

Kdopak by se Marxe bál?

(Socialismus pro 21. století – alternativa)

Josef Heller, František Neužil a kol.

Obsah:

[Úvod – Proč a jak vznikla tato práce?.....Miroslav Grossmann, Josef Heller, František Neužil](#)

[Stručné teze](#)

Oddíl A – Kapitalismus

Kap.I – Přínos klasiků pro analýzu procesu přechodu od kapitalismu ke komunistické společensko-ekonomické formaci.....*Josef Heller*

Kap.II. - Kapitalismus jako východisko přechodu k socialismu.....*Josef Heller, František Neužil*

[Kap.III - Globální kapitalismus jako zatím vrcholné stadium vývoje kapitalistické společensko-ekonomické formace.....Josef Heller, František Neužil](#)

Kap. IV. - Globální kapitalismus z hlediska tzv. teorie dlouhých vln..... *Pavel Sirůček*

Kap.V. - Epoque globálního kapitalismu a dočasné porážky pokusu o socialismus.....*Josef Heller*

Kap.VI. - Marxistické pojetí etnických vztahů a jeho aplikace v kapitalismu..... *Josef Heller, Miroslav Grossmann*

Kap.VII. - Ekologické souvislosti vývoje kapitalismu a vytváření podmínek pro přechod k socialismu.....*Josef Heller, František Neužil*

Oddíl B – Protosocialismus

[Kap. VIII. - První historický pokus o překonání kapitalismu - protosocialismus, jeho historické místo a ekonomicko-sociální základy.....Josef Heller](#)

Kap. IX. – Nadstavba protosocialistického systému a její vývoj.....*Josef Heller*

Kap.X. – Krize a zánik protosocialismu.....*Josef Heller*

Kap. XI. - Etnické procesy v éře protosocialismu a po jeho zániku.....*Josef Heller, Miroslav Grossmann*

Oddíl C – Samosprávný socialismus

[Kap. XII. - Ekonomický základ samosprávného socialismu.....Josef Heller](#)

Kap. XIII. - Předpokládaná sociální struktura v budoucím samosprávném socialismu.....*Josef Heller*

Kap. XIV. - Politika, politický systém a společenské řízení v rámci samosprávného socialismu
.....*Josef Heller*

Kap. XIV. - Politika, politický systém a společenské řízení v rámci samosprávného socialismu
.....*Josef Heller*

Kap. XV. – Sociální politika v samosprávném socialismu.....*Josef Heller*

Kap.XVI. - Společenské vědomí, nadstavba a způsob života v podmínkách samosprávného socialismu.....*Miloslav Formánek, Josef Heller, František Neužil*

Kapitola XVII. - Vztah společnosti k životnímu prostředí v podmínkách samosprávného socialismu
.....*Josef Heller, František Neužil*

Oddíl D - Cesty k socialismu

Kap. XVIII - Podmínky pro společenské přivlastňování vznikající v lůně kapitalismu v procesech vědecko-technické a informační revoluce.....*František Neužil*

Kap. XIX. - Formy procesů změny a revoluce v podmínkách globalizace.....*Miloslav Formánek, Josef Heller, František Neužil*

[Kap. XX. - Výchozí stav a podmínky různých zemí současného světa pro progresivní vývoj směrem k socialismu.....Miloslav Formánek, Josef Heller](#)

Kap. XXI. - Socialismus v reflexi některých komunistických stran.....*Josef Heller*

Závěr - Socialismus je před námi, nikoliv za námi.....*Miroslav Grossmann, Josef Heller, František Neužil*

Úvod - Proč a jak vznikla tato práce?

Miroslav Grossmann, Josef Heller, František Neužil

Při slovech „Marx“, „marxismus“, „socialismus“ dostávají někteří lidé v této zemi (a není jich málo) z primitivního nenávistného vzteku doslova kopřivku. U jiné skupiny lidí setkání s těmito slovy připomíná jednu dávnou předlistopadovou scénku z divadla Rokoko, v níž si dvojice Vostřel – Šašek vcelku bezproblémově vzájemně nadává, ale při výroku „Vy intelektuále“ se Darek Vostřel ustrašeně ohradí slovy „Tohle to mi neříkejte, já mám rodinu“. Jsou i tací, zejména mezi mladými lidmi, kterým tato slova už snad ani nic neříkají, pouze vyvolávají pocit, že je to něco, co bylo dávno a co pro ně už tudíž není zajímavé. Ale i mezi jejich částí se o takové pojmy znovu probouzí zájem a snaha se o nich něco dovědět. Posléze jsou i tací, kteří jsou přesvědčeni, že si marxismus osvojili, a své znalosti považují za dostatečné. A až úplně nakonec jsou lidé, kterých není bohudík mnoho a kteří se cítí přímo uraženi, když je někdo nazve pouze „marxisty“, protože oni jsou přece „marxisté-leninovci“, ti praví a nejpravější marxisté (s tím, že jsou „praví“, souhlasíme, protože slouží pravici jako nástroji reakční vládnoucí třídy – té minulé přímo a té současné oklikou), kteří uctívají ani ne tak Marxe a Lenina, jako velikého báťušku Josifa Vissarionoviče Stalina. Ten podle nich nikomu neublížil, vyhrál světovou válku a po jeho smrti šlo všechno od deseti k pěti.

Společnost je různorodá, alespoň formálně politicky pluralitní (tato iluze mizí, posloucháme-li pořady ČT). Rozdílné názory na marxismus by byly přirozené, kdyby ovšem bylo možné tyto názory rovnoprávně šířit. Nesměl by existovat monopol ve sdělovacích prostředcích a skupině občanů by nesměla být vnucena role věčného otloukánka, který se nemůže ohradit proti sebevětším lžím či seberaфинovanější manipulaci a kterému je vysvětlení zkreslovaných problémů znemožňováno nejen překřikováním moderátory, ale i vypínáním mikrofónů.

Marxismus to ovšem navíc nikdy neměl lehké a nemá to lehké ani dnes. Úměrně svému významu se v jisté době stal světovým kulturním fenoménem a získal neformální, vysokou autoritu, někde až gramsciovskou kulturní hegemonii. Tím k sobě přitáhl množství intelektuálů i těch, kteří se za ně jen považují, čemuž napomohlo i to, že se v zemích prvního pokusu o socialismus stal „státním náboženstvím“ a tím i výtahem ke kariéře a možným zdrojem snadné obživy. Pod pojem marxismus se doslova vecpaly ideové proudy a vědecké školy v různých disciplínách, které ve skutečnosti s názory klasiků neměly vůbec nic společného, logiku marxismu odmítaly a pokřivovaly. Odmítány byly nakonec i tak naprosto základní stavební kameny marxismu, jakými jsou teorie pracovní hodnoty a nadhodnoty. Tito různí parazité na marxismu nebo pseudomarxisté, oč více se ve své době k marxismu hlásili, o to více se dnes od něj distancují, zatracují své předchůdce a kolegy a znevažují i svůj vlastní vědecký charakter. Tím znesnadňují hledání cesty k marxismu těch poctivých, zejména příslušníků neprivilegovaných vrstev a mladých lidí.

Při hledání této cesty nepomohou příliš takové ty zdánlivě korektní přístupy, kde se slovy mohutně uzná význam Marxe a marxismu, přičemž o jeho podstatných rysech se decentně mlčí a ocení se jen některé abstraktně pojaté hodnoty. Vysloveně pochybené je, když je i v radikální levici Marx vnímán pouze jako ikona, která už k dnešní realitě nemá co říci, takže je namísto doslova cpát do teorie a programu zdánlivě moderní prvky, nad kterými se Marx musí obracet v hrobě. Naprosto kontraproduktivní je označování těch, kdo mají k Marxovi pozitivní, ale nikoli nekritický vztah, jako revizionistů, zrádců, jako představitelů nejružnějších „ismů“ – zkratka úchylkářů. Půvabné je, když roli nejvyšších a neomylných autorit se pokoušejí hrát holobradí a ke studiu klasiků vysloveně líní mladíci, kteří marxismus, včetně leninismu, viděli ani ne z rychlíku, ale spíše z rakety.

Patříme k proudu, který kdysi, v dobách našeho mládí, měl slušné zázemí mezi teoretickou frontou šedesátých let, než byl mocensky postižen normalizací. Většina jeho příslušníků zbavených práce a vyloučených ze společnosti bohužel nevydržela a byla vládnoucí mocí předlistopadového

systému zatlačena napravo. Někteří z nich sice zůstali levicové orientaci věrní, ale nerozvíjeli své poznání z 60 let a naopak přejímali různé prvky buržoazní ideologie a přizpůsobovali se, vědomě či mimovolně, nové realitě a novým vládcům. Jen nemnozí se snažili vyrovnávat se s novou situací marxistickým přístupem.

V naší generaci se ještě marxismus povinně studoval, byť už v normalizačním nátěru, ale přece. Svou neformální autoritu však už ztratil. Minimálně v té podobě, že jeho zbylí stoupenci, třeba i v řadách KSČ a později KSČM, už si ho do té míry promíchali s cizorodými prvky – ať už stalinskými nebo spíše buržoasními, pronikajícími již od šedesátých let - že už na ten skutečný marxismus, jeho cizelování, nemají náladu a považují to za scholastiku.

Propracovávali jsme svůj vztah k marxismu v různých, převážně nepříliš příznivých podmínkách. Trpěli jsme nad překrucováním marxismu oficiální ideologií, zejména v podobě učení, hlavně sovětských, profesorů a výroků politiků, ale trpěli jsme i tím, že se podivnou souhrou okolností i jasné buržoazní ideologie (např. teorie stratifikace likvidující marxistickou teorii tříd) staly v důsledku omezených zájmů předlistopadové elity de facto oficiálními a nenapadnutelnými (nechtěli jsme pochopitelně být těmi, kdo by kritizovali normalizační ideologii stalinskými metodami a nahrávali tak vládnoucí elitě) a jen tyto pokrouceniny měly široké publikační možnosti.

Už před listopadem jsme měli jasno v otázkách systémových vad první formy socialismu, takže nás „velký třesk“ příliš nezaskočil a listopadová a polistopadová zkušenost nás leccemu naučila. Jenomže polistopadoví páni zavedli svůj „jediný možný“ a „věčný“ pořádek a jejich služební lokajové ve vědě, školství, kultuře a sdělovacích prostředcích pohotově přiskočili, aby vylili nežádoucí ideologickou vaničku a s ní i zdravé a životaschopné marxistické dítě. Při tomto vylévání jsme mimochodem ztratili možnost pracovat ve svém oboru.

S překvapením jsme zaznamenali, že kromě logického a očekávaného antimarxismu na vítězné straně budeme muset čelit silnému stalinskému proudění na té poražené. A tady někde se začal rodit projekt knihy, v níž by byl veden boj na dvě fronty – proti stalinismu i proti různým „neo“ a „post“ marxismům aj. variantám, jejichž nositelé stáli svými politickými názory na levici, ale které marxismus zkreslovaly a vyklešťovaly, konec konců ve prospěch buržoasie. Naším cílem přitom nemělo být nějaké ortodoxní okřikování těch různých polovičních či čtvrtedních marxistů (tedy vlastně nemarxistů). Jsme rozhodně pro to, aby kvetly všechny květy Ale když, nejen podle našeho názoru, ale především podle zhoršující se společenské reality, ty ostatní květy nepomáhají adekvátně vysvětlit minulost a současnost a projektování budoucnosti dokonce odmítají nebo jako budoucnost prezentují stalinskou minulost, jde o to vrátit do hry poznávací nástroj, který podle nás neztratil své kvality lety, která uplynula. Tento nástroj – metodologie obsažená v díle klasiků umožňuje nejadekvátněji vysvětlit i selhání socialistického a komunistického hnutí a kriticky posoudit i své vlastní závěry. Pokusili jsme se i tyto chyby u klasiků odhalit a v teorii napravit.

Především jsme se při projektování budoucnosti pokusili dát jasnou a neuhýbavou odpověď na otázku: O jaký objektivními tendencemi podložený, hlavní typ vlastnictví má usilovat lidstvo za situace, kdy dějiny prověřily a odhodily všechna dosavadní řešení: kapitalismus, zkrachovalý typ socialismu i drobnou individuální malovýrobu? Odpověď na tuto otázku je jádrem naší knihy.

Po řadě let, kdy jsme své názory rozvíjeli a diskutovali, se v rámci KSČM objevila možnost jisté teoreticko-badatelské renesance v podobě úkolu vypracovat „model socialismu pro 21. století“. Úkolu, který přijal VI. a potvrdil VII. sjezd KSČM. Podíleli jsme se na tomto úkolu, opět nás zaskočily různé negativní vlivy a tendence i až dysfunkčně opatrný přístup vedení KSČM k tomuto projektu. Nicméně jsme dokázali zpracovat a předložit vlastní svébytnou alternativu, která nejen projektuje budoucnost, ale také objektivně zhodnocuje předlistopadovou minulost a pochopitelně i kriticky analyzuje kapitalistickou současnost. Z peněz sponzorů jsme vydali práci „Bojíte se socialismu?“, která však měla velmi tvrdý termín, takže jsme mohli svou představu realizovat jen s využitím materiálů kolegů, kteří ovšem zase naše názory tak dalece nesdíleli. Po VII. sjezdu, který pod tlakem stalinistů materiál Socialismus pro 21. století ani nepřijal, jen vzal na vědomí, a stanovil, že práce na něm bude pokračovat, se situace v teoretickém zázemí KSČM, Centru teoretických a strategických studií, opakovala. V kolektivu odborníků (Centrum teoretických studií – CSTS) se objevily rozdílné a zčásti i protichůdné názory týkající se celkového zpracování studie. Tentokrát jsme však měli více času, abychom naši alternativu rozpracovali opravdu „po našem“, tj. jednak jako kritiku první formy

socialismu na základě proběhlého společenského vývoje a zhodnocení získaných poznatků, jednak se zřetelem k potřebám lidí postižených kapitalismem – jako alternativu a strategický cíl, o nějž by měla – a vzhledem k progresivním dějinným tendencím i mohla – skutečná levice usilovat.

Z tohoto hlediska jsme pojali naši knihu jako jednotu tří vhladů – do minulosti, přítomnosti i předvídatelné budoucnosti – doplněnou pokusem (nepovažujeme ho vzhledem k našim objektivním limitům za dostatečně konkrétní) předložit i určitou strategii „prvních kroků“, ze které by se mohlo skutečné hnutí poučit.

I když tedy naše kniha vznikla v procesu diskuse v odborném zázemí KSČM, nemělo by na ni být pohlíženo jako na úzce stranický materiál. Nesdílíme „uhlířskou víru“ v neomylnost a všespasitelnost strany, která se různou souhrou historických náhod jmenuje komunistická. Nesdílíme názor, že je lepší mýlit se se stranou, než mít pravdu proti ní. Svou povinnost marxisty nevztahujeme k jedné straně, ale k myšlence osvobození širokých neprivilegovaných vrstev, k projektu socialismu a komunismu. Půjde-li touto cestou současné komunistické hnutí, tím lépe. Nepůjde-li, bude to škoda a ztráta historického času, ale vývoj se nezastaví a my se mu budeme snažit pomoci a podpořit levicové hnutí s jakýmkoli názvem.

Podle našeho názoru vůči nám „konkurenční“ produkt vzniklý v CSTS ÚV KSČM (všichni tři jsme členy CSTS), pro kterýžto produkt se vžil název „oficiální“, není v souladu s tou metodologií, kterou my považujeme za autenticky marxistickou (nemluvě už o tom, že si z politických důvodů netroufá na hodnocení minulosti, ani na jednoznačné rozloučení se se státně byrokratickým modelem při posuzování otázky, který typ vlastnictví v novém typu socialismu převládne, ke kterému směřují objektivní progresivní tendence). Byly bychom sice rádi, kdyby i náš přístup byl ve vnitrostranické diskusi před VIII. sjezdem strany vzat v úvahu, ale neděláme si v tomto smyslu žádné iluze. Proto ho nabízíme všem občanům, kteří pociťují potřebu společenské změny a volají po vytvoření alternativního typu systému. Nemají však zatím pocit, že by současná levice a její teoretické koncepty tento problém dostatečně řešily. K těmto možným čtenářům se obracíme a říkáme: Nedejte se odradit těmi, kteří prohlašují, že je marxismus zastaralý, ani tím, co se o něm říká z různých stran. Zvažte náš přístup, i když bude možná v rozporu s tím, co se za léta působení různých ideologií vládnoucích tříd – stalinismu a různých variant buržoasní ideologie – usídlilo ve vašich hlavách a díky čemu se vám náš přístup bude zdát, zvláště pokud jde o budoucnost, utopický. Zvažte námi předkládanou cestu samosprávného socialismu a poctivě si odpovězte na otázku – Když ne samosprávné vlastnictví jako hlavní forma, tak jaké?

Při zpracování tématu jsme zápolili s problémy literatury a pramenů, které jsme používali. Nepřekvapilo nás, že se nemůžeme opřít ve větším rozsahu o moderní metodologickou literaturu – literatury týkající se marxismu je sice dost v cizině, ale marxistická (to jest ta, která je za marxistickou považována), či alespoň marxologická literatura kráčí většinou dlouhá léta jiným směrem, než je ten náš, ať už podléhá spíše vlivu buržoasní ideologie nebo vlivu stalinismu. Její určité zmapování a případnou kritickou analýzu považujeme až za svůj další cíl v pořadí, nemohli jsme se s ním momentálně příliš zdržovat. Za naléhavější považujeme vyložit vlastní pojetí. Jestliže existují autoři, kteří jsou našemu způsobu myšlení blízcí, a my o nich nevíme nebo jsme, nedej Marx, snad použili myšlenku, kterou oni použili dříve, omlouváme se jim. Nebylo to ze zlé vůle, ale hlavně z nedostatku času, a rádi přijmeme patřičná upozornění.

V zásadě jsme tedy museli vystačit s literaturou kritickou ke kapitalismu, zejména k jeho globálnímu stadiu, a přitom se vyrovnávat jak s přístupy se stalinskými prvky, tak s těmi, které kapitalismus tak úplně nebo vůbec neztracují. Užitečná byla i literatura, která se prostě zabývala věcnou stránkou problému a přinášela či potvrzovala určitá fakta. V odkazech většinou vyzýváme čtenáře, aby si naše závěry porovnal s jinou literaturou. Uvádíme-li v odkazech „srv“ či „viz“ určitou práci, neznamená to, že takový titul potvrzuje naše závěry či že s ním souhlasíme, ale jen to, že se problému týká a že stojí za to do něj nahlédnout.

Specifickou část literatury, která možná čtenáře zarazí a bude proti nám obrácena kritiky, je literatura tzv. „stará“, pocházející z minulého systému a (zvláště ta ze 70 a 80 let 20. stol.) silně ovlivněná ideologií tehdejší vládnoucí třídy. Na jistém místě naší knihy ukazujeme, jak se v letech tzv. protosocialismu oficiální ideologie nacházela ve svérázné koexistenci s marxismem. Tento marxismus se v jejím rámci také vyvíjel, diskuse v době normalizační, a postnormalizační a potom

perestrojkové nebyla zdaleka jen scholastikou. Tak, jako i středověká scholastika, měla zmíněná diskuse v sobě prvky skutečného poznání. V nedostatku moderní marxistické literatury může být proto i ta „stará“ literatura do značné míry inspirativní, nehledě na to, že některým autorům (včetně těch sovětských) nelze upřít prvenství myšlenek.

A už vůbec nelze upřít hodnotu či prvenství dílu klasiků, včetně Lenina, a jejich nejbližším pokračovatelům. Najdou se jistě čtenáři, kteří se s podezřením i odporem odvrátí od myšlenek „vraha“ nebo i tací, kteří nás poženou před nějakou formu trestního postihu, o tyto čtenáře však nestojíme. Necht' dělají, za co jsou placeni. Vnímaví čtenáři jistě pochopí, že nepatříme k těm sympatizantům marxismu, kteří se hádají o formu, ale že někdy i za zdánlivým slovíčkařením se u klasiků skrývá hlubší myšlenka.

I když jsme tentokrát měli dost času zpracovat všechna podstatná témata, přesto se samozřejmě nepovažujeme za „všeználky“. Využili jsme i podkladový faktografický materiál z oficiální verze dokumentu Socialismus pro 21. století připravovaného CSTS pro VIII. sjezd. Je škoda, že naopak námi s předstihem předložený text autoři oficiální verze nevyužili. Tam, kde to bylo třeba, jsme si „pod náš prapor“ přizvali přímou autorskou pomoc našich kolegů v odborném zázemí ÚV KSČM, kteří odvedli dobré dílo. Neuvádíme je na obálce proto, že oni naši metodologii plně nesdílejí (i když se v lecčems shodujeme) a tudíž bychom byli neradi, aby v někdy vypjaté a politickými hledisky poznamenané diskusi byli spojením s námi diskreditováni. Odpovídají jen za texty, kde jsou jako autoři (spoluautoři) uvedeni. Proto také tento úvod podepisujeme jen my tři.

Protože praxe je sice krásně zelená, ale život vyžaduje i zelenou (či jinou) barvu bankovek, aby kniha mohla vyjít, budeme moci k praktické realizaci našich záměrů přistoupit jedině díky sponzorům. Ani tyto sponzory nelze považovat za naše názorové stoupence, i když jimi někteří jsou, a také oni za to, co je v knize napsáno, neodpovídají. Za jejich pomoc jim předem velmi děkujeme.

Poděkovat chceme i těm kamarádům, kteří se nepodíleli na obsahu knihy, ale velmi nám pomohli s její formální a technickou úpravou.

Zvláštní poděkování zasluhují ti mnozí a často bezejmenní účastníci různých diskusí, seminářů, politických akcí a v poslední době zejména internetových debat, kteří nás obohatili svými informacemi, podněty i kritickými připomínkami. Paradoxně přispěli k precizování naší teorie i ti, kteří nás považují za zrádce protikapitalistického hnutí, nebo ti, kteří nás odsuzují jako „ortodoxy“, a dávají či dávali nám to na vědomí často velmi nevybíravými útoky. I jim za tuto negativní kritiku děkujeme.

V průběhu různých diskusí jsme se setkávali s oponenty různého druhu, včetně těch, kterým je cizí či dokonce naprosto neznámé marxistické pojetí pravdy jako míry shody poznávajícího subjektu s objektivní realitou, shody, která je prověřována zejména dlouhodobou společenskou praxí. Obzvláště agresivně se k nám chovali ti, kteří se zřejmě ztotožňují s metodologií postmoderny. Podle nich trpíme mesianistickými sklony, protože jsme přesvědčeni o tom, že naše teorie a náš projekt budoucnosti je pravdivý. Nikdo soudný prý tohle o sobě tvrdit nemůže, protože žádná objektivní míra pravdy není možná a vlastně každý má svou pravdu. Přímou rozběsnění byli někteří účastníci internetových fór, kterým jsme při objasňování marxistického pojetí pravdy vysvětlovali, že poznávající subjekt je vždy ovlivněn ideologií, která se ve společnosti prosazuje v důsledku existence určitých tříd, především tedy ideologií třídy vládnoucí a vlastnící výrobní prostředky. Pokud tito oponenti byli i ochotni přijmout takové zjištění, rozhodně už nebyli schopni přijmout konstatování, že ideologický vliv nemusí být z hlediska poznání negativní, ale může být i velmi pozitivní, stimulující poznání, jde-li o ideologii třídy progresivní, objektivně svým ekonomickým zájmem zainteresované na poznání objektivních tendencí a respektování a využití směru historického pokroku.

Připomínáme toto marxistické pojetí pravdy i v úvodu k této práci. Jsme si vědomi toho, že naše práce je ideologická v tomto smyslu – vyjadřuje zájmy a zkušenosti třídy, která je jádrem neprivilegovaných mas, i když v současné době prochází svérázným přezbrojováním pod vlivem rozvoje výrobních sil předvídaným v Marxových „Rukopisech Grundrisse“. Touto třídou je dělnická třída vstupující do podoby tzv. kognitariátu, který opět bude jednou východiskem vzniku třídy samosprávných vlastníků. Tato třída zdědí historickou roli, kterou nedokázal splnit industriální proletariát vytvořením protosocialismu, to jest roli toho, kdo sám sebe nemůže osvobodit jinak, než tím, že osvobodí nejprve všechny ostatní, překoná (nikoli administrativně a s pomocí gulagů) soukromé vlastnictví výrobních prostředků a starou společenskou dělbu práce. Nikomu naše pojetí

pravdy nevnučujeme, ale právě na jeho základě si trouláme tvrdit, že naše ideologická orientace, na rozdíl od těch, kdo pseudo-marxismem-leninismem maskují svou službu reakční minulé třídy, či těch, kteří všelijakými svými „úpravami“ marxismu vlastně vědomí příslušníků protikapitalistického hnutí rozměňují a oslabují, není na škodu pravdivosti našich závěrů, ale naopak k jejímu prospěchu.

Stručné teze

Úvod: Proč a jak vznikla tato práce?

Napsali Miroslav Grossmann, Josef Heller a František Neužil

A. Kapitalismus – východisko pro vznik komunistické společensko-ekonomické formace a skutečné osvobození člověka.

Kap.I – Přínos klasiků pro analýzu procesu přechodu od kapitalismu ke komunistické společensko-ekonomické formaci

Napsal Josef Heller

Přehled myšlenek K. Marxe, B. Engelse a V.I.Lenina, které jsou pro nás zajímavé a použitelné jak při analýze minulosti, tak při analýze současnosti a prognóze budoucnosti. Kritická reflexe těch závěrů v díle klasiků, které vývoj nepotvrdil. Význam varovných prognostických momentů v Marxově díle překračujících historické limity poznání. Marxova a Leninova teorie dvou fází komunistické společensko-ekonomické formace.

Kap. II - Kapitalismus jako východisko přechodu k socialismu

Napsali Josef Heller a František Neužil

Vývojové etapy kapitalismu – 1) kapitalismus volné soutěže, 2) monopolní kapitalismus: a) imperialismus leninského období, b) státně monopolní kapitalismus (imperialismus), c) globální kapitalismus jako zatím nejvyšší stadium monopolního kapitalismu (imperialismu). Charakteristiky jednotlivých etap v rámci kapitalismu. Analýza monopolu a monopolní ceny.Kognitariátní kapitál a kognitariátní zisk – nejmodernější forma kapitalistického vykořisťování. Kognitariátní proletariát jako konečná historická podoba „hrobařů“ kapitalismu a naplnění historické role dělnické třídy.

Kap.III. – Globální kapitalismus jako zatím vrcholné stadium vývoje kapitalistické společensko-ekonomické formace.

Napsali Josef Heller, František Neužil

Globalismus jako objektivní a konec konců progresivní tendence odvíjejí se od vývoje výrobních sil a civilizace jako takové, její deformace v podmínkách kapitalistických výrobních vztahů. Charakteristiky globalismu. Objektivní rozpor mezi velkým nadnárodním kapitálem a kapitálem spojeným s národními státy. . Globalizace práce, struktura neprivilegovaných vrstev v globálním kapitalismu. Tendence ve vývoji zisku globálního kapitálu, změny v podřízenosti práce kapitálu. Úskalí celoplanetární státnosti v podmínkách kapitalismu.

Kap. IV - Globální kapitalismus z hlediska tzv. teorie dlouhých vln

Napsal Pavel Sirůček

Konkrétní etapizace kapitalismu z hlediska etap a cyklů vývoje výrobních sil. Tzv. teorie dlouhých vln. Časové porovnání epoch, ve kterých je přítomen kapitalismus, a cyklů vývoje výrobních sil i ekonomiky jako takové – zjišťujeme sice relativní samostatnost etap určených dle výrobních vztahů a sociálně politických mezníků, ale rámcovou souvislost s průběhem cyklů v rozvoj výrobních sil. 4 dlouhodobé Kondratěvovy vlny. Vývoj teorie dlouhých vln. Socialismus ve světle megatrendů vývoje.

Kap.V. Epocha globálního kapitalismu a dočasné porážky pokusů o socialismus.

Napsal Josef Heller

Historické místo této epochy v procesu střídání novověkých epoch, marxistická metodologie přístupu k charakteristikám epoch. Epocha přechodu od feudalismu ke kapitalismu, epocha imperialismu, epocha soutěžení kapitalismu a protosocialismu, epocha globálního kapitalismu, perspektivní epocha přechodu od kapitalismu k socialismu a vítězství socialismu. Charakteristiky epoch – rozpory, hybné síly, hegemoni, vývojové etapy, zejména etapy epochy soutěžení kapitalismu a protosocialismu. Prognóza dalšího vývoje.

Kap.VI. Marxistické pojetí etnických vztahů a jeho aplikace v kapitalismu

Napsali Josef Heller a Miroslav Grossmann

Metodologické problémy zkoumání etnických vztahů v minulém systému, význam Stalinovy definice národa, problémy s pochopením klíčové role ekonomických vztahů v procesu formování etnik. Formování jednoho celoplanetárního ekonomického celku a z něj vyplývající proces – odumírání národů a národních států a tendence k formování celoplanetární pospolitosti. Globální etnikum jako přechodný útvar na cestě od národa k celoplanetární pospolitosti.

Kap.VII. Ekologické souvislosti vývoje kapitalismu a vytváření podmínek pro přechod k socialismu

Napsali Josef Heller a František Neužil

Marxistická teorie pracovní hodnoty jako východisko pro analýzu a prognózu vztahu společnosti k životnímu prostředí a odvrácení celoplanetární ekologické katastrofy. Úloha výrobních, vlastnických vztahů jako určující a klíčovým způsobem zprostředkující prvek prvek vztahu společnosti k životnímu prostředí. Vývojové etapy tohoto vztahu od nástupu kapitalismu.Životní prostředí v kontextu ekonomických vztahů kapitalismu – analýza s aplikací marxistické teorie pracovní hodnoty. Nerealističnost představ o zastavení ekonomického růstu a asketickém uspořádání společnosti, neúčinnost morálních a ideologických apelů na ekologicky odpovědné chování. Rozpor mezi přírodou a společností jako další významný faktor přibližující zánik kapitalismu.

C. Protosocialismus – první historická forma socialismu

Kap. VIII - První historický pokus o překonání kapitalismu – protosocialismus, jeho historické místo a ekonomicko-sociální základy.

Napsal: Josef Heller

Historické místo protosocialismu v dějinné linii střídání společensko-ekonomických formací. Obecné ekonomicko-sociální i gnoseologické limity i nepříznivé konkrétně historické podmínky pro tento pokus. Protosocialismus jako určité progresivní nakročení za hranice kapitalismu, jako určitá boční linie dějinného procesu, která později degenerovala a vyčerpala své možnosti, přesto však pozitivně ovlivnila vývoj lidstva i jednotlivých zemí. Historický přechodný typ protosocialistického vlastnictví – mezi kapitalistickým a skutečně společenským vlastnictvím, vlastnictví zprostředkované řídicím aparátem. Charakteristika protosocialismu – nedokonalost společenského přivlastňování, modifikace hodnotových vztahů za protosocialismu, třídní struktura protosocialismu a charakteristiky jejích složek, zejména vládnoucí třídy řídicího aparátu. Lokální vlastnická subjektivita řídicích štábů jako základ celého systému i jeho nedemokratičnosti a ekonomické neefektivnosti.

Kap. IX. – Nadstavba protosocialistického systému a její vývoj

Napsal Josef Heller

Politika a politický systém protosocialismu seřazující zájmy tříd pod vedoucím zorným úhlem zájmu řídicího aparátu. Nedostatečná vlastnická subjektivita třídy řídicího aparátu jako hlavní problém protosocialistické politiky. Úkol politiky a politického systému doplňovat nedostatečné ekonomické sjednocovací mechanismy a vytvářet další prostor pro sladování lokálních subjektivit řídicích štábů. Z ekonomické slabosti aparátu vyplývající nutnost politické nedemokratičnosti, centralizace a hierarchizace aparátu završené vedoucí úlohou jedné strany a jejího hierarchizovaného aparátu. . Postupně slábnoucí schopnost strany integrovat zájmy tříd a skupin. Strana jako strana řídicího aparátu, forum pro sladování jeho zájmů a vyjevování rozporů jeho jednotlivých složek a lobby.

Ideologie a duchovní život protosocialismu – výraz oficiální ideologií popírané třídní diferenciaci protosocialistické společnosti. Ztráta vlivu ideologie řídicího aparátu i prvků ideologie skutečného marxismu na vědomí dělníků. Vytváření duchovního prostředí příznivého pro krach protosocialismu a plné vítězství buržoasní ideologie, včetně antikomunismu.

Kap. X. – Krize a zánik protosocialismu

Napsal Josef Heller

Vývojové etapy protosocialismu. Ekonomický vývoj systému v Československu, narůstání ekonomických problémů a vzdalování se od úrovně Západu. Ztráta funkčnosti politiky při ovlivňování ekonomiky, neúspěšné pokusy o ekonomickou reformu.

Specifické skupinové zájmy vytvářející půdu pro přijetí ideologie a politiky rekapitalizace. Bezprostřední krach a po něm následující masový přechod většiny z bývalých privilegovaných skupin, včetně řídicího aparátu, do řad nově se tvořící buržoasie, hluboká frustrace dělnické třídy.

Udržení komunistického hnutí v důsledku podpory části příslušníků bývalého řídicího aparátu a zbytku aktivních sympatizantů socialismu. Vznik a zachycení se neostalinského „náboženství“ v řadách seniorů a bývalých řídicích pracovníků v KSČM – základ stalinského proudu blokujícího vývoj KSČM. Celková bilance protosocialismu jako omezeného a degenerujícího nakročení

k nekapitalistické alternativě s určitými pozitivními dopady na vývoj lidstva.

Kap. XI. – Etnické procesy v éře protosocialismu a po jeho zániku

Napsali Josef Heller a Miroslav Grossmann

Etnické procesy v zemích protosocialismu a negativní vliv zájmů řídicího aparátu většinových i menšinových etnik na vývoj etnických vztahů.

Svérázný internacionalismus řídicích aparátů směřující do moskevského, bělehradského či pekingského centra, ale jako výraz opačné tendence i nacionalismus převzatý od buržoasie a na ni leckde navazující. Tendence aparátu byrokraticky prosazovat svou lokální subjektivitu proti všem rušivým jevům jako proces zhoršující situaci. Transformace zájmů řídicího aparátu úměrně s krizí a po krachu protosocialismu jako příčina rozpadu vícenárodních států a etnických konfliktů.

Internacionální spolupráce pokrokových sil ve světě opřených o progresivní sociální subjekt (dělnickou třídu, kognitariát, třídu samosprávných vlastníků) – jediná šance pro překonání etnických konfliktů a harmonický vývoj různých národů do podoby globálních etnik ve formující se celoplanetární pospolitosti.

C. Model samosprávného socialismu jako jediné alternativy ke kapitalismu.

Kap. XII. - Ekonomický základ samosprávného socialismu

Napsal Josef Heller

Pouze zprostředkovaně společenský charakter práce jako základní určení ekonomiky samosprávného socialismu, trh jako základní zprostředkující proces regulovaný samosprávným centrálním řízením a plánováním. Vnější a vnitřní oběh jako dvojité zprostředkování společenské nezbytnosti a užitečnosti práce vynaložené v samosprávných podnicích. Zprostředkování procesu realizace vlastnické subjektivity samosprávných vlastníků úlohou nikoli řídicího aparátu, ale demokratických samosprávných orgánů, Pluralita vlastnických sektorů v první etapě samosprávného socialismu – etapě přechodného období. Ekonomická soutěž, ve které samosprávné podniky i státní podniky předstihují efektivitou podniky soukromého vlastnictví a navazují na sebe tyto podniky, prostupují se s nimi, získávají v nich rozhodující vlastnickou účast a postupně je vykupují při současném „zesamosprávnění“ státního sektoru a dlouhodobém přežívání drobného soukromého podnikání. Vnitřní uspořádání samosprávných komplexů na základě aplikace marxistické teorie pracovní hodnoty. Spojení vlastnické a profesní funkce v osobě spoluvlastníka samosprávného celku. Specifické podmínky v zemědělství.

Vývojové etapy a dlouhodobé vývojové tendence samosprávného socialismu.

XIII. Společenská struktura samosprávného socialismu

Napsal Josef Heller

Marxistická metodologická východiska pro zkoumání společenské struktury, zejména princip odlišení třídně sociální a profesní struktury, třídní a profesní role. Vlastnické jednání a odstíny v něm – základ objektivního určení tříd a specifických skupin blízkých třídám. Nezaměnitelnost tohoto kritéria

s kritérii profesní diferenciaci Skutečně marxistické vymezení dělnické třídy. Kognitariát – moderní typ dělnické třídy plně odpovídající Marxovým kritériím. Marxistická teorie tříd a jim podobných sociálních skupin a její aplikace na podmínky samosprávného socialismu a jeho vývojových etap. Třídně sociální i vnitrotřídní diferenciaci socialistické společnosti v jednotlivých vývojových etapách, dlouhodobé tendence jejího vývoje směrem k společnosti z třídně sociálního hlediska homogenní, beztřídní.

Sociálně profesní struktura společnosti a její vývoj na základě procesu zásadní revoluce ve výrobních silách a prolamování a překonávání staré společenské dělby práce.

Struktura společnosti z hlediska věkových skupin, problémy seniorů a mládeže a jejich vývoj v jednotlivých etapách socialismu.

Rodina v průběhu vývoje socialismu a rostoucí vlastnické monolitnosti společnosti. Stále intenzivnější genderové vyrovnání.

Etnická struktura společnosti a její vývojové trendy v širokém mezinárodním kontextu, proces sbližování až splyvání národů za socialismu a komunismu.

XIV. Politika, politický systém a řízení v rámci samosprávného socialismu

Napsal Josef Heller

Rozdíl mezi politikou a řízením, resp. společenskou správou. Rozdíl mezi samosprávou a jinými formami společenského řízení i spoluúčasti občanů na řízení. Proces postupného prosazování se hegemonní politické role třídy samosprávných vlastníků a jí vedeného širokého spojeneckého svazku zahrnujícího dále zaměstnance socializujícího se státu, vykořisťované zaměstnance kapitalistického vlastnického sektoru, maloburžoasní vlastníky a jejich zaměstnance a kapitalistické vlastnické outsidersy. Odumírání politiky a její přeměna ve všelidovou samosprávu zprostředkující účast všech občanů na správě společnosti.

Politický systém rozvíjejícího se samosprávného socialismu, pluralita vycházející ze sbližování zájmů tříd a skupin, aplikace těchto principů v oblasti státu, společenských organizací i politických stran. Vnitřní „posamosprávnění“ uvnitř všech složek a institucí politického systému. Odmítnutí principu formální mocensko-politické hegemonie jedné strany.

Kap.XV. - Sociální politika v samosprávném socialismu

Napsal: Josef Heller

Metodologické problémy při chápání pojmu „sociální politika“. Třídní pojmání tohoto procesu v marxismu, otázka odumírání tohoto aspektu ve společensko-pečovatelské činnosti v samosprávném socialismu. Nová kvalita sociální politiky v socialistickém samosprávném státě. Základní principy této socialistické sociální politiky. Dlouhodobá tendence, při níž se mění podíl role harmonizovat a zmírňovat rozdíly v postavení skupiny a zachycovat handicapované jednotlivce ve vztahu k roli výchovy jednotlivce k seberealizaci, sebekultivaci a samosprávné subjektivitě. Přeměna sociální politiky v cílevědomé, na samosprávných principech založené společenské řízení sociálních vztahů. Socialistické řešení v otázkách zaměstnanosti, rodiny, mládeže, seniorů, vzdělání, bydlení, zdravotnictví.

Kap. XVI. Společenské vědomí a nadstavba, hodnoty a způsob života v podmínkách samosprávného socialismu

Napsali Josef Heller, František Neužil

Výchozí stav společenského vědomí a nadstavby zformovaný podmínkami třídně vykořisťovatelské

společnosti a staré společenské dělby práce. Soupeření ideologií jako odrazů zájmů tříd a velkých společenských skupin a jejich snahy tyto zájmy prosazovat a legitimizovat v duchovní rovině. Zásadní změna situace v podmínkách socialismu, dominance ideologie třídy samosprávných vlastníků a sblížování ideologií a způsobů uvažování a jednání tříd a skupin spojených s procesem zespolečenštění, naopak rozklad buržoasní ideologie a jí ovlivňovaných skupinových ideologií. Překonávání bariéry mezi ideologií tříd v samosprávném socialismu, bariéry mezi různými rovinami ideologie i mezi teoretickým a tzv. běžným vědomím. Proces formování sjednocujícího se socialistického uvědomění na bazi praktických zkušeností lidí z procesů samosprávy, především vlastnické.

Změny v obsahu a vzájemném vztahu a hierarchii forem společenského vědomí a složek nadstavby (politiky, práva, morálky, náboženství, estetického a ekologického vědomí a vědy). Zásadní změny v oblasti hodnot a způsobu života.

Kap. XVII. -Vztah společnosti k životnímu prostředí v podmínkách samosprávného socialismu

Napsali Josef Heller a František Neužil

Podmíněnost vztahu k ŽP v samosprávném socialismu z roviny výrobních sil a profesní struktury, výrobních, vlastnických vztahů, třídní struktury a politiky, druhotně kultury, způsobu života apod. Etapy vývoje tohoto vztahu dle etap vývoje socialismu, především dle posilování samosprávného vlastnického sektoru a fronty socialisticky orientovaných společenských sil a prohlubování demokracie. Ekologie jako hybná síla společenského rozvoje. Nová kvalita institucí zprostředkujících společenské vlastnictví přírodních podmínek – jejich demokratizace, zesamosprávnění, důsledná kontrola aparátů. Nová kvalita potírání ilegálních a kriminálních aktů proti životnímu prostředí díky účinnějším formám kontroly za účasti širokých vrstev občanů zainteresovaných na ekologickém podnikání. Procesy harmonizace životního prostředí s ekonomikou Společenský monopol na přírodní podmínky jako ekonomický faktor v procesu tvorby hodnoty a ceny, motivace výrobců k užívání ekologicky šetrných a rozvojových komponentů výrobních sil, její stimulace ekonomickými, politickými i právními akty socialistického státu měnícího se ve všelidovou samosprávu a celospolečenským ideologicko-výchovným procesem.

Vývoj ekologického vědomí v dějinách a jeho nová kvalita v socialismu, procesy ekologického uvědomění společnosti.

D. Cesty přechodu od současné podoby světa ke vzniku socialistické samosprávné společnosti

Kap. XVIII. - Podmínky pro společenské přivlastňování vznikající v lůně kapitalismu v procesech vědecko-technické a informační revoluce.

Napsal František Neužil

Vědecko-technická a informační revoluce a její klíčová složka – rozvoj informačních technologií. Potřeba rozvíjet programovou digitální informaci, např. v operačních počítačových systémech a jejich součástech. Protiklad „copyright“ a „copyleft“. Hnutí za svobodný software. Ekonomická motivace k produkci software a její meze. Potřeba svobodného software, soukromé vlastnictví software brání uživatelům kontrolovat a vylepšovat. Úvahy o tzv. „softwareovém komunismu“. Svobodný software a kapitalistické vlastnictví. Realizace vlastnictví software v soudobém kapitalismu z hlediska teorie pracovní hodnoty.

Svobodný software jako radikální demokratizace, jako kulturní revoluce a průlom do mechanismů kapitalistického vlastnictví, i když toto vlastnictví neruší. Nutnost skloubit demokratizaci software s procesy rozvíjení samosprávy, rozvíjení lidské podstaty pracovníků. Zvládání sil všeobecné práce a jejich spojování s aktivitami vlastnického spolurozhodování, společenské samosprávy. Spojitost procesů boje za „svobodný software“ s procesy formování samosprávy a rozkladu kapitalismu i staré společenské dělby práce.

Kap. XIX. – Formy procesů změny a revoluce v podmínkách globalizace

Napsali Miloslav Formánek, Josef Heller, František Neužil

Krise kapitalismu, její projevy, globální charakter zasahující všechny země, dlouhodobá neřešitelnost zásadních existenčních problémů lidstva v jeho rámci. Dílčí krize a jejich propojování, reálná hrozba kolapsu systému jako takového, tlak na změnu jako možné východisko procesu revoluční přeměny společnosti (neznamená jednorázové, násilné). Neoddělitelnost cíle a prostředku, degenerace alternativního hnutí při neúměrném zdůrazňování prostředků a nezájmu o konečný cíl. Revoluce, její pojetí a charakteristiky, vztah revoluce a reformem. Otázka gradualismu, problém krizových zauzlení a sociálních výbuchů, otázka moci, úlohy násilí v soudobých podmínkách a obrany revoluce – varující zkušenosti ze způsobu vzniku a fungování protosocialismu. Revoluce v podmínkách globalismu. Subjekt kvalitativních změn, možností širokého spojeneckého svazku různých společenských skupin. Politický subjekt v procesu kvalitativních změn.

Kap. XX. - Výchozí stav a podmínky různých zemí současného světa pro progresivní vývoj směrem k socialismu

Napsali Miloslav Formánek a Josef Heller

Výbušné momenty v soudobém kapitalismu v kontextu krize. Nerovnoměrný vývoj ve světovém měřítku, různé úkoly, které plní pokrokové síly v různých oblastech světa. Odlišné historické časy v těchto oblastech. Strategie „prvních kroků“. Možné etapy v procesu změn. Typologie zemí s odlišnou situací, pokud jde o možnost vývoje k samosprávnému socialismu. Myšlenky klasiků a zkušenosti z revolučních procesů, aktuálnost Leninovy práce „Dvě taktiky sociální demokracie v demokratické revoluci“. poučení z nové reality a z něj vyplývající závěry. Etapy vývoje a politika KSČM.

Kap. XXI. - Socialismus v reflexi některých komunistických stran

Napsal: Josef Heller

Sondáž do programového a prognostického myšlení některých komunistických a levicových stran s využitím některých dokumentů těchto stran či materiálů jejich teoretiků. Představy o socialismu, cestách jeho dosažení, úloze státu, povaze sociálního subjektu přeměn, úloze komunistických stran i jejich ideologii. Neradostné výsledky této sondáže – pohyb komunistických stran mezi Scyllou bezzubé demokracie a Charybdou totalitarismu. Neschopnost těchto stran tvořivě aplikovat autentický materialismus na současnost a zbavit se vlivu ideologie vládnoucí třídy protosocialismu. Nepřínosnost myšlení těchto stran pro koncepci samosprávného socialismu, nebezpečí, že komunistické hnutí nebude schopné zachytit progresivní trendy a ocitne se na smetišti dějin.

Závěr- Socialismus je před námi, nikoliv za námi

Napsali Miroslav Grossmann, Josef Heller, František Neužil

Kap. III. – Globální kapitalismus jako zatím vrcholné stadium vývoje kapitalistické společensko-ekonomické formace

Josef Heller, František Neužil

Dva kořeny a dvě charakteristiky globalismu

Jestliže jsme si vytvořili určité obecné metodologické předpoklady pro pochopení logiky vývoje celého monopolního kapitalismu a jeho odlišnosti od kapitalismu volné soutěže, můžeme se vrátit podrobněji k charakteristikám globálního kapitalismu jako zatím vrcholné etapy vývoje celé kapitalistické formace.

O těch nejzákladnějších charakteristikách jsme se již zmiňovali. K jejich správnému pochopení je třeba si uvědomit, že se zde setkávají a dialekticky spojují dva relativně autonomní procesy.

Prvním z těchto procesů je objektivně progresivní a nutný trend daný rozvojem výrobních sil a s ním bezprostředně souvisejících ekonomických styků. Je to proces, kdy další rozvoj výrobních sil a jimi podmíněných civilizačních stránek, jako je doprava, komunikace, produkce a šíření informací, kultura, psychologické vzorce a schémata i etnicita apod., prolamuje hranice vytvářené existencí územně omezených pospolitostí jako určitých ekonomicko-politických celků. Další rozvoj výrobních sil a civilizace vyžaduje odbourání státních a národních bariér styků mezi individui a všestranné rozšíření těchto styků v nejrůznějších oblastech. O progresivnosti tohoto procesu se vyjadřují už klasikové marxismu v Manifestu komunistické strany a oceňují úlohu, kterou při realizaci tohoto procesu sehrála buržoasie.¹ Je možno konstatovat, že tento proces prolamování různých přehrad rozvojem výrobních sil a civilizačních kontaktů se táhne dějinami jako červená niť od doby, kdy se začaly potkávat rodové pospolitosti v rámci prvobytně pospolné společnosti a kdy jen pracně přestávaly být jiné pospolitosti příslušníky dané konkrétní pospolitosti vnímány jako součást jim nepřátelské přírody, ze které si mohou cokoli a jakkoli brát, pokud na to budou mít dostatečnou sílu.

Každý takovýto proces rozvoje výrobních sil a s ním spojených civilizačních stránek v historii však probíhal v určitém rámci výrobních vztahů, které globalizačním procesům dávaly určitou kvalitu. Určité světové rozměry měla antická otrokářská společnost, zejména Řím, evropský feudalismus i kapitalismus volné soutěže či protosocialismus. Ta míra zesvětovění, která odpovídala kapitalismu volné soutěže, „leninské“ etapě monopolního kapitalismu i státně monopolnímu kapitalismu, však zdaleka nevyčerpávala všechny potence plynoucí z vytvoření jednotné světové pospolitosti a byla limitována industriální úrovní výrobních sil i industriálním stadiem vědeckého poznání. Teprve vědecko-technická a informační revoluce vytvořila monopolnímu kapitalismu plně adekvátní vědeckou a materiálně-technickou základnu, která si pochopitelně vyžádala i mimořádné rozšíření kvantity i kvality ekonomických i dalších styků a odeslala éru jen vnějškově propojených, ale v zásadě uzavřených národních států na smetiště dějin. Zároveň však byla takto založená globalizace dalším krokem podněcujícím a stimulujícím překročení vědecko-materiální základny adekvátní kapitalismu a neslučitelné už s kapitalistickými výrobními vztahy, přestože tyto vztahy nabyly kvality globálního monopolního kapitalismu.²

Oba zmíněné procesy – relativně autonomní a také primární rozvoj výrobních sil a styků a vývoj kapitalistického systému snažícího se tomuto rozvoji výrobních sil přizpůsobit – samozřejmě poznamenávají etapu globalismu řadou problémů a rozporů. Některé z těchto problémů, např. problém soužití etnik s různou kulturou a tradicemi, problém restrukturalizace osídlení planety, ekologické problémy, problém různých pracovních návyků a výkonnosti apod., by v prvopočátcích globalismu nastaly i kdyby zde rozvoj výrobních sil probíhal v rámci vztahů společenského vlastnictví,

a to dokonalejšího typu, než byly výrobní vztahy protosocialistické. Jejich většina je však dána právě kapitalistickou společenskou formou globalismu křivící všechny globalizační procesy a obracející je proti širokým neprivilegovaným vrstvám ve společnosti, a to v celosvětovém měřítku.

Tato skutečnost je příčinou toho, že řada kritiků kapitalisticky pokroucené formy globalismu není s to rozlišit mezi jádrem globalizace a jeho kapitalistickou formou, obrací se proti globalizaci a hledá zcela nesmyslně cesty k návratu lidstva zpátky, do územně uzavřených celků. Politicky zaujímá negativní stanovisko k integraci a formám manifestujícím se otevřeně jako integrační (tj. např. k EU), přičemž blahovlně promíjí neformálně se prosazující integrační procesy mající podobu ovládnutí ekonomicky vyspělých či politicky suverénních zemí jedinou zemí s ambicemi být supermocností nade všemi – USA.³

Jistou odnoží přístupů zmítajících se mezi obecně nutnými a progresivními globalizačními přístupy a nutností je akceptovat na jedné straně a nutností akceptovat zjevné projevy reakčnosti kapitalismu, která globalizaci de facto blokuje a komplikuje, jsou přístupy snažící se progresivitu globalizace spojit výhradně s ekonomikou a od ní oddělit reakční prvky kapitalismu spojené s rovinou státní politiky a politicko-vojenského imperialismu.

Např. David Harvey v rámci teorie tzv. nového imperialismu konstatuje, že kapitalismus je ekonomický a globalizuje, zatímco stát je politický a sleduje své zájmy v rámci územní logiky.⁴ Základem jeho argumentace je teze, dle které je nutno vidět teritoriální a kapitalistickou logiku moci jako něco odlišného.⁵ Při tomto uvažování lze negativní aspekty kapitalismu spojit pouze s jeho určitými atributy a nadále hájit jeho podstatu a navíc posloužit ideologicky transnacionálnímu kapitálu určitou nadějí, že skutečně globalizovaný kapitalismus bude zásadních mezí kapitalismu prost.

Neschopnost rozlišit globalizaci jako progresivní tendenci odvozenou od rozvoje výrobních sil a styků mezi lidmi od kapitalistického globalismu – omezené společenské formy globalizace vede k velkým problémům, až změtení jazyků v levicovém hnutí a otevírá cestu k působení určitých skupin buržoasie, spojených s překonávanými státními celky či ovládající příslušná etnika, a jejich konzervativní a nacionalistické ideologii.

Kapitalistická deformace globalismu

Jak tedy konkrétně probíhá výše zmíněný progresivní globalizační proces (rozvoj výrobních sil a jimi podmíněných civilizačních stránek) v podmínkách globálního kapitalismu? Pod jakým úhlem daným kapitalistickými výrobními vztahy se modifikuje?

Tím nejzávažnějším projevem globálně kapitalistické společenské, výrobně vztahové, politické apod. formy globalizace je především fakt, že globální charakter výrobních sil a jimi podmíněných civilizačních stránek (např. globální trh informací, globální energetické sítě, globální dopravní systémy apod.) není možné financovat jinak než globálními finančními systémy (přirozeně kapitalistickými), tím, že globální kapitalista ve své obecně kapitalistické honbě za ziskem už se žádným způsobem nedává spoutávat národními hranicemi – neuvažuje o zhodnocení kapitálu investovaného v rámci jedné země, ale svého globálního impéria, i kdyby to znamenalo poslat ke dnu stát, kde je centrála a historicky výchozí bod tohoto impéria. Jinými slovy – subjektem globálního trhu a podnikání nejsou státy, ale nadnárodní kapitálové skupiny rozložené po celém světě, jejichž vlastnictví je spravováno a zhodnocováno jakožto transnacionální celek. Není třeba dodávat, že zájem zaměstnanců v jednom podniku nebo v rámci jedné země je pro logiku zhodnocování globálního kapitálu zcela podružný.

Nicméně, při této své logice a zájmu globální kapitál ještě zdaleka neodhodil na smetiště dějin národní stát a národ jako takový, národní mocenské struktury a s nimi spojené specifické složky buržoasie a jim sloužících elit. Je přece velice výhodné zneužít rozdělení zaměstnanců jejich spojením s určitým národním prostředím a na této bázi vznikající odlišnosti a konflikty mezi lidmi s totožným ekonomicko-sociálním postavením a zájmem, např. formou rozpoutávání militantně nacionalistických, rasistických (podobně i náboženských) konfliktů bránících tomu, aby se pracovní síla plně zformovala jakožto globálně organizovaná a uvědomělá síla, která by mohla být globálnímu kapitálu partnerem alespoň v trade-unionistickém smyslu, v dohadování se o průměrnou a uznávanou míru vykořisťování a výši hodnoty pracovní síly na světovém trhu.

Stejně tak je pro nadnárodní kapitálová impéria užitečné přenechat „národnímu“ kapitálu a národně státní politické elitě a byrokracii, aby přerozdělením prostředků odevzdaných na daních zaměstnanci, maloburžoy a kapitalisty outsidersy uklidili následky působení nadnárodního kapitálu v dané zemi, potom co tuto zemi opustil a zanechal po sobě ekologické škody a nezaměstnanost. Vedlejší nežádoucí efekt zneužívání národní státnosti a organizovanosti pro skutečně globální kapitál v podobě možnosti části “pseudonárodní buržoasie”⁶ urvat si určitý podíl na vykořisťování pracovní síly není při stanovování hranic globální nadhodnoty příliš podstatný a nabývá do určité míry charakteru „faux frais“ (neproduktivních, ale nutných nákladů) pro současnou etapu vývoje kapitalismu.⁷

Jak se ukazuje v současných ekonomických, sociologických, politologických i kulturologických diskusích, jejichž účastníci nezřídka objevují marxistickou dialektiku, Marxovy „globalizační“ myšlenky v Manifestu, Grundrissech a apod.,⁸ není proces formování globálního kapitalismu jako komplexního systému ještě zcela u konce, především pokud jde o dobudování politicko-mocenské globální struktury do polohy jakéhosi jednoho globálního státu nebo i více států. Původní názory stoupenců ultraimperialismu počítajících s jedním státem jakéhosi jednoho světového monopolu⁹ se dnes transformují do podoby představ o určité pluralitě nadnárodních států nazvaných podle jednotlivých globálních firem, ničím nepřipomínajících jakékoli vazby na konkrétní region. Ti, kteří opravdu dokážou myslet dialekticky, chápou i budoucí, již dobudovaný globální imperialismus jako nikoli harmonický, ale rozporný celek, ve kterém se výrazně projevuje i dialektika omezeně národních či regionálních a skutečně globálních struktur jako systémové součástí planetárního kapitalistického systému. Tento proces vede logicky k odumírání a splývání národů.¹⁰

Některým autorům dělá značný problém vyrovnat se s myšlenkou, že čím dále, tím méně má podobu globalizačního procesu proces prosazování americké hegemonie, že i pro samotný vývoj v amerických ekonomických, vojenských, politických i ideologických strukturách platí ona dialektická vnitřní rozpornost, že při různých rozhodnutích orgánů USA či jednotlivých představitelů USA je třeba zkoumat, zda se za příslušným rozhodnutím nerýsuje neúměrné a globálnímu kapitalismu škodící prosazování omezených zájmů spojených se specificky národní dimenzí fungování systému (např. konkrétního vojensko-průmyslového komplexu v části světa) opírajícího se o politické struktury USA v zápase proti silám zainteresovaným na prohlubování integračních celosvětových struktur Právě v této poloze je třeba vidět krach politiky Bushovy reprezentace usilující o hegemonii USA a nástup B. Obamy s jeho odzbrojovacími apod. programy, proruskou a proevropskou politikou apod. Ne náhodou se také ve skutečně nadnárodních strukturách a v teoriích odrážejících jejich zájmy projevuje určité tíhnutí k neokeynesianismu.¹¹ Jak dokazuje vývoj pozice prezidenta Obamy, má snaha nadnárodního kapitálu prosadit svou vůli v nejmocnějším kapitalistickém státě ještě velmi křehké kořínky.

Je přirozené, že přeměna světa ze světa národních a regionálních států do podoby světa sladování zájmů velkých kapitálových komplexů nezávisle na zájmech lidí z regionů může vést k tomu, že nadnárodní komplexy v rámci své světové podnikatelské strategie zcela škrtnou určité velké oblasti, regiony či celé světadíly a že honba za ziskem povede k úplnému rozbití dané syntézy přírodních systémů na planetě (např. deštných pralesů, mořských proudů, pohybů živočichů atd.). Na druhé straně – při vyšším stupni organizovanosti světa v podobě politiky nadnárodních komplexů se může ukázat řešitelnost problémů, které národní struktury nezvládaly. Dosavadní zkušenosti s kapitalismem a jeho vyrovnávání se s ekologickými aspekty ovšem k optimismu na této frontě nedávají žádné důvody.¹²

Globalizace práce

Co je však přirozenou a nezastavitelnou součástí procesů kapitalistické formy globalizace, je proces probíhající na opačném poli třídního spektra, než je pól ztělesněný kapitálem. Je to globalizace práce a hnutí vykořisťovaných pracovních sil, které můžeme chápat úžeji (v poloze hnutí pouze zaměstnanců) nebo šířeji (v poloze hnutí široké fronty neprivilegovaných vrstev vedených kognitariátem, ale zahrnující i masy maloburžou, dalších přechodných skupin tzv. středních vrstev a drobnějších

kapitalistů obíraných o část nadhodnoty globálním či pseudonárodním monopolním kapitálem a služebného personálu těchto vrstev. Přirozeně musí mít tato globalizace práce a vykořisťování svou trade-unionistickou polohu – tj. polohu vznikaní organizací typu odborů (na profesně stavovském základě), ale i podobu organizací ovlivněných třídními zájmy, ale utvářených na občanském principu, a, last but not least, i polohu třídně podmíněných vlastnických organizací - organizací členů samosprávných kolektivů. Samozřejmě musí hnutí globalizované práce a vykořisťování mít i svou vyhraněně politickou až politicky revoluční polohu vznikáním určitých celosvětově působících předvojových politických sil nejjasněji vnímajících podstatu globálního kapitalismu. Zkušenosti protosocialismu a MKH ukázaly, že forma jakési internacionální centralizované Kominterny v sobě skrývá značná rizika (tvorba mocenské superelity) a že bude patrně vhodnější určitá forma vějířové plurality předvojových organizací existujících nezávisle na národní struktuře, propojených vztahy demokracie a samosprávy.

.V určité době velmi silné představy o jakémsi nárůstu globalizovaných středních vrstev stále více ukazují svou problematičnost až nerealističnost.¹³ Tyto představy, které neměly jako teoreticko-metodologický základ marxismus, především nedokázaly dostatečně rozlišit prvky různých tříd a skupin blížících se svou specifičností k třídám na jedné straně a dalších rovin společenské struktury na straně druhé, takže jejich pojmání střední třídy či středních vrstev obsahovalo široké spektrum příslušníků dělnické třídy (včetně námezdně zaměstnaných, vykořisťovaných a nadhodnotu produkujících pracovníků ve službách – lékařů, učitelů, konstruktérů, vědců) a dalších zaměstnanců, sice vykořisťovaných a připravovaných o nadpráci, ale neprodukujících nadhodnotu, přesněji řečeno vykořisťovaných odvozeně od vykořisťování dělníků (obchodní, administrativní, peněžní, reklamní a marketingový proletariát) placených z faux frais nákladů). Tyto představy o středních vrstvách zahrnovaly i tzv. nové střední vrstvy – vlastnické dvojité skupiny spojující v jedné osobě funkci vykonavatele vlastnické funkce kapitalisty a funkce vykořisťovaného nevlastníka (námezdně zaměstnaný nižší řídicí pracovník) a dále pak přímo určité skupiny buržoasie či vykonavatele osobních služeb pro kapitalistu nebo pracovníky veřejných služeb, státního aparátu, vojáky, policisty, pracovníky justice apod. Takovýto konstrukt byl přirozeně neživotný. Dal se sice při vhodném nastavení parametrů pro sociologický výzkum (zejména výše příjmu, stupně vzdělání a společenské prestiže) empiricky prokázat, ale jeho dílčí složky spolu nežily, neměly společné zájmy, byly ve vzájemném rozporu apod.¹⁴ Navíc – vyzrávání kapitalismu a globální nivelizace struktur práce, pokud jde o odměňování a obecně životní úroveň, odbourávání určité platové či kulturní specifiky části příslušníků dělnické třídy a dalších, jí blízkých zaměstnaneckých vrstev (kognitariát) fikci zvláštní střední třídy výrazně nabouraly a právě podle zavedených sociologických paradigmat vykazaly, že střední vrstva taje jako sníh. Nebylo to jen neschopností rozlišit vlastnická a profesní kritéria, proč se tento proces ve statistických výzkumech projevil. Bylo to i proto, že procentuálně vzrostl intelektuální proletariát – kognitariát nevykonávající řídicí funkce a postupně zbavovaný svého zvláštního sociálního postavení (vyšší plat, vzdělanost, prestiž, spojení s řídicí funkcí).¹⁵¹⁶ Bude patrně ještě dlouho trvat, než sociologie a statistika překonají svá buržoasní ideologií daná paradigmata a pochopí, že pojem střední vrstvy jako něčeho odlišujícího se od kapitálu a vykořisťované práce je oprávněný jen pro:

1. dvojité skupiny zaměstnanců spojující v jedné osobě funkci pracujícího i funkci řídicího pracovníka – pohůnka – důstojníka či poddůstojníka kapitálu,
2. maloburžoasii (třidu pracujících i vykořisťovaných vlastníků, stávajících se potencionálně zálohou a významným spojencem proletariátu, zejména jeho předvojových skupin - kognitariátu)
3. velmi rozpornou tzv. služebnou třidu vykonávající osobní služby zahrnující dva základní modelové prvky.

vykonavatele osobních služeb pro kapitalisty (a tím pádem spojence buržoasie) či pro ostatní společenské skupiny (možného spojence proletariátu a samosprávných vlastníků) vykonavatele tzv. veřejných služeb placené z daní. Do postavení a úlohy těchto služebných pracovníků se bude promítat změna těžiště financování a působení těchto veřejných služeb od komunální a regionální sféry či národního státu k případnému státu nadnárodnímu, kde zejména tendence šetřit na veřejných službách a omezovat je může rozšiřovat protikapitalistickou frontu. Na druhé straně je možné si představit i protisměrnou tendenci - tendenci skutečně nadnárodního

kapitálu podříditi si tyto veřejné služby a využívat je pod svou kontrolou a pro určitou exkluzivní elitu (např. ve formě špičkového vzdělávání kognitariátu), což by mohlo dočasně vyvolávat i opačné účinky. V této oblasti je však daleko pravděpodobnější, že bude určitým „zlatým dolem“ nadnárodního soukromého podnikání.

Označení „střední vrstvy, střední třída“ jsou v marxistické logice naprosto nepoužitelné pro samosprávné spoluvlastníky, protože tato nová třída představuje vlastně historické překonání role kapitalisty i dělníka, útvar, do kterého budou postupně přecházet zaměstnanci různého druhu, zejména kognitariát, ale i příslušníci dalších zmíněných vedlejších tříd a skupin.

Pokud jde o vlastní dělnickou třídu (proletariát), včetně kognitariátu, v širším pojetí i o další vykořisťované a neřídící námezdně zaměstnané pracovníky, i sem přináší globalizace další změny.

Na jedné straně jde, jak jsme již zmínili, o další pokračování v dlouhodobých změnách v profesní struktuře, o ústup podílu mechanické fyzické práce v podobě obsluhy stroje, která již svou technickou podobou umožnila vysoký stupeň podřízení práce kapitálu – jinými slovy o mizení starého industriálního kapitálu, snížení jeho podílu na vykořisťovaných pracovnících i na vytvořené nadhodnotě. Místo klasické industriální práce se objektem procesu vykořisťování stává kvalifikovaný, nestandardizovaný, spíše duševní pracovník, jehož výkonnost si nelze vynucovat zvyšováním výkonu stroje a dalším propracováváním jeho stereotypní činnosti. Samotné biologicko-psychické uspořádání člověka má hranice, které nelze překročit.¹⁶

Věcné podřízení kognitariátu kapitálu nicméně zůstává zachováno. Ani intelektuální tvořivou činnost nelze vykonávat bez složitých a drahých výrobních prostředků, energetických zdrojů, licencí a patentů – a to všechno vlastní kapitalista, respektive kapitálová skupina převážně globálního typu. Vzdělání je drahé a je třeba najít investora do tohoto vzdělávání, zvláště při zhoršování kvality vzdělávání veřejného. Míra tvořivosti a nestandardizovatelnosti v práci kognitáře dnes ještě není taková, aby ho nebylo možno nahradit jiným, zvláště když součástí globalizačních procesů je i živelně (částečně nelegálně) probíhající migrace pracovních sil, včetně sil relativně kvalifikovaných. Indičtí programátoři mohou vytlačit mnohem dražší programátory americké. Opožděná druhá průmyslová revoluce a s ní spojené změny ve vzdělání produkují masy kvalifikovaných pracovníků v zemích třetího světa. Neobstojí poukazování na objektivní limity migrace v podobě omezených možností určitých zemí pojmout nové obyvatelstvo. Vzhledem k „počítačové revoluci“ není k nahrazování drahých pracovníků ve vyspělých zemích konkurencí lacinějších a stejně vzdělaných pracovníků ze zemí třetího světa nutná fyzická přítomnost těchto pracovníků ve vyspělých zemích, konkurence probíhá ve virtuální sféře.

Ale právě tento vývoj začíná do jisté míry obracet vztah kapitalistického vlastníka a kognitariátního dělníka. Zostřující a rozšiřující se konkurence myšlenek a nápadů a možnost pracovníka je nabízet různým vlastníkům fakticky prolamuje připoutání kognitáře ke konkrétnímu kapitalistovi a tím i veškerého kognitariátu globální i veškeré další buržoasii jako celku (samozřejmě, abstrahujeme-li od možných forem mimoekonomického přinucení). Podíl nákladů na kvalifikovanou práci vědeckého typu stoupá, tvořivou práci nelze uzavřít do hranic jednoho podniku a konkrétní pracovní doby, ba dokonce ani jednoho státu. Volný čas se stává výrobní silou, ale také zvláštním zbožím, které může talentovaný pracovník prodávat. Řečeno Marxovými termíny – reálné podřízení práce kapitálu se na novém stupni spirály mění znovu v podřízení pouze formální, se kterým vývoj kapitalismu začínal v manufaktuře.¹⁷

Podřízení práce kapitálu se však mění i jiným způsobem a mění její strukturu. Již jsme rozebírali nové rozčlenění globálně monopolní buržoasie na skutečný globální kapitál a outsidersy spojené s původními národními státy.¹⁸ Toto rozdělení se nemůže nepromítnout i ve struktuře námezdních zaměstnanců. Outsiderský kapitál má jen omezené možnosti svébytného podnikání, zvláště když se fakticky nemůže od globálního kapitálu separovat. Těžiště outsiderského kapitálu tkví ve využívání národního státu jako nástroje nepřímého „dovykořisťování“ pracujících prostřednictvím daní, investičních pobídek, cen veřejných služeb apod., jeho výrobní podnikání jen doplňuje některé prostory na trhu, která globálnímu kapitálu nestojí za využívání. Přesto i on, zejména v současných podmínkách, má své zaměstnance spjaté právě s těmito zvláštními prostory a podmínkami, hlavně vzhledem k omezeným možnostem zapojit se do globálního trhu práce, zvláštním dovednostem použitelným jen v daném omezeném prostoru a prostředí, silnou nejistotou zaměstnání vzhledem

k vysoké konkurenci ve starých industriálních typech činností a přílivu migrantů atd. Toto podřízení otusiderskému kapitálu ve zvláštních podmínkách má na zaměstnance outsiderských podniků stejný vliv jako měl malovýrobní charakter práce vliv na dělníky v maloburžoasním sektoru. Vtiskuje jim rysy zaostalosti, omezenosti, uzavřenosti i reakčnosti – v tom smyslu, že je přímo předurčuje k tomu, aby byli zneužívání ideologií a politikou outsiderské „pseudonárodní buržoasie“ či dalších byrokraticko-mocenských elit s ní spojených. Ve svém antiglobalizačním zápalu se dostávají mimo hlavní tok procesu zespolečenštění.¹⁹

V obdobné situaci se ocitají dnešní fyzičtí i duševní pracovníci, včetně části managementu, poboček nadnárodních firem tvořících součást globálních imperií těchto firem. Podmínky bydlení a rodinné vazby jim znemožňují volný pohyb ve světě a jsou proto závislí na tom, zda se globálnímu impériu hodí či nehodí mít pobočky zrovna v té či oné zemi. Na druhé straně nemají tak specifické kvality, aby je globální buržoasie a globální management nemohl nahradit. Tito pracovníci jsou přímo oporou nové podoby trade-unionismu, který se kdysi vyznačoval bezohledným vzájemným konkurováním dělníků z různých zemí, příp. určitých stavovských skupin mezi dělníky, v protosocialismu konkurováním lokálních zájmů podniků. Dnes se základem tohoto globálního trade-unionismu stává žárlivost mezi národními pobočkami nadnárodního impéria, přání, ať si firma zavře každou jinou pobočku než tu naši. Díky tomuto trade-unionismu s nimi může globální kapitál a management snáze manipulovat. Tyto charakteristiky lze vztáhnout nejen na vlastní zaměstnance globální buržoasii provozovaných podniků, ale i na ty, které systémem outsourcingu a franšizingu ovládá nepřímo a které vykořisťuje mnohdy s větší intenzitou než kmenové zaměstnance – např. menší firmy dodávající do obchodních řetězců nebo montoven apod.²⁰

Na druhé straně však s rozmachem globalizace vzniká kategorie vysoce kvalifikovaných pracovníků, kteří nejsou vázáni bydlením či rodinnými poměry na konkrétní zemi či region, kteří tedy mohou vstoupit do globální soutěže v širším strategickém rámci celého firemního impéria, dokonce je mohou i překročit. Patří sem i všichni ti pracovníci, kteří ani cestovat a měnit bydliště nemusí, protože jsou prostřednictvím počítačových sítí včleněni do projektů realizujících se v širokém nadnárodním kontextu, jako jednotný proces. V případě těch „cestujících“ zaměstnanců globálních firem jde zatím převážně o příslušníky vrcholového managementu, tu virtuálně zapojenou skupinu globálních zaměstnanců představují převážně vědečtí pracovníci. Do budoucna poroste právě tato kategorie kognitářů různého druhu nevyjímaje nový typ jakoby řemeslných pracovníků, přičemž u nich bude vznikat ten výše popsáný přesun ze sféry reálného podřízení kapitálu do sféry podřízení formálního. Zejména tuto skupinu zaměstnanců (dělníků) budeme moci považovat za skutečně globální proletariát, nositele progresivní stránky globalizačního procesu, za účastníky nejvyššího stupně zespolečenštění práce a výroby, schopné účinně ovlivnit ekonomické i jiné procesy a využít svého postavení i v zájmu třídního boje široké „fronty práce“.²¹

Tendence ve vývoji zisku globálního kapitálu

Na globálním kapitalismu lze názorně ukázat, jak se mění a vyvíjí podstata kapitalistického systému, jak kapitál nalézá nové způsoby vykořisťování, nové formy a metody zisku. Jako nové vývojové stádium kapitalistické formace souvisí globální kapitalismus s naplněním Marxovy vize o všeobecné práci (= „všeobecné produktivní síle lidské hlavy“) jako základní společenské výrobní síle a zdroji společenského bohatství:

„Tou měrou, jak se rozvíjí velký průmysl, se vytváření skutečného bohatství stává méně závislým na pracovní době a na množství vynaložené práce než na síle činitelů, které se v průběhu pracovní doby uvádějí do pohybu a které sami zase – jejich síla a působnost – nemají žádný vztah k bezprostřední pracovní době, kterou stojí jejich výroba, nýbrž závisejí spíše na všeobecném stavu vědy a na pokroku technologie, čili aplikace této vědy ve výrobě“.²² Podle Marxe z toho plyne, že „úspora pracovní doby se rovná růstu volného času, tj. času pro plný rozvoj individua, který zase působí zpětně na produktivní sílu práce jako největší produktivní síla. Z hlediska bezprostředního výrobního procesu může být pokládána za produkci fixního kapitálu, přičemž tento fixní kapitál je sám člověk“.²³

Tak jako v minulých stádiích vývoje monopolního kapitalismu hraje i ve vývoji globalizovaného kapitálu významnou roli monopol nízkých výrobních nákladů a monopolní zisk. Globalizovaný kapitál jej dosahuje především díky volnému pohybu po světě, možností koncipovat své podnikatelské

strategie a akumulační procesy nezávisle na limitech daných politickým rozdělením světa, omezeností národních trhů, situováním etnických pospolitostí a čím dále tím více i strukturou osídlení planety.

Vlastnickou a podnikatelskou strategii globálních kapitalistických monopolů charakterizují následující momenty: 1) výroba zboží obsahujícího nadhodnotu se přesouvá do zemí s nejnižšími výrobními náklady, tedy především s co nejlevnější pracovní silou; 2) realizace vyrobené nadhodnoty probíhá naopak ve státech s vyšší masovou koupěschopnou poptávkou a kupní silou obyvatelstva; 3) firemní sídlo si globální koncerny zakládají v zemích s nejnižším daňovým zatížením, především v tak zvaných „daňových rájích“. K bohublému účelu vyhnout se kontrole daňových úřadů slouží i zakládání virtuálních firem na internetu. Nadnárodní průmyslové, finanční a obchodní řetězce se snaží přenést odpovědnost za řešení sociálních a ekologických dopadů svých kapitálových investic na národní státy, které počínají odumírat.

Základní objektivní příčinou krize a oslabování role buržoazních národních států v epoše globalizovaného kapitalismu je proces akumulace a koncentrace kapitálu, který již ve druhé polovině sedmdesátých let definitivně překročil hranice národních států a vedl k vytvoření fungujících nadnárodních kapitalistických vlastnických struktur, který si dokonce již stačil položit nadnárodní ekonomicko-politické instituce (Světová banka, Světová obchodní organizace, Mezinárodní měnový fond) Globální kapitalistický monopol znamená při uchování systému kapitalistického vykořisťování, jež dostává vskutku planetární rozměry, zároveň takovou úroveň zespolečenštění práce a výroby, která není dosažitelná v rámci žádného buržoazního národního státu a jeho schopnosti regulovat hospodářský rozvoj. V krizi se ocitá především buržoazní národní sociální stát, neboť se dostal do rozporu jak s procesem akumulace a koncentrace kapitálu, tak i s procesem zespolečenštění práce a výroby. Globální kapitalistické monopoly se zcela vymaňují z dosahu daňové politiky i těch ekonomicky, politicky a vojensky nejsilnějších buržoazních národních států, jakými jsou stát americký, německý či britský.

Globální kapitál dokáže velmi pružně přesouvat investiční aktivity z jednoho koutu planety na druhý, rychle vyrovnává národně státní rozdíly v úrovni vědeckotechnického a technologického pokroku, produktivity živé i zvěcnělé práce. K dosažení monopolu nízkých výrobních nákladů a tím i monopolního zisku mu zbývá využívání především národně státních rozdílů v podmínkách prodeje a koupě a stupni vykořisťování pracovní síly, lavírování mezi odlišnými národními a regionálními mírami nadhodnoty. Objektivním strategickým cílem globálního kapitálu při výrobě zboží obsahujícího nadhodnotu je samozřejmě vyrovnávání investic variabilního kapitálu na co nejnižší úroveň hodnoty pracovní síly, stlačování ceny i kvalifikované a specializované práce na úroveň práce společensky průměrné a jednoduché, aby globalizovaný kapitalistický výrobní zhodnocovací proces mohl při vstřebávání nadpráce ze živé konkrétní práce, jež je produktivní pro kapitál, disponovat co nevyšší mírou nadhodnoty. Snižování hodnoty a ceny námezdní pracovní síly naráží ale na přirozené hranice, neboť dělníci tvořící nadhodnotu se nemohou žít pouze divoce rostoucí trávou, rosou a zpěvem ptactva, i když by si to globální kapitáloví investoři určitě přáli – globalizované kapitalistické vykořisťování tohoto zajisté atraktivního cíle dosáhnout nemůže. Je proto třeba se kromě surfování po světě či rozkládání organizovaných struktur zaměstnanců pro boj na trhu práce a různých cest znejišťování, „flexibilizace“ pracovní síly a jejího zbavování jakékoli sociální ochrany držet i starého a vyzkoušeného způsobu honby za stále větším ziskem – užitím vědy a organizace a novým, dokonalejším vybavením pracovní síly výrobními prostředky.

Tím ovšem v organické skladbě kapitálů globálních investorů roste podíl konstantního kapitálu na úkor kapitálu variabilního, tedy - zvyšuje se fyzický objem i hodnota mrtvé práce ve srovnání s masou živé práce, která uvádí různé prvky užité hodnoty mrtvé práce do pohybu. A to v podmínkách volné konkurence těch, kteří mají dostatečné kapitálové zdroje na to, aby si mohli moderní výrobní prostředky a technologie dovolit. Tedy za situace, kdy se kvalita a rozsah konstantního kapitálu, jeho schopnost umožnit pracovní síle vyšší výkon, u kapitálů stejné velikosti velmi rychle vyrovnává

Můžeme vyslovit předpoklad, že se investované globální produkční kapitály, jež si přivlastňují monopolní masu zisku, opírají o týž stupeň nezaplacené práce a jelikož mohou mít i stejnou velikost, dochází mezi nimi k působením volné konkurence k vyrovnávání mas monopolních zisků na globálně průměrnou masu monopolního zisku. Tento proces přerozdělování a přelévání mas monopolních zisků je výhodný pro investované kapitály, jež vyrábějí zboží s nejvyšším organickým složením.

Proces zespolečňování jednotlivých investovaných produktivních kapitálů má tak při vzniku výrobní ceny vězící v užité hodnotě zboží tak říkajíc „dvě patra“: 1) jeho základnou je formování monopolního zisku přerozdělováním a přeléváním mas nadhodnot vyprodukovaných v určitém výrobním odvětví ve prospěch kapitálů s monopolem nízkých výrobních nákladů; 2) součástí celého procesu je pak další zespolečňování produktivních kapitálů z jednotlivých odvětví, vyrovnávání mas monopolních zisků cestou volné konkurence na společensky (globálně) průměrný monopolní zisk.

V podmínkách globalizovaného kapitalismu se tím v jednotlivých reprodukčních cyklech posiluje a umocňuje již naznačený vývoj organického složení společensky průměrného globalizovaného kapitálu ve směru k pozvolnému narůstání konstantního kapitálu ve srovnání s variabilním kapitálem, tedy k růstu tohoto organického složení. Ani globální kapitál tak není uchráněn před nutností vstřebávat rostoucí masy nezaplacené práce přednostním růstem objemu zvěčnělé mrtvé práce, tedy na jedné straně přeměňovat co nejvíce z dané masy práce v nadhodnotu, na druhé straně používat co nejméně živé práce v poměru k investovanému kapitálu, takže tytéž příčiny, které umožňují zvyšovat stupeň vykořisťování práce, znemožňují vykořisťovat se stejně velkým celkovým kapitálem stejné množství živé konkrétní práce jako dříve. Tendence, jež vedou ke zvyšování míry nadhodnoty, vedou tedy zároveň ke zmenšování masy nadhodnoty vytvářené daným kapitálem, tedy k poklesu míry globálního monopolního zisku; jde o dvojaký, dvojace účinkující zákon, podle něhož se z týchž příčin míra zisku zmenšuje a zároveň absolutní masa zisku zvětšuje. I pro perspektivu historického vývoje investičních operací globálního produktivního kapitálu, jenž si přivlastňuje monopolní zisk, platí Marxem objevený zákon klesající tendence společensky průměrné míry zisku, kdy se jak stejná masa zisku při nezměněné míře nadhodnoty, tak i rostoucí masa zisku při zvyšujícím se stupni vykořisťování práce kapitálem vyjadřuje v klesající míře zisku.²⁴

Krise globálního kapitalismu a hledání východiska z ní

Právě ve skutečnosti, že i pro globálně průměrný monopolní zisk platí dvojaká, dvojace působící zákonitá tendence, podle níž se z jedné a téže příčiny absolutní masa zisku tkvící ve vyrobeném zboží zvětšuje a zároveň míra zisku zmenšuje, dlužno hledat nejobecnější a základní, fundamentální příčinu finanční a hospodářské krize globalizovaného kapitalismu. Klesající tendence míry globálně průměrného monopolního zisku by se měla projevovat rostoucí akumulací, koncentrací a centralizací kapitálu, u globálního kapitálu se ale ještě zjevněji než v epochách, kdy vládl kapitalismus volné soutěže či státně monopolní kapitalismus v hranicích národního buržoazního státu, ukazuje, že kapitál sice podněcuje akumulační proces, zároveň však je právě kapitál sociálně ekonomickou silou, jež klade hranice akumulačního procesu: globální kapitál nemá žádnou další planetu, kam by mohl expandovat, kde by mohl drancovat surovinové a nerostné bohatství, ničit přírodní a životní prostředí a kde by také našel další rezervní armádu pracovní síly ještě levnější než kupříkladu v Číně či v Indii, z níž by mohl ždímat větší masu nadpráce než v těchto zemích. Z toho plyne, že současná krize globálního kapitalismu není běžnou cyklickou krizí, jež rychle pomine, jak pomíjí chřipka a rýma, neboť s konečnou platností odhaluje hranice vývojových možností kapitalistického výrobního způsobu.

Ekonomická strategie globálních kapitalistických monopolů vede od samého počátku k omezení výroby (nabídky) v zemích, kde se realizuje nadhodnota a omezení poptávky v zemích, kde se nadhodnota vyrábí. Když se v reálné ekonomice zemí, v nichž se vyrábí zboží obsahující nadhodnotu, kterou si rozdělují a přerozdělují různé složky globálního monopolní velkoburžoazie, počíná objevovat hrozba ekonomické krize z nadvýroby, nezbyvá globalizovanému kapitálu ve státech, kde je vyšší míra masové peněžní koupěschopné poptávky obyvatel, a tedy ještě nižší míra průměrného globálního monopolního zisku, nic jiného, než hledat záchranu ve finančních investičních operacích v oblasti úvěrových spekulací. Není vůbec náhodou, že to byly právě Spojené státy jakožto citadela nadnárodně a nadstátně monopolního kapitalismu, kde se v devadesátých letech dvacátého století počalo houfně rozvíjet spekulativní obchodování se zápůjčním kapitálem – šlo především o koupi a prodej hypotečních úvěrů: různé bankovní domy začaly masově poskytovat zdánlivě levné hypotéky na pořízení rodinných domků sociálně slabým vrstvám amerických občanů. Předpokládalo se, že tito lidé nebudou schopni hypotéky splácet, takže se banky dostanou téměř zadarmo k rozestavěným domům, jež budou moci dále výhodně prodat na reálném trhu, a tudíž mělo jít o velmi výhodný

byznys na úkor těch nejchudších sociálních vrstev americké společnosti. Věřitelské banky opravdu nahromadily velmi lacino majetek, ukázalo se však, že ony rodinné domky, jež díky exekucím bankám připadly, jsou na trhu nemovitostí zcela neprodejné. ... Inu, chybička se vloudila: nafukování „bublin“ spekulativních úvěrových operací může v ekonomice vytvářet krátkodobou iluzi vyšší masy a míry zisku, ovšem každá bublina jednou praskne. Tak jako se před tím kurzy akcií finančních korporací, jež se zabývaly podvodnými spekulacemi s hypotečními úvěry, šplhaly do astronomických výšek, tak se nyní ještě rychleji zhroutily k nule a neměly ani cenu papíru, na němž byly vytištěny, jelikož finanční aktiva věřitelských hypotečních bank „zamrzla“ v neprodejném majetku na reálném trhu. K chybějícím penězům se nebylo možné dostat, neboť bankovní ústavy si přestaly peníze navzájem půjčovat. „Krise vzájemné důvěry“ mezi na poskytování hypotečních úvěrů zaměřenými bankovními domy, neboli mezi různými finančními skupinami úvěrových spekulantů, darebáků a podvodníků, se počala velmi rychle přenášet do růstu nezaměstnanosti v reálné ekonomice americké společnosti.²⁵

Posilování specifické váhy spekulativního kapitálu napomáhá v soudobém globalizovaném kapitalismu i ta okolnost, že vlastnická role řídicích pracovníků neboli manažerských struktur, jež má být, řečeno slovním výrazivem Hegelovy filosofie, dle svého „pravdivého pojmu“ ve vlastnické struktuře monopolního kapitalismu dílčí a podřízenou součástí vlastnické praxe monopolní velkoburžoazie, se v epoše globalizovaného kapitalismu opět začíná vymaňovat z podřízenosti vlastnické subjektivitě nominálně primárních kapitalistických vlastníků, jež má mít v kapitalistickém výrobním způsobu dominující a celospolečensky integrující povahu. Volný pohyb globalizovaného kapitálu po světě umožňuje v procesu formování výrobní ceny zboží, která je, jak jsme již napsali, monopolní a volně konkurenční zároveň, pracovníkům ve špičkových manažerských rozhodovacích funkcích osvobozovat se z podřízenosti nositelům právních titulů majitelů firem a přivlastňovat si například neúměrně velký díl z koláče monopolního zisku, což je právě zdrojem krize vlastnické struktury kapitalismu v epoše globalizovaného kapitalismu. Je například známo, že v amerických bankovních domech, které se zabývaly koupí a prodejem „toxických finančních derivátů“, kdy se „otrávené peněžní kapitálové úvěry“ balily do jednoho balíku s tak zvaně „zdravými“ finančními aktivy, což později bezprostředně spustilo mechanismus krize na trhu hypotečních úvěrů, – zvyšovalo obchodování spekulativním (Marx by řekl fiktivním) kapitálem obrat peněžních ústavů, což se pak dále zrcadlilo i ve finančních odměnách ředitelů a dalších vedoucích pracovníků.²⁶ Zdůrazňuji slovo „opět“, neboť v historickém vývoji kapitalistické společenskoekonomické formace se tento rozpor neobjevuje poprvé; a nejde jen o kapitalismus – v sedesátých letech dvacátého století se tento rozpor zřetelně projevil ve vývojových tendencích tehdejšího kapitalismu i jeho konkurenta – protosocialismu.

Tehdy se právě v obou vzájemně soupeřících soustavách dostávala do krize, počala se rozpadat a rozkládat struktura onoho typu vlastnické subjektivit, jež tvoří obsah základu dané společenskoekonomické formace. Oba systémy byly v této době vystaveny objektivní nutnosti a potřebě přejít při rozvíjení společenských výrobních sil od extenzivního k intenzivnímu typu ekonomického rozvoje, v němž se základem hospodářského růstu (čili růstu společenského nadvýrobku, společenského bohatství) stává vědecké poznání zákonů přírody, přenos výsledků vědeckotechnického a technologického pokroku do výrobní praxe, kdy se hovoří o tom, že věda se stává bezprostřední výrobní silou. Rozpor mezi výrobními silami a výrobními vztahy vyvolává objektivní nutnost a potřebu transformovat vlastnickou strukturu dané formace. Proto v obou společenských formacích naráželo uplatnění této zákonitosti rozvoje výrobních sil na rozpor mezi řídicím aparátem a společenskou třídou, jež má být nominálně prvotním a rozhodujícím vlastníkem a jejíž vlastnická praxe má určovat základní sociálně ekonomickou kvalitu dané formace, celospolečensky ji integrovat, stanovovat její identitu a organickou celistvost. V obou případech, v reálném kapitalismu i reálném socialismu, šlo přitom o neantagonistický rozpor, kdy se zvětčuje lokální, dílčí a částečná vlastnická role pracovníků řídicího aparátu. Tento rozpor bychom mohli s klidným svědomím označit za obecně civilizační a obecně sociologický rozpor historického vývoje lidské společnosti. Původně šlo o neantagonistický rozpor (špičkoví manažeři jsou ve státně monopolním kapitalismu svým způsobem života i ideovým přesvědčením – a především svými finančními příjmy – součástí monopolní velkoburžoazie; ani v protosocialismu nebyla vládnoucí třída řídicího aparátu žádnou cizorodou a vykořisťovatelskou společenskou třídou, i když jí společenská dělba práce dávala privilegované

vlastnické postavení). Tento rozpor se ovšem velmi rychle prohluboval, vyostřoval a počal nabývat antagonistických rysů. Můžeme ho pokládat za společného třídně sociálního jmenovatele takových na první pohled kvalitativně naprosto rozdílných sociálně historických jevů jako hnutí nové levice v řadě průmyslově nejvyspělejších zemí státně monopolního kapitalismu, československý pokus o demokratickou reformu vlastnické struktury a mocenského systému stalinského modelu socialismu či kulturní revoluce v Číně.

V kapitalistické soustavě souviselo zveličování vlastnické role a funkce pracovníků řídicího aparátu – manažerů, manažerských struktur – s rozvojem národně státně monopolního kapitalismu, státní regulace hospodářského života a vývoje, s fungováním a rozvíjením sociálně tržní ekonomiky a buržoazního národně sociálního státu po druhé světové válce, což právě vedlo k zesílení sociálně ekonomické úlohy státně administrativní i ekonomicko-finanční byrokracie na úkor vlastní monopolní velkoburžoazie jakožto nominálně prvotního a dominujícího kapitalistického vlastníka. Došlo k rozvolnění podřízeného, částečného a dílčího vztahu sociálně ekonomické aktivity manažerských struktur vůči vlastnické subjektivitě příslušníků monopolní velkoburžoazie, což se promítlo i do teorie o tak zvané „revoluci manažerů“. Vlastnická struktura státně monopolního kapitalismu se ocitla v hluboké krizi, jež vytvářela objektivní možnost pro sociálně kritickou aktivitu radikálně levicových politických subjektů, sil, stran a hnutí. Zde byl objektivní, konkrétně historický základ mnohdy nejasných a mlhavých hesel a požadavků masového studentského protestního hnutí nové levice o boji proti „buržoaznímu establishmentu“, „zbyrokratizované“, „technokratické“, „konzumní“ společnosti, za přímou a bezprostřední „demokracii účasti“ kupříkladu ve formě studentské samosprávy na univerzitách či dělnické výrobní kontroly na závodech a v továrnách, které se objevovaly během studentských bouří v Paříži na jaře roku 1968. Vznikla objektivní možnost k tomu, aby se v lůně kapitalismu počaly rodit zárodky hospodářské demokracie, zárodečné formy vlastnických struktur, jež by překračovaly třídně sociální horizont kapitalismu, kapitalistické třídní dělby práce.

Studentské protestní hutí bylo ale poraženo, na čemž se objektivně podílely i politické strany tradiční levice v průmyslově nejrozvinutějších zemích státně monopolního kapitalismu, včetně stran socialistických a komunistických. Právě komunistické strany v této situaci naprosto selhaly, neboť byly pod vlivem ortodoxní stalinistické ideologie : smutným a bohužel velmi typickým příkladem je postup Komunistické strany Francie vůči studentskému revoltnímu hnutí na jaře roku 1968.

A tak se stalo, že rozpor mezi řídicím aparátem a monopolní velkoburžoazií ve struktuře vlastnické subjektivity státně monopolního kapitalismu našel pravcové, prokapitalistické řešení v podobě upevnění organické celistvosti kapitalistického výrobního systému cestou opětného podřízení vlastnické funkce manažerských struktur logice vlastnického praktického jednání monopolní velkoburžoazie, což bylo třídně sociální podstatou tak zvané „konzervativní revoluce“, jež začala v průmyslově nejrozvinutějších kapitalistických státech kolem poloviny sedmdesátých let. Hnutí nové levice v šedesátých letech a na přelomu šedesátých a sedmdesátých let dvacátého století tak nakonec paradoxně vedlo ke vzniku a výraznému posílení nové pravice na přelomu let sedmdesátých a osmdesátých.

Ona nová pravice však zároveň dokázala odpovědět na historickou výzvu, jež stála u kořene a zrodu hnutí nové levice. Uvolnila totiž cestu nové vývojové etapě vědeckotechnické revoluce. Konzervativní – či, přesněji řečeno, „konzervativně revoluční“ – vlády (ve Spojených státech v čele s Reaganem, ve Velké Británii s Margaret Thatcherovou, v Německu s kancléřem Kohlem) pak dokázaly převést ekonomiky vyspělých západních států z extenzivního k intenzivnímu typu hospodářského rozvoje, takže reálný kapitalismus počal jednoznačně dominovat v oblasti růstu produktivity živé i zvěcnělé práce a proces zespolečenštění práce a výroby začal zároveň definitivně přerůst hranice národních států, čímž se rodily funkční nadnárodní a nadstátní struktury kapitalistického soukromého vlastnictví a státně monopolní kapitalismus se tak počal měnit na kapitalismus nadnárodně a nadstátně monopolní, kapitalismus globalizovaný – což ovšem následně vyvolalo krizi výše zmíněného buržoazního národního sociálního státu.

„Konzervativně revoluční“ vlády podporovaly samozřejmě mimo jiné i restrukturalizaci průmyslové výroby, rozvíjení nových profesně zaměstnaneckých vrstev spjatých například s počítačovými informačními technologiemi, které se stávají objektem kapitalistického výrobního zhodnocovacího procesu, tedy vznikání počítačově informačního, kognitárního proletariátu. Zároveň je velice

příznačné, že právě Ronald Reagan ve funkci amerického prezidenta podporoval rozvíjení vlastnické spoluúčasti zaměstnanců formou tak zvaných ESOPů. Je také velice příznačné, že právě Komunistická strana Francie ztrácela v osmdesátých a devadesátých letech dvacátého století ideový a politický vliv v tradičních profesně zaměstnaneckých skupinách dělnické třídy – jež stejně mizely a rozplývaly se v souvislosti s rozvojem vědeckotechnického a technologického pokroku a s tím souvisejícími změnami ve struktuře výrobních sil. Komunistická strana Francie svůj ideový a politický vliv v těchto tradičních profesních vrstvách a skupinách dělnické třídy postupně ztrácela, přenechávala jej ultrapravicovým politickým uskupením a hnutím, přičemž ideový a politický vliv v nových socioprofesionálních skupinách dělnické třídy, jež vznikaly a rozvíjely se v souvislosti s dynamickým rozvojem počítačových a informačních technologií, francouzští komunisté získat nedokázali.

Jak se tento proces projevoval v protosocialismu a jakou roli zde sehrála ona jistá míra lokální vlastnické subjektivity řídicího aparátu i dalších skupin, podrobně popisujeme v oddílu o protosocialismu.

Čínská kulturní revoluce představovala revoltu vůdce strany – při podpoře zvláště ze strany radikální mládeže a studentstva a politické pasivity dělnické třídy – proti třídě řídicího aparátu. Uvádí se, že jádrem ideologické koncepce čínské kulturní revoluce, jež vrcholila roku 1968, byla tato údajná Mao Ce-tungova myšlenka : „Vzpoura je správná věc!“ V průběhu čínské kulturní revoluce byla rozbita struktura stranicko-státně administrativní byrokracie, rozvinulo se masové hnutí mládeže a studentů, zrodily se pokusy o převzetí řízení a kontroly výroby bezprostředními výrobci. Byly formulovány zásady přímé demokracie, podle nichž má být vždy vyjádřen a slyšen názor menšiny. Bylo také vyhlášeno, že „politika má vždy přednost před ekonomikou“ a že politické a civilní instance mají mít nadvládu nad armádou, a ne naopak, že ve společnosti nemají platit žádná privilegia, zejména ne výhody plynoucí z funkce, vzdělání a kádrových materiálů. Nový organizační a řídicí aparát, který vzešel z „lidových komun“ a „revolučních výborů“ však měl v sociálně ekonomické stránce svého fungování stejné nedostatky jako řídicí aparát stalinského modelu socialismu a po smrti Mao Ce-tunga se v roce 1979 dostala k moci pravicová nacionalistická maloburžoazní skupina ve vedení Komunistické strany Číny v čele s Teng Siao-Pchingem. Čínská kulturní revoluce byla poražena, zcela se obnovila zvláštní logika sociálně ekonomické praxe třídy řídicího aparátu stalinského modelu socialismu, která ovšem pochopila neudržitelnost sovětského modelu a rozhodla se sama, dobrovolně a promyšleně provést to, co např. československý řídicí aparát musel provádět pod tlakem v chaotické situaci, což přineslo některým jeho složkám nemálo nepříjemnosti, dokonce včetně pádu mezi neprivilegované vrstvy – tj. přeměnit protosocialismus v kapitalismus a sebe v buržoasii. Takže není divu, že v Číně již řadu let probíhá proces rekapitalizace pod vedením komunistické strany. Rozvíjející se třída čínských velkopřemyslníků a finančních magnátů zatím potřebuje organizačně technickou roli komunistické strany pro uchování územní celistvosti čínského státu, aby měla šanci hrát v epoše globalizovaného kapitalismu úlohu globálního hráče, a proto si komunistická strana dosud v Číně uchovala politickou státní moc. Zůstává ovšem otázka, co bude dál, jaká bude další vývojová fáze čínského rekapitalizačního procesu? Ani čínská kulturní revoluce tak nenalezla pozitivní řešení rozporu mezi dělnickou třídou a třídou řídicího aparátu, jež by vedlo k upevnění socialismu, i když byla jedinou revoltou proti třídě řídicího aparátu, jež byla inspirována z levicových ideologických pozic, neboť ostří svého kritického odmítání zaměřila pouze na organizačně technickou stránku systému řízení stalinského modelu socialismu.²⁷

Dá se předpokládat, že průmyslově nejrozvinutější kapitalistické státy budou hledat řešení současné krize v jistém ústupu od ideologie „neviditelné ruky trhu“ a privatizačního monetarismu, přestanou hlásat, že fungování zcela svobodného, nijak neregulovaného trhu je zárukou sociálního dobra a počnou se vracet ke keynesiánské koncepci státní, přesněji řečeno nadstátní regulace tržní ekonomiky, aby bylo možné povzbudit koupěschopnou poptávku, zmírnit ekonomické i sociální dopady globální krize z nadvýroby, především nezaměstnanost a vytvářet i například peněžní fondy, z nichž je možné financovat investiční úvěry pro firmy, programy na podporu vývozu (což je kupříkladu problém zvláště české ekonomiky), vytvářet systémy státních zakázek pro podniky atd. Je zřejmé, že ani koryfejové vládnoucí konzervativně liberální ekonomické teorie, ani vůdčí politikové hospodářsky nejsilnějších zemí globalizovaného kapitalismu nemají zatím vůbec jasno

v otázce nástrojů, metod, posloupnosti kroků státní regulační ekonomické strategie, přou se o to, jak vyladit a vzájemně sladit tyto nástroje, jak spojit státní úvěrovou, investiční, rozpočtovou a sociální politiku do co nejefektivnějšího celku atd.; jejich snahy v tomto směru připomínají úsilí alchymistů na pražském dvoře císaře Rudolfa II. nalézt kámen mudrců či vyrobit elixír věčného mládí.

I když nechceme tyto těžkosti zlehčovat, zdá se mi, že hlavní potíž při hledání a nalézání optimální strategie regulace fungování tržního mechanismu kapitalistickým státem tkví v něčem jiném. Nechceme se přitom pouštět do sáhodlouhých ironických komentářů na adresu současného amerického prezidenta, jehož antikrizový plán „nalít“ do churavějící a krizí zmítané americké ekonomiky 800 miliard dolarů prospívá zatím spíše právě té směsici finančních spekulantů, darebáků a podvodníků, kteří se bezostyšně obohacovali díky tomu, že tisíce svých chudých amerických spoluobčanů cynicky ožebračili a připravili i o střechu nad hlavou, a kteří by spíše než „zlaté padáky“ či tučné platy na místech nejrůznějších finančních poradců zasluhovali přísný trest. Skutečnost, že si nynější nejvýznamnější obyvatel Bílého domu vybral do svého vládního týmu do funkce ministra financí politika, jenž v devadesátých letech dvacátého století pomáhal velmi aktivně nafukovat bubliny finančních úvěrových spekulací, hovoří sama za sebe.

Kamenem úrazu je však především to, že vznik efektivní státní regulace tržní ekonomiky, jež by tedy napomáhala dalšímu pokroku v procesu zespolečenštění práce a výroby, byť třeba v kapitalistické sociálně ekonomické formě, by bezpodmínečně vyžadoval utvoření jednotného a celistvého celosvětového státu, tedy kvalitativně vyšší úroveň hospodářské a politické integrace, než představuje například Evropská unie, jež je pokusem uchovat alespoň základní prvky buržoazního národního sociálního státu a sociálně orientované tržní ekonomiky na nadnárodní a nadstátní, celoevropské regionální úrovni.

Tento jednotný celoplanetární stát ovšem zatím neexistuje, místo něj zde máme jednotlivé globální hráče, tedy hospodářsky a politicky nejsilnější kapitalistické velmoci či jejich zájmová uskupení, jež aspirují na jeho utvoření. Ekonomicky i vojensky nejsilnější mezi nimi jsou dosud pochopitelně Spojené státy, odkud vzešla většina globálních nadnárodních koncernů, o vytvoření světového státu pod svým velením však usiluje i novokapitalistické Rusko a samozřejmě i rekapitalizující se Čína. Své nároky na mocenskou hegemonii ve světě vyhláší i islámský nábožensko-politický fundamentalismus, patrně nejreakčnější ze všech globálních hráčů. Deklarovaný společný postup buržoazních národních států, byť by se jednalo o nejsilnější kapitalistické velmoci, nemůže při řešení současné finanční a ekonomické krize globalizovaného kapitalismu působení jednotného planetárního státu nahradit, a to právě z toho důvodu, že nedokáže pozdvihnout internacionalizaci výrobních sil a zespolečenštění práce a výroby na vyšší vývojový stupeň, než to již dokázal globalizovaný kapitalistický tržní mechanismus.

To za prvé. A za druhé, i kdyby již byla zformována mocenská politická struktura celoplanetárního státu, vyvolala by regulace globální kapitalistické tržní ekonomiky celosvětovým buržoazním státem další zveličování zájmově dvojaké a lokálně omezené vlastnické praxe byrokratických a manažerských struktur a oslabování podřízenosti kontrole ze strany primárních kapitalistických vlastníků, jež by hospodářská a politická byrokracie stále více odstrkovala od mas disponibilního zisku a budovala si přitom formální pseudorole podobné protosocialistickému předstírání činnosti, zahlcování lidí byrokratickými procedurami a znehodnocující ekonomické úsilí zaměstnanců zákulisní rvačkou o prosazení lokálních zájmů. Velmi pravděpodobně by takovéto posílení role řídících aparátů plodilo nárůst globálního spekulativního finančního kapitálu, takže odstranění jedné spekulativní bubliny by se stávalo úvodem k vytvoření spekulativní bubliny další, mohutnější. I když by globální neboli celosvětový buržoazní sociální stát představoval „kapitalismus s lidskou tvář“, byl by přesto především státem, tedy „mašinérií útlatku“, politickým strojem umožňujícím korumpování a potlačování diskriminovaných sociálně ekonomických skupin ze strany finančních úvěrových spekulantů.

Můžeme tak vyslovit prognózu, že keynesiánská řešení současné globální krize z nadvýroby, po jejichž obnovení se v průmyslově nejsilnějších kapitalistických zemích najednou tak volá, mohou sice dočasně přinést pozitivní výsledky v podobě oživení výroby a snížení nezaměstnanosti, což však bez dalších závažnějších změn bude pouze úvodem a předeherou k nové vlně ještě horší ekonomické krize globalizovaného kapitalismu. Rozpor mezi manažerskými strukturami a primárními

kapitalistickými vlastníky, prosazování omezených zájmů manažerských a řídících aparátu může vést k zablokování procesu rozvoj nové společenské výrobní síly, již bude v jedenadvacátém století „průmysl“ rozvoje lidských schopností.

Z dosud řečeného však rozhodně nevyplývá, že by pro vyléčení kapitalistické tržní ekonomiky ze současné globální finanční a hospodářské krize, obnovení životního elánu kapitalistického výrobního způsobu, byla nejvýhodnější jakási nová verze „konzervativní revoluce“, jež by opět dokázala nalézt prokapitalistické řešení rozporu mezi manažerskými strukturami a nositeli formálně právních titulů kapitálových vlastníků a učinit z vlastnické role ekonomicko-finanční a státně administrativní byrokracie dílčí a podřízenou součást dominující vlastnické subjektivity monopolní velkoburžoazie. Noví „konzervativní revolucionáři“ by ve svém ideovém manifestu patrně operovali s heslem, že i v průmyslově nejvyspělejších kapitalistických zemích se „nesmíme bát vrátit se znovu k opravdovému tvrdému kapitalismu“, a tudíž „čím více kapitalismu, tím méně krize“, přičemž „svoboda“ (rozuměj : kapitalistické soukromé vlastnictví) „je víc než lidská práva“.

V hospodářsky nejsilnějších zemích Evropské unie by to prakticky znamenalo naprosté odbourání mechanismů sociálního zabezpečení pracujících a prosazení takového systému pracovního zákonodárství, jež by zaměstnance zbavovalo jakékoli právní ochrany před zvůlí ze strany zaměstnavatelů, jakož i stlačení zaměstnaneckých mezd na úroveň hodnoty a ceny pracovní síly v zemích, do nichž globální kapitalistická sociálně ekonomická dělba práce soustřeďuje většinu celosvětové výroby zboží obsahujícího nadhodnotu, tedy na úroveň mezd čínských či indických proletářů. Není pochyb o tom, že by zavedení těchto opatření krátkodobě a dočasně působilo v opačném směru než tendence poklesu globální míry zisku, ovšem velmi brzy by pozvolný růst objemu investovaného konstantního kapitálu předstihoval pokles absolutní masy investovaného variabilního kapitálu, a tudíž by se zvyšování poměru nezaplacené práce ku práci zaplacené čili míry nadhodnoty zračilo v poklesu masy nadhodnoty vytvářené daným kapitálem neboli v obnovení tendence k poklesu globálně průměrné míry zisku a zároveň by se v důsledku strmého poklesu hmotné životní úrovně pracujících v průmyslově nejrozvinutějších kapitalistických státech prudce vyostřila globální krize z nadvýroby, došlo by k obrovskému nárůstu nezaměstnanosti a sociálním bouřím planetárních rozměrů s nepředvídatelnými důsledky : ve světě by se mohla rozpoutat opravdová „bellum omnium contra omnes“ za skývu chleba, čistou pitnou vodu a dýchatelný vzduch.

Ona „humanistická“ varianta s prosazením tendence k vytváření struktur a mechanismů buržoazního sociálního státu by se ovšem nemusela uskutečňovat na celosvětové globální či alespoň regionální úrovni, jako je tomu kupříkladu u států Evropské unie, nemusel by ji prosazovat třídní zájem globální finanční oligarchie, nýbrž by se stejně tak dobře mohla opírat o třídní, vlastnický a mocenský zájem národní buržoazie, v tom případě by však patrně vycházela z ideologické formule „buržoazní sociální stát ano, ale pouze pro „naše lidi“, „našince“, v žádném případě nikoli pro „cizáky“, neboli z ideologie národnostní, etnické či rasové a zároveň nábožensko-politické výlučnosti a nesnášenlivosti. Uchování buržoazního sociálního státu jedině ve formě buržoazního národního sociálního státu, jež by mimo jiné znamenalo přijetí opatření proti imigrantům, cizím státním příslušníkům, kteří chtějí na území daného státu získat pracovní povolení a práci, by tak bylo politickou strategií pravicových autoritářských politických subjektů „haiderovského“ typu, k nimž lze na české politické scéně přiřadit například tak zvanou Dělnickou stranu nebo některé proudy v ODS, jež útočí na Romy, Vietnamce či dělníky z Ukrajiny, Ruska nebo Běloruska, kteří „berou českým dělníkům a živnostníkům práci a výdělek“ a „parazitují na sociálních dávkách“.

Celosvětový úhrnný společenský produkt v oblasti reálné ekonomiky se odhaduje na 60 biliónů dolarů,2829 ovšem finanční trhy, na nichž se kupuje a prodává peněžní úvěrový kapitál, jenž vyrábí praskající bubliny spekulativních machinací s kurzy akcií rozmanitých derivátů vážených a ctihodných peněžních ústavů, které vlastní rozličné sociálně ekonomické skupiny globální finanční oligarchie, – váží a koncentrují údajně více než 600 biliónů dolarů.2930 Zveličování parazitní úlohy spekulativního a fiktivního peněžního úvěrového kapitálu představuje, jak se zdá, pro ekonomiku soudobého globalizovaného kapitalismu obdobný problém, jakým byla pro hospodářství pozdního feudalismu „bohulibá“ praxe půjčování peněz na lichvářský úrok. Lichvu a lichvářství, jež pohlcovaly veškerý nadvýrobek a někdy i část nutného produktu, nebylo samozřejmě možné odstranit pomocí moralizujících kázání církevních reformátorů, jako byli například Jan Hus či Martin Luther, muselo

dojít k hlubokým strukturálním změnám v reálné ekonomice pozdně středověké společnosti, jež spočívaly v procesu prvotní akumulace kapitálu, vyvlastňování soukromého vlastnictví výrobních prostředků a pracovních podmínek, založeného na vlastní práci zbožných malovýrobců, formování zárodků kapitalistických sociálně ekonomických poměrů v útrobách feudalismu – a tento kapitálový „akumulační supercyklus“ se uzavírá vyčerpáním možností pro extenzivní rozpínání kapitálu a parazitním nabobtnáváním úlohy spekulativního finančního kapitálu.

Právě z toho důvodu si také myslíme, že opravdový boj s parazitním spekulativním finančním kapitálem vyžaduje kromě zavedení Tobinovy daně³⁰ především kvalitativní proměny ve strukturně systémovém a funkcionálním uspořádání, profesně zaměstnanecké a třídně sociální strukturu kapitalistické společenské formace, jež budou rámovat přechod od první ke druhé vývojové etapě epochy globalizovaného kapitalismu, kdy se v reálné ekonomice globalizovaného kapitalismu bude ve stále větší míře rozvíjet „průmysl“ rozvoje lidských schopností produkovat kognitární zisk, čímž se budou v „továrnách“ na vědecké objevy a radikální technologické inovace formovat profesně zaměstnanecké skupiny kognitárního proletariátu.³¹

Odkazy a poznámky:

1 Viz Marx, K., Engels, B., Manifest komunistické strany, Spisy sv. 4., SNPL, Praha 1958, str. 430-433.

2 Viz Marx, K., Rukopisy „Grundrisse“ sv. II., Svoboda, Praha 1974, str. 334-344. Dále viz Richta, R., Civilizace na rozcestí, Sborník Člověk, věda, technika, Svoboda, Praha 1973. Podobně též Lévy, P., Kyberkultura; Univerzita Karlova – Karolinum, Praha 2000 aj.

3 Základní formou neostalinských nálad v KSČM je panslavisticky orientovaný český maloburžoazní nacionalismus, zneužívající oprávněné obavy českého národa z politických aktivit sudetoněmeckých krajanských spolků a odmítající hospodářskou a politickou integraci v Evropské unii pod záminkou její kapitalistické formy. V Haló novinách lze nalézt celou řadu článků, v nichž autoři líčí Evropskou unii jako svého druhu „čtvrtou velkoněmeckou říši“, jež prý českému národu přinese zotročení podobné tomu, jaké zažíval v období druhé světové války a nacistické okupace.

4 Viz Harvey, D., The New Imperialism; Oxford Univeristy Press, New York 2003 – uvádíme dle Hrubec, M. a kol. : Sociální kritika v éře globalizace; cit. vyd str. 392.

5 Viz tamtéž, str. 392-393.

6 Srv. str.této práce

7 K pojmu „faux frais“ srv. str.této práce.

8 Komunistický manifest lze vskutku pokládat mimo jiné i za teoretické předjímání nynějších procesů kapitalistické globalizace. Viz například tato pasáž : „Potřeba stále rozšiřovat odbytiště pro své výrobky štvě buržoazii po celé zeměkouli. Všude se musí usazovat, všude se zařizovat, všude navazovat spojení. Tím, že těží ze světového trhu, učinila buržoazie výrobu a spotřebu všech zemí kosmopolitickou. K velké žalosti reakcionářů vzala průmyslu pod nohama národní půdu. Prastará národní průmyslová odvětví byla zničena a jsou denně dál ničena. Jsou vytlačována novými průmyslovými odvětvími, jejichž zavedení se stává pro všechny civilizované národy životní otázkou, takovými odvětvími, která už nezpracovávají domácí suroviny, nýbrž suroviny dovážené z nejdlehlších končin zeměkoule, a jejichž tovární výrobky se spotřebovávají nejen ve vlastní zemi,

nýbrž zároveň ve všech světadílech. Místo starých potřeb, uspokojovaných výrobky vlastní země, vznikají nové potřeby, k jejichž uspokojení je třeba výrobků nejvzdálenějších zemí a podnebních pásem. Místo staré místní a národní soběstačnosti a uzavřenosti nastupuje všestranný styk a všestranná vzájemná závislost národů na sobě navzájem. To platí stejnou měrou o materiální jako o duševní produkci. Plody duševní činnosti jednotlivých národů se stávají obecným majetkem. Národní jednostrannost a omezenost se stává stále nemožnější a z četných národních a místních literatur se vytváří světová literatura. Rychlým zdokonalováním všech výrobních nástrojů a nesmírně usnadněnou dopravou strhává buržoazie všechny národy, i nejbarbarštější, na dráhu civilizace. Levné ceny jejího zboží jsou těžké dělostřelectvo, jímž srovnává se zemí všechny čínské zdi, jímž donucuje ke kapitulaci nejzarytější nenávisť barbarů k cizincům. Nutí všechny národy, aby přijaly buržoazní způsob výroby, nechtějí-li zahynout; nutí je, aby u sebe doma zaváděly takzvanou civilizaci, tj. aby se staly buržoy. Zkrátka, tvoří si svět podle vlastního obrazu a podoby“. (Marx, K., Engels,B., Manifest komunistické strany, cit. vyd., str. 431-432)

9 Teorii „ultraimperialismu“ hlásal, jak je známo, Karel Kautsky. srv.pozn 7, kap.II, této práce. Srv. rovněž Lenin,V.,I., Proletářská revoluce a renegát Kautsky, Spisy sv.28, SNPL, Praha 1954.

10 Srv.: Barša, P., Císař, O., Levice v postrevoluční době...., str. 164 – 175, Bauman, Z., Globalizace. Důsledky pro člověka, Mladá fronta, Praha 1999, Bauman,Z., Individualizovaná společnost, cit. vyd., Brzezinski,Z., Globální nadvláda nebo globální vládnutí?, Mladá fronta, Praha 2004, Dahrendorf, R., Od pádu zdi k válce v Iráku, Vyšehrad, Praha 2008, str. 101-105, 216-238, Ehl, M., Globalizace pro a proti, Academia, Praha 2001, Lehmannová, Z. a kol.,Aktuální otázky globalizace, Oeconomica – nakladatelství VŠE, Praha 2003, Naim, M., Černá kniha globalizace, Vyšehrad, Praha 2008, Rolný,I., Lacina, L., Globalizace, etika, ekonomika, Key Publishing, Praha 2010, Zjuganov, G., A., Globalizace-slepá ulička nebo východisko?, Orego, Praha 2002, aj.

11 Srv. Robinson, W. I., Teorie globálního kapitalismu, cit.vyd., str. 385-409. Podobně též Harris, J., Transnacionální kapitalistická třída a boj o hegemonii – uvádíme opět dle Hrubec, M. a kol., Sociální kritika ..., cit. vyd., str. 415-441.

12 Srv. Lehmannová, Z. a kol., Aktuální otázky globalizace, cit.vyd., Pavelek,B., cit.vyd.,

13 K problematice středních vrstev viz str. této práce.

14 K marxistické metodologii zkoumání třídně sociální struktury viz Kap. XIII. této práce.

15 Z Marxovy analýzy dvojakého charakteru řídicí činnosti vyplývá, že řídicí činnost je vždy nositelem určité sociálně ekonomické subjektivity. Svou sociálně ekonomickou stránkou je řídicí práce realizací vlastnické funkce vyplývající z charakteru příslušné vlastnické formy. Za kapitalismu nese práce řídicího pracovníka určení vykořisťované námezdní práce produktivní pro kapitál placené z variabilního kapitálu (nebo kapitalistových z neproduktivních nutných nákladů) a zároveň je realizací podřízených dílčích vlastnických funkcí kapitalisty, neboť spočívá v podřizování živé konkrétní práce podřízených zaměstnanců kapitálu – viz Marx, K., Kapitál sv.I., SNPL, Praha 1954, str. 356-357.

16 Ministr práce ve vládě bývalého amerického prezidenta Clintona Robert Reich hovořil o „nové společenské třídě“ tak zvaných „symbolických analytiků“ – viz Reich, R., Dílo národů – příprava na kapitalismus 21. století; Prostor, Praha 1995, str. 90-330. „Symbolické analytiki“ lze samozřejmě řadit k „nové střední třídě“ pouze prizmatem stratifikačních teorií, ve skutečnosti by „symboličtí analytici“ náleželi dle svých vlastnických rolí k odlišným společenským třídám.

17 O formálním a reálném podřízení živé konkrétní práce systému kapitalistického vykořisťování viz Marx, K., Kapitál sv. I., citované vydání, str. 387-388, 395-448, 450, 451.

18 Srv. str.tého práce

19 Srv.:
Dahrendorf, R., Od pádu Zdi..., cit. vyd, str.230-243
Harris,J., cit. dílo, 415-439.
Keller,J., Tři sociální světy..., cit. vyd., str. 94-96.,
Pavelek,B., cit. dílo, str.72-106,

20 Tamtéž, str. 59-60, 94-96

21 Robinson, W.,I., Teorie globálního kapitalismu., cit. vyd., str. 94-05, Dahrendorf,R., Od pádu Zdi., cit. dílo, Praha 2008, str. 216-242.

22 Marx, K. Rukopisy „Grundrisse“ sv II., cit. vyd., str. 335.

23 Tamtéž, str. 343.

24 O utváření společensky průměrné ziskové míry, zákonu klesající tendence průměrné míry zisku, jenž se realizuje prostřednictvím protisměrně a opačně působících tendencí a o důsledcích této zákonité tendence, která má klíčovou úlohu pro porozumění podstatě kapitalistického výrobního způsobu, neboť názorně dokládá, že kapitalistický výrobní systém nemůže dlouhodobě a trvale dosáhnout zároveň růstu masy i míry zisku – viz Marx, K., Kapitál sv. III/1, Svoboda, Praha 1989, str. 170-286.

25 Srv. Foster, J., B., Magdoff, F., cit. dílo, str. 11-62.

26 Viz Čarnogurský, J., Finanční krize, Rusko; Haló noviny, příloha Obrys-Kmen č. 2009/15, str. 1.

27 Viz Neužil, F. : Pokus o srovnání teoretického obsahu a sociálně praktické funkce stalinského pojetí materialistické dialektiky a tak zvané negativní dialektiky v západním neomarxismu; dosud neopublikovaná práce, str. 11-24. O vývoji Číny v období kulturní revoluce viz například Bondy, E., Neuspořádaná samomluva; Nakladatelství L. Marek, Brno 2002, str. 5-11. O filosofii a politické strategii hnutí nové levice, které se manifestovalo například při studentských protestních bouřích

v Paříži roku 1968, viz kupříkladu Batalov, E. J., Filozofie vzpoury; Svoboda, Praha 1976, což je velmi kultivovaně napsaná práce známého a nadaného sovětského sociologa, byť samozřejmě poznamenaná „mateřskými znaménky“ ortodoxní stalinistické ideologie.

28 Viz Hekrdla, M., Katastrofický slalom; deník Právo 2009/11/27, str. 6.

29 O nutnosti zavést Tobinovu daň na spekulativní finanční kapitál hovoří například Paul Krugman – viz Krugman, P., Zdaňte spekulanty. Bez váhání, což je článek, který lze nalézt na webové adrese www.balin.cz a v němž se můžeme dočíst, že zavedení Tobinovy daně by samozřejmě samo o sobě nevyřešilo problémy globálního kapitalismu, Tobinova daň by ale mohla být „součástí procesu smršťování přebujelého finančního sektoru“. Klíčovou roli v Krugmanově argumentaci přitom hraje zdůvodnění, jímž doporučuje uplatnění Tobinovy daně proti spekulacím s měnovými kurzy a peněžním úvěrovým kapitálem: „Kdyby byla finanční hyperaktivita produktivní, byla by daň špatným řešením. Po debaklu z uplynulých dvou let však panuje široká shoda, že obrovská část toho, co Wall Street i londýnská City dělají, je „společensky bezcenná“. A navíc by daň z transakcí mohla generovat značné příjmy, což by pomohlo zmírnit obavy z vládních deficitů. Co tedy vadí?“ (Viz Krugman, P. : citované dílo, tamtéž).

30

31 O příčinách nynější finanční a ekonomické krize globálního kapitalismu lze na internetu nalézt desítky a možná i stovky nejruznějších teorií. Nejpočetnější skupinu mezi nimi tvoří samozřejmě teorie spiklenecké, které představují nejprimitivnější verzi subjektivně idealistického pojetí dějin a jež jsou ovšem, jak se zdá, právě z tohoto důvodu pro masové a běžné vědomí velmi populární – viz například Chazin, M., Skutečné příčiny světové finanční krize, část 1. a část 2. Svérázný a kontroverzní ruský ekonom Michail Chazin, se v tomto článku, který lze nalézt na webové stránce www.worldcrisis.ru, sáhodlouze rozepisuje – neboť mu tak patrně velí široká ruská duše – o tom, že základní příčina současné finanční krize spočívá ve spiknutí sociálně ekonomické skupiny globální finanční oligarchie, která vlastní a ovládá americký federální rezervní systém, spiknutí, jehož cílem je pochopitelně nastolení planetární totalitní diktatury, která má být jakousi kombinací otrokářského a feudálního nevolnického systému s využitím nejmodernějších mikroprocesorových informačních technologií. Mezi českými konzervativními liberály vyslovuje snad nejkurioznější názory Jiří Kinkor, jenž náleží k obhájcům tak zvané objektivistické filosofie Ayn Randové a zvěstuje nám, že současná globální finanční a hospodářská krize je dokladem „krachu amerického socialismu“ – viz Kinkor, J., Kolaps amerického socialismu. Tento a další články uvedeného autora s obdobným myšlenkovým obsahem (v němž se promítá známá teorie o „mezinárodním komunistickém spiknutí“) lze nalézt na internetovém portálu www.aynrand.cz. Jeden z účastníků internetových diskusí vyslovil názor, že články váženého pana Kinkora by měly být uváděny v rubrice „něco pro zasmání“.

Kap. VIII. - První historický pokus o překonání kapitalismu - protosocialismus, jeho historické místo a ekonomicko-sociální základy

Josef Heller

Historické místo prvního pokusu o socialismus

Představa klasiků o překonání kapitalismu ovlivnila rozhodujícím způsobem teorii i praxi mezi-národního dělnického hnutí. Bylo to tak zejména potom, co část tohoto hnutí odolala první velké protiofenzívě buržoasie proti dělnickému hnutí, která proběhla v posledních desetiletích 19. století a vykleštila ideový profil hnutí pomocí oportunismu a revizionismu symbolizovaného Bernsteinovým sloganem „Cíl je mi ničím, hnutí je mi vším.“ Nebyl to však jen revizionismus a oportunismus odklánějící se od marxovského pojetí revoluční přeměny společnosti, přeceňující procesy buržoasní demokracie, trade-unionismus a sociálně sklouzávající k maloburžoasii, sociáldemokratické a odborářské partokracii a byrokracii, event. k dělnické aristokracii.¹ Byl to také nacionalismus až sociálimperialismus podporující kolonialismus a později sklouzávající do sociálšovinismu a do temných vod podpory válčících národních buržoasií v první světové válce.²

Ještě před tím však vzniklo nové ohnisko dělnického hnutí reprezentované boševickou frakcí SDDS(r) a bulharskými těšňaky a personifikované zejména (nikoli však výhradně) osobností V.I.Lenina. V podobě komunistického hnutí nabrala marxovská představa o překonání kapitalismu druhý a neobyčejně silný dech. Všechny návody k revoluci, které zformovali Marx a Engels, se objevily znovu na scéně, ožila i myšlenka diktatury proletariátu, chápáná ovšem jako nejvyšší forma demokracie.³ Nenápadně však začaly být marxovské představy prosycovány novými prvky rodícími se sice v prostředí radikalizujícího se proletariátu spíše zaostalých zemí, zejména Ruska, ale významně zprostředkované zájmy a úhlem, pohledu nové partokracie formující se v podmínkách těchto zemí. Leninovi, jako symbolu komunistického hnutí, se dostalo velmi problematické role politika, který aby překonal objektivní nedostatky industriálního proletariátu, musel do hnutí vnést prvky zájmu a možností zvláštní vrstvy profesionálních revolucionářů, a to zejména v podobě učení o straně nového typu.⁴ Leninovo pojetí vymezovalo rozdíly uvnitř strukturovaného hnutí chápáného dobově jako hnutí dělnické třídy. Především vymezovalo nejširší sféru dělnického hnutí zahrnující ne zcela uvědomělé, s trade-unionismem zápolící masy dělnické třídy, případně další masy jejího spojeneckého svazku, zejména rolnictva. Tato nejširší základna, nejvnějšnější sféra, byla nejvíce poznamenána limity industriálního proletariátu – systémovým oddělením od duševní, řídicí a do značné míry i tvořivé, převážně průmyslové činnosti, překonatelným pouze výjimečným osobním nasazením vybraných jedinců z řad dělnické třídy, příp. jeho spojeneckých tříd a vrstev. Další, už méně vnější, užší sféru hnutí představoval třídně uvědomělý proletariát a další skupiny pocházející z tříd jeho spojenců, zejména rolnictva a intelligence, do něhož již pronikla jeho, t.j.marxistická (v dobovém pojetí) ideologie. Nejužší kruh, vnitřní sféru, skutečnou páteř hnutí, představovala vrstva profesionálních, speciálně vyškolených a vzdělaných revolucionářů, nezřídka pocházejících z neproletářských kruhů – jinými slovy – komunistická partokracie. Aniž by tato změna v pojmání dělnického hnutí, která se značně odlišovala od původního dosti zjednodušeného pojetí komunistického hnutí v Manifestu, byla nějak zásadně reflektována teoreticky, byl v procesu leninské transformace dělnického hnutí na komunistické hnutí zformován spojenecký svazek dělnické třídy industriálního typu a jejích dalších spojeneckých tříd a vrstev, zejména maloburžoasie (hlavně v

rolnické podobě), a vrstev profesionální partokracie přebírajících v celém hnutí faktickou vedoucí úlohu.

Tato skutečnost nehrála příliš podstatnou roli v procesech poválečné revoluční vlny ve světě s výjimkou Ruska, kde nová partokracie dokázala splnit svou úlohu do té míry, že došlo k protržení kapitalistického řetězce a vytvoření prvního nekapitalistického státu světa – sovětského Ruska, později SSSR. Všude jinde ve světě, zejména v západní Evropě a USA, se komunistické partokracii nepodařilo získat vedoucí úlohu nad celou dělnickou třídou a tato partokracie prohrála v souboji s klasickou sociálně demokratickou partokracií propojující se s buržoasií. Proletariát v Rusku byl zbaven možnosti opírat se o své třídní spolubratry na západě a zbyla mu jen jeho partokracie plus velmi problematické spojenecké rolnické masy, které by bez výše zmíněné partokracie nedokázal zvládnout.

Předmětem této práce není zkoumat historická konkréta celého procesu vzniku a dalšího vývoje prvního nekapitalistického systému světa.

Je třeba si pouze uvědomit, že první kroky nového systému podnikané zcela ve shodě s marxovskými představami o výrazném předstihu politické revoluce před přeměnami v oblasti ekonomiky a vlastnictví podnikal širší spojenecký svazek poloproletářského a maloburžoasního a dokonce na samém počátku i buržoasního (kulaci) rolnictva, dalších maloburžoasních vrstev a vrstev inteligence a zaměstnanců, s industriálním proletariátem a rodící se vrstvou profesionálního řídicího aparátu nacházející se pod vedením tohoto aparátu. Tento řídicí aparát v průběhu dalšího vývoje procházel další transformací a personální obměnou a zejména rozšiřováním do všech oblastí života společnosti. Právě tento aparát v dlouhodobějším vývoji potlačil pokusy části proletariátu vytvářet systém určité přímé demokracie pro proletariát a zabránit nutné byrokratizaci revoluční strany. Řídicí aparát (rozhodně ne jen politický či ideologický) postupně získal převažující postavení ve straně a přebudoval si ji na vlastní poslušný nástroj. Politikové se sice střídali a zápasili mezi sebou, ale aparát a jeho zájem zůstával a nakonec se personifikoval ve svébytném thermidoru a bonapartizaci revoluce a v osobnosti J.V. Stalina.

Tyto výchozí procesy probíhající v Rusku a SSSR se později se s různými modifikacemi opakovaly i v jiných zemích pozdější „socialistické“ soustavy. Bez ohledu na kvalitu teoreticko-ideologické reflexe těchto procesů jejich účastníky – Leninem počínaje a Trockým a Stalinem konče, se v těchto procesech zhmotnila výše uváděná varování klasiků před možnými riziky na cestě přeměny kapitalismu v socialismus a komunismus. Nejvýrazněji tyto procesy vystihl výše citovaný Marxův výpad proti hrubému komunismu v oblasti „zespolečenštění žen“. Po formální, politicko-mocenské likvidaci soukromého vlastnictví výrobních prostředků nemohlo soukromé vlastnictví pokračovat ve svém „výlučném manželství“ se soukromým vlastníkem a přešlo do stavu „všeobecné prostituce s pospolitostí“. ⁵ Nutné každodenní funkce potřebné k realizaci vlastnického vztahu k výrobním prostředkům v oblasti výroby, rozdělování, směny a spotřeby musel někdo vykonávat, a to profesionálně – jako svou hlavní životní činnost. Tyto vlastnické funkce se namnoze propojovaly s funkcemi řídicími, tedy s profesionálními funkcemi profesionálního řídicího aparátu. Bylo proto logické, že profesionální činnost řídicího aparátu (ať už šlo o aparát převzatý z minulosti nebo nově doplněný o profesionální revolucionáře a příslušníky dělnické třídy, rolnictva i drobné inteligence, v ruském případě dokonce z prostředí aristokracie) najednou získala dimenzi výkonu vlastnické funkce a skupina lidí, která ji vykonávala jakožto profesionální činnost, se postupně vymkla z kontroly společnosti, zejména dělnické třídy, a začala hrát roli faktické třídy vlastníků. Kde je spojení s vlastnickou funkcí, tam zákonitě přichází i privilegované politické a ideologické postavení (ostatně i politické a ideologické funkce v rámci nového systému musel vykonávat profesionální aparát a skupiny inteligence jím kontrolované a nemohly je vykonávat bezprostředně dělníci). Zvláštní historická situace vyžadovala určitou politicko-mocenskou diktaturu, která se ovšem nestala diktaturou dělnické třídy (i když ji tato třída na počátku vývoje systému dosti výrazně ovlivňovala), ale změnila se v diktaturu aparátu.

Místo společnosti založené na bezprostředně společenském vlastnictví realizovaném zejména dělnickou třídou vznikl jen jiný typ třídně diferencované a také nerovné společnosti, který zdaleka nenaplnňoval představu klasiků. Místo socialismu jako první, nižší fáze komunismu vznikla společnost, o jejíž název se dnes vede poměrně intenzivní ideologický i prakticko-politický boj. Z různých

přístupů formulovaných v průběhu tohoto boje se nám jako nejvýstižnější zdá termín „**protosocialismus**“, ⁶ který nejvhodněji zobrazuje vnitřní dialektiku systému – na jedné straně to, že překročil rámec kapitalismu a byl určitým nakročením dopředu na cestě pokroku, na druhé straně však byl výrazně, více než klasikové tušili, spjat s obdobím třídní společnosti (nejvíce procesy staré společenské dělby práce), což nakonec vedlo k jeho degeneraci.

Při hlubším zamyšlení nad celým dějinným tokem vidíme historické místo protosocialismu. Už v první kapitole jsme ukázali, že skutečně marxistické pojetí dějin a procesu střídání společensko-ekonomických formací není jednoznačně přímočaré, ale víceliniové, že dějiny vycházejí sice z jednoho bodu – prvobytně pospolné společnosti, ale pak se paralelně rozbíhají do různých forem předkapitalistické třídně vykořisťovatelské společnosti, aby se nakonec zase sjednotily na kapitalismu. V rozporu s představami teoretické fronty v protosocialistických zemích, ale i jinde na světě, se ukazuje, že kapitalismus neměl souzeno, aby byl nezvratně nahrazen socialismem a komunismem. Úsilí o překonání kapitalismu vyprodukovalo jen jednu boční linii nekapitalistické společnosti – protosocialismus. Tato boční vedlejší linie sice nějakou dobu kapitalismu nezanedbatelně konkurovala a ovlivňovala jeho vývoj již svou samotnou existencí. Nakonec však zdegenerovala a zanikla a vývoj se vrátil na hlavní směr dějin. Vnitřní rozpory kapitalismu a proces rozvoje výrobních sil však dávají tušit, že z kapitalistického „kmene“ se odvine minimálně jedna další vedlejší větev, tentokrát snad už dostatečně schopná stát se hlavním kmenem dějinné stromové struktury – skutečným socialismem a pak komunismem, a to přesto, že celý vývoj stromu nutně zpomalil a stále ještě zpomaluje proces hnití a odumírání vedlejší, většinou uschlé, protosocialistické větve. Z ní lze na hlavní kmen socialismu naroubovat jen některé prvky, které vydržely dějinnou prověrku.

Vraťme se však zpátky k protosocialismu a pusťme se do nelehkého procesu jeho analýzy, při které se budeme snažit všemožně využít Marxovu metodu analýzy kapitalismu rozvinutou v Kapitálu. Pro potřebu této analýzy však musíme provést určité očistění zkoumané reality od jevů, který nevyplývají přímo z její systémové logiky a jsou spíše výrazem určitých historických nahodilostí a specifických rysů vývoje v konkrétních zemích či regionech (zejména v Rusku, Číně apod.), případně od zákonitostí, které svým záběrem přesahují rámec jedné formace a mají obecnější charakter. Toto metodologické ohrazení se týká zejména oněch jevů, které neobyčejně poškodily a zkreslily obraz protosocialismu ve vědomí jak přímých účastníků, tak v současnosti a jsou výdatně zneužívány ideologií současné obnovené vládnoucí třídy bývalých protosocialistických zemí i světové buržoasie jako takové. Jedná se o procesy krvavých deformací a zločinů odvíjejících se v SSSR přelomu dvacátých a třicátých let, částečně i za druhé světové války a po ní do smrti J.V.Stalina, v Mongolsku dvacátých a třicátých let, v Číně v oblastech ovládaných komunisty již od konce 20 let a pak hojně i v dalších obdobích, mimo jiné i v Tibetu, ve Vietnamu a severní Koreji (tam prakticky do dneška), na Kubě, v evropských tzv. socialistických zemích přelomu 50 a 60 let, ale i ve Španělsku let občanské války a v Kambodži let sedmdesátých. Zajímavé je, že procesy „naruby“ (méně halasné) proběhly i v jediné zemi, které odmítla sovětský model – v Jugoslávii, a netýkaly se jen stoupenců prosovětské orientace, ale i kritiků nově se formující vládnoucí třídy nového systému typu Milovana Djilase. Nejde nám o to, obhajovat či popírat deformace a zločiny, které stály život milionů lidí a promítly se hrubě do kvality života dalších mnoha milionů. Máme-li však hledat skutečné a nikoli domnělé příčiny těchto negativních jevů poškozujících obraz komunického ideálu, musíme oddělit to, co systémově vyplynulo z protosocialismu, a to, co mělo příčiny jiného druhu.

Je třeba si uvědomit, že jakákoli modernizační přeměna probíhající v zaostalých zemích, které se dokonce ani nedokázaly vymanit z předkapitalistických pozůstatků a přežitků, musela být svou povahou nutně krvavá a antihumánní. Zaostalé poměry rodily i zaostalý sociální subjekt, což se nemohlo nepřenést do politiky a ideologie. Navíc protosocialistické revoluce a přeměny probíhaly od počátku pod silným tlakem kapitalistického světa a vnitřních odpůrců socialismu odhodlaných ke všemu. Při nejmenší chybě hrozilo násilné rozbití systému a návrat ke kapitalismu. Tuto atmosféru „obležené pevnosti“ (ve specifické podobě ji zažívala i Stalinem pronásledovaná Titova Jugoslávie na přelomu čtyřicátých a padesátých let) samozřejmě mohly využívat i vládnoucí elity protosocialistických zemí z hlediska svých omezených zájmů. Každý režim, který by chtěl v krátkém období (to bylo dáno mezinárodními podmínkami) industrializovat Rusko (nemluvě už o

Asii a Latinské Americe) by musel volit předsocialistické, drsné a násilné metody, v podmínkách Ruska metody, které svým způsobem ožebračovaly jeho nejpočetnější složku obyvatelstva – rolnictvo a uplatňovaly proti němu brutální teror. Je možné vést dialog o míře historické oprávněnosti stalinského násilí při kolektivizaci a industrializaci a potom za války (čistky třicátých a padesátých let jsou jednoznačně zbytečným a protosocialismus poškozujícím činem), názor, že tento postup Stalina byl v daných podmínkách jediný reálný, však bude stále jednou legitimní diskusní pozicí. Obdobně může být argumentováno při hodnocení procesů probíhajících v asijských zemích a na Kubě, jedině Kambodžu a zločiny jejího polpotovského režimu lze zcela vyloučit z logiky vývoje protosocialismu a přičíst spíše na vrub toho, co Lenin nazval „maloměšťákem, který zešlél z hrůz kapitalismu“⁷⁷ (v daném případě vesnickým maloburžoou, resp., rolníkem obecně).

Kromě zaostalosti poměrů jednotlivých zemí a dopadů neustále a průběžně probíhající agrese kapitalismu proti protosocialismu, musíme připomenout i fakt, že v dobách společenských zlomů ztrácejí dočasně vedoucí sociální subjekty kontrolu nad společenskými, zejména mocensko-politickými mechanismy, Stará, v ovládání mocenských mechanismů vyškolená a zkušená elita je revolucí rozbita a odchází a nová se na svou vedoucí pozici teprve pracně adaptuje. V těchto zlomech se vesměs prosazují spíše extrémně radikalistické a často také málo kultivované elementy nově nastupujících tříd, přidávají se kariéristé, různá „maroděři“ doprovázející pochodující nově nastupující třídu, resp. její svazek. Tyto mechanismy a mocensko-potlačovací struktury se osamostatňují a jakoby odtrhávají od reálných zájmů jednajících tříd. Historie zná dva obzvláště výrazné typy tohoto živelného samopohybu moci – krvavou jakobínskou diktaturu ve Francii (obdobně i v cromvellovské Anglii aj.) a politické procesy a čistky v protosocialistických zemích třicátých a 50. let. Nikdy by nám však neměly zastínit tyto případy revolučních diktatur mnohem častější případy teroru kontrarevolučních, reakčních sil, o nichž však současní vítězové ve studené válce decentně mlčí.

I zde si z hlediska hlavního předmětu zkoumání této knihy musíme vybírat a nechávat stranou vedlejší jevy. Nebudeme historickou metodou zkoumat a popisovat konkrétní projevy otřesů, které provázely vznikající protosocialismus na jeho počátku a pak zesíleny přenosem přes velmocenskou sílu Ruska i v dobách jeho rozšiřování. Naopak se vrátíme k hlavní metodě Marxova Kapitálu – metodě teoreticko-logické a pokusíme se její pomocí odpovědět na klíčovou otázku: Jak v denní realitě fungoval protosocialistický systém a jaké jeho systémové vady vedly k jeho konci?“

Aplikace marxistické politické ekonomie na protosocialismu

Lze i v podmínkách protosocialismu založit jeho systémový rozbor na kategorii jakéhosi „protosocialistického zboží“ jako na výchozí kategorii, ve které krystalizují podstatné vlastnické vztahy daného systému?

Nejobecnější podstata jakéhokoli zboží v dějinách před vznikem protosocialismu spočívá v tom, že je překonáním rozporu mezi skrytě společenským a zjevně soukromým charakterem práce, která ho vyrobila. Tento rozpor je dán existencí „přepážek“ mezi různými podobami vynaložení společenské práce danými existencí soukromého vlastnictví. Výše zmíněný rozpor se promítá v dvojakém charakteru zboží, tak jako měla dvojaký charakter vyrábějící práce. Jak víme má zboží užitnou hodnotu, schopnost uspokojovat určitou potřebu člověka, což je dáno konkrétní prací fungující jako součást výrobních sil, jako projev vztahu člověka k přírodě, bez ohledu na formu vlastnictví. Dále má hodnotu, což je dáno prací abstraktní, nekonkretizovanou, bezrozdílnou, která je v podstatě převáděním vlastnických práv výrobce na společného jmenovatele, jejich poměřováním, jakýmsi výkazem vlastnické aktivity.

Lze tyto charakteristiku aplikovat např. na výrobek protosocialistického státního podniku? Protosocialistická politická ekonomie vycházela původně z teze, že práce v podmínkách protosocialismu znamená diskontinuitu s kapitalismem, že je bezprostředně společenská, jinými slovy, že zde vlastnické „přepážky“ neexistují a když, tak maximálně mezi družstvy a státními podniky. Stále více se však v této logice pod nápořem neustálého narušování vzájemné návaznosti různých sfér vynaložení společenské práce a jejich produktů, zejména v podobě neustálých disproporcí a

úzkých profilů, objevovaly trhliny. Zřejmě vrchol protosocialistického oficiálního poznání představovala následující teze Z.Háby obsažená ve vysokoškolské učebnici politické ekonomie vydané v r.1984, podle které „v současném stadiu vývoje socialistických výrobních vztahů sice existuje bezprostředně společenský charakter práce jako typ, avšak ještě nedozrál a nerozvinul se do všech podrobností.“⁸

Řada ekonomů protosocialismu začínala jasněji či méně jasně reflektovat skutečnost, že v protosocialismu existují určité přepážky v rámci společenského vlastnictví, a to nejen mezi oběma vlastnickými sektory tohoto vlastnictví, ale i uvnitř té formy, která byla uznávána jako vyšší a převládala v rozhodujících sektorech ekonomiky – ve vlastnictví státním, resp. všelidovém. Klíč k pochopení této skutečnosti je obsažen již v Marxově formulaci o „společenství žen“ v hrubém komunismu, kterou jsme uvedli v první kapitole. Co komplikovalo vlastnické vztahy ve všelidovém sektoru a způsobovalo, že vlastnictví nepřešlo ze stavu výlučného manželství s jedním společenským vlastníkem do stavu výlučného manželství s protosocialistickou společností jako celkem, ale nabylo Marxem tušeného stavu všeobecné prostituce se společností, která ovšem nebyla zdaleka tak všeobecná a týkala se dalo více některých společenských složek?

V úvahu je samozřejmě třeba vzít především základ pro fungování výrobních, vlastnických vztahů protosocialistické společnosti. Nehledě na určitý omezený vývoj ve výrobních silách v době koexistence kapitalismu a protosocialismu a nehledě na konkrétní historické a územní rozdíly ve výrobní a vědecké vyspělosti, měly oba systémy vcelku společnou výrobně silovou (tedy i vědeckou) základnu – byly to výrobní síly industriálního typu. Společenská živá, konkrétní i mrtvá práce byla vynakládána a spotřebovávána v podmínkách, kdy byla společenská výroba rozdělena významnými přehradami. Jednou přehradou byla trvající stará společenská dělba, zejména oddělení duševní a fyzické práce fixované doživotní dlouhou pracovní dobou dvou zvláštních skupin lidí a nadto ještě zvláštní transformace tohoto oddělení do oddělení řídicí a řízené práce, řídicích a řízených pracovníků jako odlišných sociálních existencí. Už tato skutečnost značně diferencovala možnost různých členů společnosti „prostituuovat se se společenským vlastnictvím“, jinak řečeno, podílet se na výkonu vlastnických funkcí nutných k faktické realizaci formálně právně a mocensky deklarovaného společenského vlastnictví. K tomu je třeba přidat další strukturaci společenské výroby založené na industriálních výrobních silách a jim odpovídajícího poznání – společenská živá i mrtvá (zvěcnělá, ztajená ve výrobních prostředcích) práce musela být rozčleněna do řady sfér a úseků představovaných určitými řídicími štáby, skupinami duševních pracovníků a také pracovníků fyzických, dokonce vykonávajících monotónní fyzickou práci (lhostejné zde v zemědělství či v průmyslu či službách). Tyto různé hierarchicky do sebe zapadající úseky vynakládání společenské práce představovaly podniky či instituce nejrozumnějšího druhu seřazené navíc do oborů, rezortů apod. V čele každého dílčího útvaru stály profesionální řídicí štáby. Již ze samotné povahy výrobního a pracovního procesu vyplývá, že tyto řídicí štáby, které po „zrušení“ buržoasie nebyly podřízeny třídě soukromých vlastníků, musely získat určitý privilegovaný, více bezprostřední vztah k výrobním prostředkům i práci, tedy privilegované postavení při výkonu vlastnických funkcí, že se s tímto vlastnictvím měli možnost „prostituuovat“ daleko více než pracovníci příslušných úseků dělbou práce nezvýhodnění, zejména než fyzicky pracující dělníci. Stali se jakýmsi „náhradními“ vlastníky, i když zdaleka ne tak suverénními jako kapitalisté či jejich dějinní předchůdci – otrokáři, feudálové i malovýrobci.

Vraťme se však na chvíli k otázce charakteru protosocialistického zboží. Napříč různým, zejména stalinským a ze stalinských dob pocházejícím definicím a tezím, produkt protosocialistické, jen zprostředkovaně společenské práce, zbožím byl, čímž byla založena nutnost existence celého komplexu zbožně peněžních vztahů a tedy i trhu.⁹

Rozborem tohoto zboží a práce jej vytvářející proto můžeme do vstoupit do podstaty protosocialistického systému a postupně rozkrýt jeho jednotlivé vrstvy.

Především se tu odhaluje, budeme-li parafrázovat Marxe, „hlubinné tajemství protosocialismu“ a taky protiargument na všechny snahy zotožnit protosocialismus s nějakým starším historickým typem společnosti (většinou feudalismem nebo asijským výrobním způsobem), případně s kapitalismem (většinou státním).¹⁰ Rozborem charakteru protosocialistického zboží a jej produkující práce vychází najevo, že nešlo o žádný z těchto typů ekonomiky a vlastnictví.

Asijský výrobní způsob byl založen na uzavřených soběstačných občinách s vnitřní, po celé věky nezměněnou dělbou práce a vnitřní naturální směnou odvádějících podstatnou část svého nadproduktu státu a jen občas směňujících jako celek své přebytky s jinými občinami nebo s obchodníky s mezinárodním zbožím, případně prodávajících své přebytky v místech ležení vládců a jejich armád. Jeho podstatou byla naturální směna a soběstačnost v převážné části společenské ekonomiky, odvádění renty státně organizované třídě feudálů reprezentované panovníkem a jeho byrokracií, nahodilost skutečně zbožně peněžní směny, určování společenskosti práce pouze direktivou despoty a jeho byrokracie jako reprezentanta feudální třídy.¹¹

Feudalismus západo- a středoevropského typu, odmyslíme-li si vedlejší sektor prosté zboží výroby, který byl vlastně cizorodým prvkem, rovněž zprostředkoval společenskost práce přímými vlastnickými aktivitami panovníka či církve jako největších feudálů a dále pak jednotlivých konkrétních feudálů inkasujících rentu naturální, peněžní či v úkonech. Zbožně peněžní mechanismy vlastně nebyly součástí vnitřní logiky systému.

Kapitalismus jakéhokoli typu je založen na zprostředkování společenskosti práce i vykořisťování přes směnu zboží na trhu, přičemž zbožím se stává i pracovní síla.

Jak tomu bylo v protosocialismu?

Jeho nejvýraznějším rysem je specifická syntéza (nikoli směsice!!!!) procesů zprostředkování společenskosti vlastnický rozdělené živé i mrtvé práce trhem a, vzhledem k nedokonalosti vlastnického oddělení, i přímými direktivami řídicího aparátu (nelze je zúžit jen na formální direktivy státu, je třeba vzít v úvahu i zásahy stranického aparátu, v omezené míře i aparátu společenských organizací). Tento druhý způsob zprostředkování společenské nutnosti práce tkvící ve zboží – tedy přímé aktivity a direktivy řídicího aparátu – lze v logice protosocialismu považovat za způsob prvotní a určující. Právě tato skutečnost vytvářela u účastníků procesu „budování socialismu“ u vnějších pozorovatelů různého třídního začlenění a ideologické orientace iluzi, že socialistická výroba není zbožní výrobou, a někdy i dojem, že se vlastně neliší od výše uvedených předkapitalistických formací a naopak zásadně liší od kapitalismu. Zmíněné iluze či dojmy plynuly ze ztotožnění jevových forem trhu zboží s jejich určitými konkrétně historickými podobami, dovezenými do dokonalosti až v mýtu svobodného „kupce a prodejce“ někde na náměstí.

Jestliže však pracujeme s podstatou zbožní výroby a vidíme prostě proces společenského překonávání vlastnických přepážek při vynakládání společenské mrtvé a živé práce, pak situace vypadá zcela jinak. V předkapitalistických systémech musíme vidět naprostou nerozvinutost společenských zprostředkovacích mechanismů a oddělení produktu práce od producenta a jeho osobních určení (např. jako příslušníka vesnické obcí založené na naturální směně nebo jako příslušníka kolektivity feudálů shrabující často primitivním násilným, až lupičským způsobem přebytky rolníků) Kultivovaný evropsky individualizovaný feudalismus se silnými městy a městskými trhy vlastně už nebyl feudalismem čistým, ale oplodněným kooexistencí s prostou zbožní výrobou, která pozvolna rozkládala jeho podstatu.

Naproti tomu kombinace tradičních tržních mechanismů s rámcovými celospolečensky vysoce proorganizovanými přímými vlastnickými aktivitami řídicího aparátu představuje daleko vyšší stupeň zespolečenštění a dokonce i odcizení práce, výrobního prostředku a produktu práce a tedy i rodové podstaty člověka, než mohly kdy dosáhnout předkapitalistické formy, a který byl schopen zvládat velkovýrobní procesy nezvladatelné pouhou prostou zbožní výrobou. V tomto smyslu lze hovořit o určité podobnosti s kapitalismem, zvláště tam, kde kapitalistickou logiku realizují zprostředkující systémy a struktury řídicího aparátu jako např. v monopolním nebo státním kapitalismu aplikovaném třeba v některých méně vyvinutých zemích. Zásadní odlišností však zůstává nedokonalost vlastnické suverenity řídicího aparátu a nedokonalé oddělení od výrobních prostředků na straně zaměstnanců, jisté propojení role vlastníka i nevlastníka produkujícího nadhodnotu.

Při analýze celé struktury ekonomicko-vlastnických vztahů protosocialismu nesmíme ztratit se zřetele cenné poznatky získané i na půdě oficiálního ekonomického diskurzu v rámci samotného protosocialismu, zejména v četných diskusích o „základním výrobním vztahu“ či „zákonu“ socialismu a o jiných typech vztahů, často shrnovaných pod pojem „hospodářského mechanismu“. Socialismus navázal na existenci celé soustavy obecnějších vztahů zbožně peněžního charakteru,

který existoval již před kapitalismem, dokonce i v systémech, kde zbožně peněžní vztahy netvořily podstatu systému, ale spíše jeho vedlejší doplňkový sektor. Ve všech těchto systémech se ovšem modifikovaly pod vlivem základního výrobního, tj. vlastnického vztahu. Např. v podmínkách otrokářství se zbožím stal sám člověk, v podmínkách feudalismu půda s nevolníky, obdobně i v asijském výrobním způsobu. Za kapitalismu se zbožně peněžní zprostředkovací vztahy staly organickou součástí systému, podle základního vlastnického vztahu kapitalista – vlastníci výrobní prostředky a zaměstnanec vlastníci a prodávající pracovní sílu – se jejich součástí stala pracovní síla jako zboží a jejich účelem se stalo zhodnocování kapitálu a přivlastňování nadhodnoty. Protosocialismus mechanismy zbožně peněžních, zprostředkujících vztahů převzal rovněž, ale i on je modifikoval vztahem nedokonale společenského přivlastňování a výkonem přímých vlastnických aktivit prostřednictvím řídicího aparátu. Právě tento základní vlastnický vztah konec konců podvazoval efektivitu fungování celého „hospodářského mechanismu“ protosocialismu, právě on odolával všem pokusům o ekonomické reformy, které by zásadně změnily ekonomickou výkonnost a efektivitu systému. Právě vyčerpání jeho možností pak zapříčinilo zánik systému. Ideologie řídicího aparátu jako třídy se svébytnými zájmy přitom intenzivně bránila důkladnému poznání brzdící role základního vlastnického vztahu i jeho podstaty, čímž se na zániku systému podepsala mírou nemalou.

Podívejme se tedy na specifický koncentrát vlastnických vztahů protosocialismu, kterým je protosocialistické zboží. Toto zboží, jako každé zboží v dějinách, mělo pochopitelně jak užitnou hodnotu, tak směnnou hodnotu. V podmínkách protosocialismu se vztah mezi užitnou hodnotou a směnnou hodnotou změnil – zatímco v kapitalismu stála v popředí hodnota a užitná hodnota byla jejím nezbytným nositelem, pak v podmínkách protosocialismu tomu bylo naopak. V protosocialistické společnosti se daleko výrazněji než v kapitalismu prosazoval diktát užitné hodnoty. Společnost jako celek musela do určité míry zajistit nezbytnou míru spotřeby užitných hodnot (včetně užitné hodnoty služeb) – s ní společnost stála i padala a jí byla dána i minimální nutná užitná hodnota pracovních sil, které měla společnost k dispozici.

Na druhé straně nelze konstatovat, že by protosocialismus byl do té míry negací kapitalismu, že by zde nebyla možná taková autonomie směnné hodnoty, která by vylučovala samoučelnou produkci hodnot bez přímé vazby na jejich užitnou hodnotu, tj. že by tu nemohla existovat „výroba pro výrobu“, kterou známe z kapitalismu např. ve formě bezduchého konzumerismu nebo výroby drog či zbraní. V protosocialismu se tato autonomie produkce hodnot bez ohledu na užitnou hodnotu, tato samoučelnost výroby, projevovala ve výrobě zboží pro čárku, produkovaného k formálnímu naplnění plánovacích ukazatelů nutných např. pro výplatu prémie, v podobě formální přezaměstnanosti apod.

Nicméně, přes sebevětší deformovanost protosocialistického trhu, zde jeho zákonitosti do značné míry fungovaly. I v podmínkách protosocialismu zůstala zdrojem i měřítkem hodnoty vynaložená skrytě společenská práce, ale jakými mechanismy měla být převáděna na společného hodnotového jmenovatele, jakými mechanismy se měla vyjevovat její společenská nutnost?

Za celou dobu trvání protosocialismu se přes nejrozumnější ekonomické experimenty nepodařilo převzít od kapitalismu trh jako jistý automatismus regulující společenskou nutnost vynaložené živé i mrtvé práce. Dnes již je snad možné konstatovat, že to nebylo způsobeno nedokonalým poznáním společenských subjektů – tříd a skupin a společenských institucí, zejména komunistických stran či vědeckých institucí. Problém byl zřejmě objektivní – byla to neurčitost vlastnických hranic a nedostatečná vlastnická suverenity pracujících, zejména vlastnický nejvíce suverénních řídicích aparátů, která deformovala působení tržních, zbožně peněžních vztahů a vytvářela určité vakuum, které musely zaplňovat přímé direktivy řídicího aparátu. Ani v dobách, kdy společenské subjekty vědomě odmítaly působení tržního mechanismu, však tento mechanismus nepřestával do jisté míry fungovat a hrát určitou roli v prověřování společenské nutnosti práce. V podmínkách odlišných oproti kapitalismu bylo i jeho působení značně odlišné, ba přímo deformované – mělo podobu černého trhu a šedé ekonomiky nejrozumnějšího druhu, podpultismu, melouchářství, korupce, skrytého a tolerovaného přeplácení některých pracovníků různými neformálními cestami, různých mimoekonomických výhod apod. Všechny tyto podivné a těžko přehledné mechanismy se promítaly do faktické hodnoty nejen výrobních prostředků a spotřebních předmětů, ale i do hodnoty,

potažmo konkrétní ceny pracovní síly (mzdy), jejíž velikost se vesměs lišila od formálně uznávaných norem.

Hodnota zboží tedy nebyla dána jen tím, jak určitý produkt ob stojí na trhu – jasným a průhledným mechanismem nabídky a poptávky, operující s cenami založenými na trhu vyjádřené společenské nutnosti vynakládané i spotřebované práce. Rovnováha nabídky a poptávky se konec konců utvářela teprve při souhrnném uplatnění všech výše uvedených legálních i ilegálních procedur klasického trhu i trhu simulovaného vlastnickými aktivitami a direktivami řídicího aparátu. Teprve po jejich vyjevení bylo možno odhadovat hodnotu zboží.

Zcela odlišná od jiných systémů, zejména od kapitalismu, byla i otázka pracovní síly. Zásadní odlišnost od kapitalismu představoval fakt, že formálně nebyli protosocialističtí pracující (většinou zaměstnanci ve státním sektoru) odděleni od vlastnictví výrobních prostředků a byli de iure spoluvlastníci. V realitě však měl tento právní status jen ten aspekt, že vlastnický privilegiovaná třída řídicího aparátu musela v dané realitě pečovat o zaměstnanost a základní obživu každého člena společnosti. Mohla jistě různě ovlivňovat životní úroveň různých skupin, nemohla si však dovolit sociální vyloučení žádné skupiny, ani skokové poklesy v životní úrovni či přílišnou diferenciaci. Zrcadlovým obrazem této skutečnosti byla nedostatečná motivace pracovní síly, která nemohla být paralyzována např. podílem na řízení, rovnostářství vedoucí k podceňování kvalifikované práce a mimořádných pracovních výkonů či snah respektovat zásadní společenské zájmy.

Přes toto formální vlastnické zajištění občanů a nutnost jej stejně formálně respektovat systémem zastupitelské demokracie, hlavně přes úlohu komunistické strany (viz tzv. právo kontroly ZO KSČ v podnicích), byl de facto každý zaměstnanec jako jednotlivec velmi podoben námezdnímu pracovníkovi v kapitalismu. Musel vstoupit do výše popsaného složitého zprostředkování společenské nutnosti práce mezi různými podniky a institucemi a nabídnout tam k posouzení svou pracovní sílu jako de facto zboží. Jen přes tento složitě zprostředkovaný proces mohl být pak zařazen do určitého podnikového kolektivu a spojen s výrobními prostředky, případně využít jinak. V celém tomto procesu se také utvářela nějaká konečná cena jeho pracovní síly. Jako řídicí či jinak privilegiovaný pracovník se stával součástí zprostředkujícího mechanismu situovaným do některé dílčí oblasti (např. řídicího štábu podniku či nadstavbové instituce). Jako dělník byl kapitalistickému námezdnímu pracovníkovi podoben daleko více, dostával se do polohy pouhého objektu vlastnických vztahů a jeho práce měla daleko více charakter zboží, dokonce zboží více než jiné typy pracovní síly ovlivňovaného trhem.

Od kapitalismu se tedy protosocialismus lišil tím, že v něm pracovní síla byla méně oddělena od vlastnické subjektivity a naopak privilegiovaná třída řídicího aparátu a s ní spjaté skupiny inteligence měly daleko méně suverénní vlastnické postavení jako jednotlivci a byli silně závislí na zprostředkovacích mechanismech v rámci řídicího aparátu jako složitě strukturovaného a hierarchizovaného celku. Výraznější zprostředkovanost hodnoty zboží, včetně hodnot pracovní síly jako zboží – to byla hlavní dělicí čára mezi kapitalismem a protosocialismem prokazující svébytnost protosocialismu jakožto svého druhu společensko-ekonomické formace paralelní s kapitalismem.

Z těchto podmínek je třeba pro podmínky protosocialismu nově formulovat některé podstatné kategorie, se kterými ve své analýze kapitalismu pracoval K.Marx.

Jde především o kategorii „kapitál“. Pro podmínky protosocialismu můžeme kapitál charakterizovat jako vztah nedokonalého, složitě zprostředkovaného přivlastňování výrobních prostředků i spotřebních předmětů společností jako celkem za situace, kdy žádná skupina není s těmito prostředky monopolně spojena a žádná od nich není totálně oddělena, kdy se však disponování s těmito prostředky uskutečňuje prostřednictvím nerovných funkcí pracovních kolektivů a sociálních skupin. Vzhledem k tomu, že jde o charakteristiku společnosti jako celku (i když složitě a nerovnoprávně strukturované) je možno hovořit pouze o celospolečenském kapitálu (konstantním i variabilním) a nikoli o množině dílčích, např. podnikových kapitálů.

Proces „zhodnocení kapitálu“ byl procesem opakovaného přisvojování společenské nadhodnoty společností jako celkem prostřednictvím jednotlivých kolektivů a sociálních skupin. Šlo opět o celospolečenský celistvý proces, nikoli o sumu procesů probíhajících v jednotlivých lokalitách (podnicích). Je proto možno hovořit nikoli o podnikovém zhodnocení, ale pouze o celospolečenském zhodnocení a celospolečenské nadhodnotě, jejíž části byly ovšem distribuovány do různých

lokalit, k různým kolektivům i jednotlivcům. To platí i o reprodukované hodnotě společenského konstantního i variabilního kapitálu spotřebované ve výrobním procesu.

Dalšími podstatnými kategoriemi, ve kterých se projevuje odlišnost protosocialismu od kapitalismu, jsou i kategorie „hodnota pracovní síly“ a „koupě a prodej pracovní síly“.

V podmínkách protosocialismu vyjadřují kategorie „hodnota“ a „koupě a prodej pracovní síly“ nikoli oddělenost výrobce od výrobního prostředku, ale pouze složitou zprostředkovanost jeho role vlastníka výrobního prostředku.

Zaměstnanec protosocialistického podniku vynakládá svou pracovní sílu v rámci potenciálně společenského způsobu přivlastňování jako součást úhrnné společenské práce. Jeho práce však musí být jako společenská, společensky nutná prověřena složitým mechanismem vytváření a sladování vzájemných vazeb mezi různými podniky a organizacemi zahrnujícím i různé formy celospolečenského přerozdělování práce, finančních prostředků i produktů. Vzhledem k tomuto složitému celospolečenskému zprostředkování společenskosti vynaložené spotřebované živé i mrtvé práce nebyla hodnota individuální pracovní síly zaměstnance dána zvláštními podmínkami kolektivu, ve kterém byla vynaložena, ale širšími celospolečenskými vazbami a souvislostmi zahrnujícími i vstupy a výstupy z ekonomického systému jedné země do vnějších ekonomických vztahů.

Těmito souvislostmi se prověřovalo i to, nakolik bylo vynaložení práce zaměstnancem v příslušném podniku realizací funkce celospolečenského spoluvlastníka (v případě neefektivního či přímo zbytečného vynaložení živé práce i výrobních prostředků se mohlo ukázat, že vlastně o racionální vlastnické zacházení vůbec nešlo a že šlo spíše o parazitování na práci jiných složek společnosti).

Výsledkem tohoto zprostředkování společenskosti vynaložené práce i vlastnické funkce občana bylo pak množství životních prostředků nutných k reprodukci pracovní síly, tedy ekvivalent hodnoty jeho pracovní síly, který obdržel ve formě mzdy i dalších, např. celospolečensky zprostředkovaných požitků.

Výchozím bodem protosocialistických vlastnických vztahů byl tedy zaměstnanec začleněný do sociální skupiny i pracovního kolektivu, který směřoval hodnotu své pracovní síly za peníze společnosti vyčleněné jako variabilní kapitál a dislokované do příslušných lokalit-podniků. Ve výrobním procesu se spojoval s výrobními prostředky představujícími hodnotově konstantní kapitál společnosti, rovněž dislokovanými do podniků. Produkci „protosocialistického zboží“ vytvářel základ procesu zhodnocení celospolečenského kapitálu a produkce celospolečenské nadhodnoty a v různé míře, podle míry své vlastnické subjektivity (včetně účasti na řízení) se podílel i na rozdělování a přerozdělování této nadhodnoty.

Míra zhodnocení (či znehodnocení) vynaloženého kapitálu však byla závislá na tom, jak budou působit společenské mechanismy propojující a koordinující různé formy vynakládání společenské živé i mrtvé práce v podnicích, organizacích a institucích a prověřující jejich společenskou nutnost a užitečnost.

V tomto rámci převáděcích a zprostředkujících mechanismů převzatých z kapitalismu a přizpůsobených zvláštní přechodné realitě protosocialismu se přímo pohybovaly skupiny nadané určitou mírou vlastnické subjektivity, zejména řídicí aparát. Tento řídicí aparát byl samotnou diverzifikovanou povahou ekonomických procesů realizovaných různými pracovními kolektivy – podniky, obchodními organizacemi, organizacemi služeb materiálních i sociálních, nadstavbovými institucemi apod. – roztržštěn do dílčích řídicích štábů plnicích lokální vlastnické funkce, soustředěných na tyto funkce, ale snažících se nicméně nějak přispět k formování celospolečenského nutného souladu těchto funkcí.

Tyto funkce byly rozptýleny mezi masou formálně rovnoprávných vlastníků a delegovány na jednotlivé kolektivy, do kterých byli tito spoluvlastníci dělbou práce rozčleněni. Některé z těchto funkcí byly delegovány na výrobní podniky seskupené do nadpodnikových útvarů, jiné na obchodní organizace, podniky dopravy, peněžnictví, aplikované vědy apod., především však na řídicí štáby a instituce různého druhu. Různé funkce nutné nikoli již pro výrobní sféru, ale pro fungování společenského systému jako takového, byly svěřeny dalším kolektivům pracovníků materiálních, duchovních a sociálních služeb, vědy, kultury, sféry informací, ale především administrativnímu, politickému a ideologickému aparátu, mocenským složkám apod.

Teprve určitá míra spojení a souladu těchto funkcí vykonávaných prostřednictvím konkrétních

pracovních aktivit lidí seskupených do pracovních kolektivů různého druhu umožňovala fungování protosocialistického systému a jeho základu - svérázné formy vlastnictví zprostředkovaného řídicím aparátem. Nikdo zde nebyl výlučným vlastníkem a každý se formálně účastnil všeobecné prostitute vlastnictví s pospolitostí. Ne každý se jí však účastnil stejně intenzivně a jen některé společenské skupiny se do ní zapojovaly reálně (především řídicí aparát). Určitou zvláštní modifikací této „všeobecné prostitute“ vlastnictví bylo skupinové vlastnictví jako doplňková vlastnická forma tohoto systému.

Cenová i mzdová soustava se v těchto podmínkách výrazně odpojila od svého základu v hodnotě zboží i pracovní síly, působila zcela autonomně a ještě komplikovala nepřehlednost, složitost a rozpornost procesu vyjevování společenskosti práce. Přes všechny tyto deformace a nedostatky však hodnota jako objektivní kategorie vyjadřující míru společenské nutnosti práce existovala, vynucovala si, aby byla respektována.

Třída řídicího aparátu protosocialismu jako specifický subjekt vlastnických vztahů

Vraťme se však ještě podrobněji k přímým vlastnickým aktivitám řídicího aparátu, které byly vedle zbožně peněžních vztahů konec konců prvotní a určující formou zprostředkování jen potenciální společenskosti mrtvé i živé práce, kterou mohla protosocialistická společnost disponovat. Tyto řídicí a plánovací aktivity nelze chápat jako něco, co existovalo mimo zbožně peněžních a hodnotových vazeb či jako něco, co by tyto vazby libovolně produkovalo nebo rušilo. Uvažovat takto by znamenalo přebírat mýtický závoj, který si kolem vlastních aktivit řídicí aparát vytvořil a který vtělil do své ideologie, ekonomické teorie a právních norem. Různé akty plánování a řízení sice působily dojmem, že s objektivními hodnotovými vztahy nemají nic společného. Často se marně snažily adekvátně vyjadřovat hodnotové vztahy a nezřídka byly pouze jejich relativně samostatným a pokřiveným odrazem. Byly však přesto součástí historicky konkrétního procesu, ve kterém se mohly objektivní hodnotové souvislosti vyjevovat, a byly na těchto objektivních vazbách závislé tím více, čím méně je vědomě respektovaly. Nezbytný soulad plánu a direktiv na jedné straně a oficiálního i neoficiálního protosocialistického trhu na straně druhé se však vytvářel velmi obtížně a měl spíše podobu periodických krizí a kataklysmat.

Bylo by úkolem pro speciální ekonomickou analýzu popsat konkrétně způsoby, jimiž řídicí aparát zprostředkoval pohyb společenské živé i mrtvé práce, vytváření proporcí mezi jejími jednotlivými složkami a poměřování této práce jako společensky nutné či nutné. Patřilo by sem přidělování peněz i hmotných prostředků, přerozdělovací mechanismy, různé normativy spotřeby, cenové i mzdové tarify, konstrukce i dodatečná úprava plánu, různé ukazatele orientující výrobu, omezování volného pohybu pracovní síly i peněz, přímá řídicí rozhodnutí na různých úrovních atd.

Tyto hierarchicky propojené aktivity vnitropodnikového, nadpodnikového, rezortního i celospolečenského řízení prováděného jak státními, tak stranickými orgány vytvářely podmínky, za nichž vstupovali řadoví celospolečenští spoluvlastníci - zaměstnanci do příslušných pracovních kolektivů, ať již výrobní či nevýrobní povahy, a včleňovali se do procesů reprodukce dané podoby vlastnických vztahů. Řídicí aparáty ztělesňovaly vůči pracujícím logiku systému a rozhodovaly o tom, v jaké podobě budou „nakoupeny“ individuální pracovní síly občanů. V této roli personifikovaného celospolečenského kapitálu vystupoval řídicí aparát i vůči sobě, svým jednotlivým příslušníkům, dílčím štábům a institucím, kterým rovněž stanovoval cenu a podmínky nákupu pracovní síly, míru společenské nutnosti práce i vynaložených hmotných prostředků.

Činnost řídicího aparátu byla jen jednou, i když významnou podobou vlastnické nerovnosti různých sociálních skupin v podmínkách protosocialismu. Byla zároveň i ztělesněním a zvláště výrazným projevem nedokonalé společenskosti protosocialistické formy vlastnictví (pro jednoduchost se soustředíme na hlavní - t, j, státně byrokratickou formu vlastnictví). Složitý mechanismus všeobecné a značně nerovnoměrné prostitute vlastnictví se společností, ve kterém řídicí aparát hrál zvláště významnou úlohu, nevytvářel totiž u žádné sociální skupiny, řídicí aparát nevyjímaje, plnou vlastnickou suverenitu a zainteresovanost na zhodnocení společenského kapitálu.

Jednotlivé dílčí útvary řídicího aparátu byly sice nejvíce ze všech společenských složek spojeny s výkonem řady konkrétních vlastnických funkcí delegovaných na podniky, obchodní organizace, organizace služeb, různé nadstavbové instituce, instituce nadpodnikového i celospolečenského řízení. Současně však byly spojeny pouze s určitou dílčí (partikulární, lokální) funkcí a výrazně se tím odlišovaly od plné vlastnické suverenity kapitalisty (jakkoli vykonávané prostřednictvím manažerů). Výsledkem této partikularizace vlastnických funkcí byla soustava lokálních a partikulárních zájmů, jejichž nositeli se staly řídicí štáby a které vnitřně podvracely celý systém. Příslušný řídicí štáb byl zainteresován pouze na výkonu příslušné dílčí funkce. Kritériem toho, jak tuto funkci plnil, ovšem nebylo např. zhodnocení kapitálu delegovaného do příslušného podniku nebo zajištění určitého okruhu užitných hodnot a služeb za efektivních podmínek. Bylo jím spíše to, nakolik se příslušný řídicí štáb vešel při své činnosti do logiky výkonu jiné dílčí funkce vykonávané např. řídicím štábem vyšší hierarchické úrovně, resp. nakolik se dokázal sladit s funkcemi jiných řídicích štábů na paralelní úrovni. Tato vzájemná návaznost jednotlivých funkcí řídicích štábů sice nevylučovala, že jednotlivé funkce nebudou plněny při respektování kritérií ekonomické efektivnosti či potřeb občanů. Zároveň však toto spojení výkonu funkce s hodnotovými či užitné hodnotovými kritérii vůbec nezaručovala.

Úspěšně splnit svou dílčí funkci a zařadit se do celkové logiky jednání řídicího aparátu mohl např. i ten podnikový řídicí štáb, který splnil a překročil nesmyslně stanovený plán a vyráběl nikomu nepotřebné výrobky, stejně jako štáb, který naprosto zbytečně „proinvestoval“ svěřené prostředky. Naopak velké potíže mohl v celém systému způsobit ředitel podniku, který by se pokoušel zavést nový, na trhu žádaný výrobek nebo aplikovat nové vědecké poznatky. Ani vrcholové řídicí orgány nebyly nijak konkrétně zainteresovány na zhodnocení celospolečenského kapitálu či zajištění potřebné struktury užitných hodnot a služeb. Pod tlakem nahodile projevované společenské potřeby mohly sice např. stranické orgány zasahovat do řízení a přerozdělením prostředků a přímými direktivami ovlivnit některé dílčí momenty fungování systému, nemohly však zajistit stabilní systémový soulad všech dílčích funkcí.

Nedokonalé zprostředkování pohybu společenské práce direktivami řídicího aparátu doplňujícími jiné mechanismy vyjevování hodnotových vazeb se relativně osvědčovalo zejména v období extenzivního rozvoje ekonomiky i celé společnosti. Díky různým kvantitativním ukazatelům mohlo být alespoň do jisté míry zajištěno spojení řídicích direktiv s reálnými potřebami společnosti a zhodnocením společenského kapitálu. Čím více se vyčerpávaly hmotné prostředky i rezervy pracovních sil a do popředí vystupovala různá kvalitativní hlediska a zejména potřeba aktivity a iniciativy pracovníků a vědeckotechnického pokroku, začal se způsob naplňování funkcí řídicího aparátu stále více odpojovat od reálné základny hodnotových vazeb i užitných hodnot a stále výrazněji se začala prosazovat tendence k vytváření pouze formálního souladu dílčích vlastnických funkcí. Tento formální soulad začal být vytvářen formálním vykazováním plnění ukazatelů, prací „jako“, „pro čárku“, která měla mnoho různých podob a zasahovala všechny oblasti života společnosti.

Při hodnocení úlohy řídicího aparátu (ekonomického, politického, ideologického i mocenského) v protosocialistickém systému vlastnictví a organizace společnosti je třeba mít na paměti, že nejde o žádné moralizování nebo účelové politizování. Příslušníci řídicího aparátu plnili, často s velkou obětavostí a nasazením, určité sociální role, které vyplývaly z daného nedokonalého způsobu zespolečenštění výroby. Nemohli však zcela ignorovat a překročit logiku těchto rolí a naopak se jim v dlouhodobé perspektivě museli přizpůsobit.

Výkon řídicích funkcí nebyl nijak automaticky spojen s finančními výhodami nebo zlepšením životní úrovně. Velmi početná složka řídicího aparátu, nejnižší řídicí pracovníci na podnicích, patřila po celou dobu trvání systému k nejhůře placeným kategoriím zaměstnanců a měla ve společnosti velmi nízkou prestiž. Řadoví úředníci ekonomických ministerstev či řadoví pracovníci stranického aparátu rovněž nepatřili mezi špičkově honorované pracovníky. V ČSSR se teprve v závěrečných etapách existence systému začínaly vytvářet určité mechanismy sociálních privilegií a přilepšení pro politický aparát. Ve srovnání se současnou mocenskou a majetkovou elitou byli i mnozí špičkoví manažeři či straničtí a státní představitelé svou životní úrovní a svými sociálními výhodami naprostými outsidersy.

Problém protosocialistického řídicího aparátu rozhodně nespočíval v tom, že by si neoprávně-

ně individuálně přivlastňoval výsledky práce ostatních občanů. O parazitní spotřebě by bylo možno hovořit i u mnoha jiných kategorií pracovníků, nevyjímaje dělníky některých uměle udržovaných podniků a odvětví.

Řídící aparát vyjadřoval prohlubující se rozpor mezi objektivně narůstající potřebou zespolečenštění výroby a omezující, nedokonale společenskou slupkou protosocialistického vlastnictví jiným způsobem. Svou činností zprostředkoval v určitých etapách vývoje systému neefektivní vynakládání společenské živé i mrtvé práce a tím i mrhání společenskými zdroji a prostředky. Vytvářel atmosféru nepříznivou reálnému uplatňování vlastnických funkcí, rozvoji aktivity a iniciativy pracujících.

Protože tento aparát určoval sám sobě společenskou užitečnost své práce, byly náklady vynaložené na fungování řady jeho složek naprosto zbytečné z hlediska skutečných potřeb občanů i z hlediska potřeb zhodnocení společenského kapitálu. Představovaly „faux frais“, neproduktivní náklady výrobního procesu vyplývající pouze z dané společenské formy tohoto procesu.¹²

Řídící aparát se zformoval jako specifická společenská skupina se zvláštním postavením ve společenské organizaci práce, v rozdělování a tedy i se zvláštním vztahem k výrobním prostředkům. Naplnil kritéria Leninovy definice tříd a představoval sociální skupinu třídního typu. V podmínkách protosocialismu byl třídou vládnoucí a privilegovanou, a to především svým objektivně aktivním vlastnickým jednáním. Je samozřejmé, že tato možnost aktivního vlastnického jednání se nemohla neodrazit i v jeho aktivní a privilegované roli v oblasti politiky a při produkování určité specifické ideologie odrážející jeho zájmy. Neměla by nás mást skutečnost, že řídící aparát plnil svou aktivní vlastnickou, politickou i ideologickou roli zvláštním způsobem, nikoli prostřednictvím suverénního jednání svých jednotlivých příslušníků, ale kolektivně, jako určitá složitě poskládaná mozaika dílčích nesuverénních celků.

Při prezentování řídícího aparátu jako vlastnicky dominantní a vládnoucí třídy musíme čelit řadě námitek, které vyplývají z nepochopení skutečnosti, že protosocialismus byl třídní společností nového, netradičního typu, společností tzv. polotřídní, která vlastně měla být přechodem k společnosti beztřídní. K této zvláštnosti protosocialistické třídní společnosti patřil i fakt, že její hlavní třída – řídící aparát - nebyla tak zcela homogenní, jak by to vyplývalo z Leninovy definice.¹³ Její výše rozebírané spojení s lokální vlastnickou subjektivitou, její objektivní možnost manévrovat kolem společenských zájmů byla základním sjednocovacím i vymezovacím znakem této třídy. Jak Marxovo, tak Leninovo pojetí třídy však zahrnuje i otázku místa ve společenské organizaci práce a s tím souvisejících rozdělovacích procesů a právě tyto momenty byly diferencujícím znakem mezi různými skupinami řídícího aparátu, ostatně stejně i dalších zaměstnanců v podmínkách protosocialismu.

Význam kriteria produktivnosti práce pro pochopení vlastnických vztahů i třídně sociální struktury protosocialismu

Pro pochopení těchto procesů v rámci protosocialismu má zásadní význam Marxovo pojetí otázek produktivnosti práce a z toho vyplývajících důsledků pro specifikaci tříd a velkých společenských skupin za kapitalismu. Nevyčerpatelným zdrojem poučení v tomto smyslu je zejména Marxova práce „Teorie o nadhodnotě“.¹⁴ Domníváme se však, že i toto Marxovo, již v protosocialistické oficiální, ale i neoficiální literatuře naprosto nedostatečně reflektované pojetí mělo své historické meze a je tedy dnes, s nadhledu dalšího historického vývoje, třeba je do určité míry revidovat.

Marxovo nejširší kritérium produktivnosti práce bylo kritérium, zda příslušná skupina či jedinec směřuje hodnotu své pracovní síly za kapitál.¹⁵ Dalším podstatným kritériem, zjevně ovlivněným přístupem A.Smithe, je pak u Marxe to, zda se práce materializuje ve věci. Marx sice bere v úvahu v jeho době okrajovou existenci pracovníků služeb naplňujících jeho první kritérium, nicméně akcentuje kritérium materializace ve věci, které množinu pracovníků z prvního kriteria zužuje a fakticky je tak vylučuje z konečné charakteristiky dělnické třídy.

Toto Marxovo pojetí jsme si dovolili „revidovat“, a to zejména tím, že Marxovo kritérium produktivnosti v užším slova smyslu jsme si dovolili rozšířit – za produktivní práci v užším slova smyslu

nepovažujeme jen práci materializující se ve věci, ale i práci ve službách materializující se v osobnostním systému člověka, tzn. práci v kapitalisticky provozovaném podniku námezdně zaměstnaného a vykořisťovaného lékaře, učitele, holiče, ale i prostitutky. Z pracovníků odpovídajících těmto kritériím vylučujeme pracovníky vykonávající za kapitalistu jeho vlastnické (řídící), politické či ideologické funkce.¹⁶

Z tohoto posunu vyplývají i závažné závěry týkající se produktivnosti pracovníků v podmínkách protosocialismu, které nás nutí zásadně přehodnotit i naše přístupy ve starších pracích.¹⁷

Pojem produktivnosti práce v podmínkách kapitalismu je nástrojem k uchopení určité vlastnické zabarvenosti práce zaměstnance, k postižení jisté míry vlastnické podřízenosti člověka promítající se v disponování se zjevně soukromou, ale skrytě společenskou prací (ať už se materializuje ve věcech či v osobnostním systému člověka). Umožňuje vyloučit ty společenské skupiny, které směřují svou práci za osobní důchod kapitalisty, eventuálně mzdu dělníka nebo daně vyždímané státem jak z kapitalisty, tak z dělníka. Umožňuje dále diferencovat mezi těmi skupinami námezdních zaměstnanců, které jsou vykořisťovány primárně a produkují nadhodnotu, a těmi skupinami, které sice jsou rovněž vykořisťované, jejichž vykořisťování však umožňuje jejich kapitalistům požadovat od kapitalistů z primární sféry produkce zboží a služeb podíl na nadhodnotě vyždímané z primárně vykořisťovaných.

V protosocialismu je záležitost produktivní a neproduktivní práce daleko složitější. Různé variace na téma produktivnost jsou zde limitovány skutečností, že prakticky všichni zaměstnanci v protosocialistický podnicích a institucích se podílejí přímo či zprostředkovaně na produkci společenské nadhodnoty a také na její spotřebě. Základním problémem je fakt, že v protosocialistických podmínkách složitý mechanismus zprostředkování společenské nutnosti práce neustále přesouval různé pracovní kolektivy z role těch, jejichž práce byla jako společensky nutná prověřena, do role těch, kde takto prověřena nebyla, a naopak. Je zde tedy velmi těžké konkrétně fixovat roli produktivních a neproduktivních pracovníků konkrétními sociálními skupinami. Kdokoli a kdykoli se v komplikované logice protosocialistické ekonomiky mohl ocitnout v roli společensky uznaného producenta i v roli parazita na práci druhých, samozřejmě, aniž by si to většinou uvědomoval.

Přesto však i zde lze rámcově vymezit kategorii neproduktivní práce a neproduktivního pracovníka.

V paralele ke kapitalismu se systémově a jednoznačně stávali neproduktivními pracovníky ti, kteří svou práci bez zprostředkování celospolečenskými mechanismy a institucemi směřovali za mzdu pracovníka, ať již měli či neměli lokální vlastnickou subjektivitu. V realitě protosocialismu bylo takovýchto neproduktivních pracovníků velmi málo, zvláště pokud bereme v úvahu ty, kdo podnikali legálně. Patřilo k nim to málo soukromě podnikajících učitelů, lékařů či léčitelů, řemeslníků, soukromých rolníků apod.

Daleko významnější složku neproduktivních pracovníků představovali ti, kteří vykonávali služby vnucené státem, komunistickou stranou či dalšími organizacemi ovládanými řídícím aparátem a sloužícími ke kultivování a prosazování jeho vlastnické subjektivity – tj. pracovníci ideologického, politického a mocenského aparátu představující vlastně určitou stránkou svého postavení nespolečenskou spotřebu privilegovaných vrstev. Bohužel, ani u těchto skupin nemůžeme soudit jednoznačně, protože jak ideologie, tak politika a mocenské funkce nebyly jednoznačně vyjádřením zájmu řídícího aparátu, ale promítaly se v nich i objektivně nutné, společenské stránky protosocialistického systému (faux frais). Např. příslušník ideologického aparátu produkující protosocialistickou ideologii nebyl jen ideologem vládnoucí třídy, ale při nutné symbióze této ideologie se skutečným marxismem vykonával i objektivně společensky nutné funkce přispívající ke kultivaci celospolečenského klimatu. Stejně tak kriminalista či policista jako takový neplnil jen mocenské funkce v zájmu řídícího aparátu, ale plnil i objektivně nutné a společenské klima kultivující funkce.

Odér neproduktivních pracovníků se táhl i z normálně společensky produktivních pracovníků služeb a zprostředkovaně produktivních pracovníků obchodu a společenské správy (k pojmu „zprostředkovaně produktivní“ viz dále) nejrozumnějšího druhu, kteří část svých příjmů získávali ilegálním směřováním své práce za peníze privilegovaných i neprivilegovaných společenských skupin v rámci tzv. šedé ekonomiky.

Vrátíme-li se tedy k otázce řídícího aparátu, můžeme konstatovat, že řídící aparát působící ve

sféře ideologie a čisté politiky a v mocenské sféře, případně aparát podílející se na šedé ekonomice, představoval tu složku řídicího aparátu, kterou v zásadě můžeme charakterizovat pojmem „neproduktivní“.

Pokračujme však v paralelách k užívání pojmu „produktivnost“ v podmínkách kapitalismu. V užším pojetí produktivnosti za kapitalismu (po korekci Marxova pojetí akceptujícího jako produktivní pouze práci materializující se ve věci) je produktivní prací práce materializující se ve věci nebo v osobnostním systému člověka (tedy nejen materiální služby, ale i služby v kapitalistickém podniku námezdně zaměstnaných učitelů, lékařů v kapitalistické nemocnici, holičů v kapitalisticky provozované holírně nebo prostitutek v kapitalisticky provozovaném bordelu).

V protosocialismu byli takovýmito v užším smyslu produktivními pracovníky protosocialističtí zaměstnanci státu v bezprostředně výrobních provozech i ve službách, včetně učitelů, lékařů i holičů – prostituce patřila spíše do výše uváděné kategorie neproduktivních pracovníků. Tito pracovníci produkovali primárně společenskou nadhodnotu, samozřejmě pod diktátem celého výše popsaného složitého zhodnocovacího procesu. Řídící aparát působící v této sféře – tj. především ona dobře známá kategorie mistrů a THP pracovníků v těchto provozech, byl objektivně velmi blízko dělnické třídě, mimo jiné i svou životní úrovní, a je ho možno plným právem charakterizovat jako „produktivní“ část řídicího aparátu.

Poměrně komplikovaná je protosocialistická paralela k pracovníkům, kteří nebyli produktivní v užším slova smyslu, ale pouze v širším slova smyslu, tj. k pracovníkům, kteří neprodukovali nadhodnotu, ale přesto byli připravováni o nadpráci a dávali tak svým kapitalistům možnost přivlastňovat si část nadpráce dělníků ve výrobě a službách. Náklady na tuto sféru označil Marx jako *faux frais*, neproduktivní, ale nutné náklady vyplývající z charakteru společenského systému.

Pro podmínky protosocialismu je pro tuto sféru, ze které se rekrutovaly ty nejvýznamnější složky řídicího aparátu, nutno užít pojmu „zprostředkovaně produktivní“. Jde o zaměstnance, a také příslušný řídicí aparát, pohybující se ve sféře obchodu, účetnictví, evidence, administrativy, marketingu, peněžnictví, plánování a správy, kteří svou pracovní aktivitou zprostředkovali pohyb společenské živé a mrtvé práce, její přesouvání, přerozdělování a spotřebu společenské nadhodnoty. V podmínkách protosocialismu nebylo možné striktně oddělit např. politické a ekonomické instituce a ekonomické aktivity prostupovaly činností aparátu nejen státních orgánů v centrální i komunální sféře, ale i strany, odborů a dalších společenských organizací. Právě zprostředkovaně produktivní aparát představoval jádro třídy řídicího aparátu a jeho činnost realizující složité mechanismy zprostředkování společenské nutnosti práce konec konců rozhodovala o osudu systému. Mezi tyto klíčové složky aparátu patřily nejen řídicí štáby podniků i nadpodnikových seskupení, ale i celostátní řídicí štáby – pracovníci ministerstev, státní plánovací komise, ekonomikou se zabývajících oddělení ÚV, regionálních stranických, státních i komunálních orgánů apod. V rámci celospolečenské provázanosti funkcí vstupovaly důležité ekonomické funkce i do činnosti představitelů špičky aparátnické hierarchie – tajemníků ÚV KSČ i generálního tajemníka, bez kterého by celá složitá hierarchie mechanismů zprostředkování společenské nutnosti práce nebyla dostatečně završena a uzavřena.

Třída řídicího aparátu protosocialismu sjednocená možností výkonu lokální vlastnické subjektivity realizované ve větším či menším rozporu k společenskému zájmu tedy zahrnovala jak produktivní, tak zprostředkovaně produktivní i neproduktivní složky, přesto však představovala relativně konzistentní a hierarchicky uspořádaný celek, který měl v rukou disponování společenskou živou a mrtvou prací a rozhodoval bezprostředně o osudu protosocialistického systému.

Kolem této třídy oscilovaly různé skupiny méně uceleného charakteru, spíše dvojakého postavení, nespojené s profesionální řídicí prací, které však s řídicím aparátem sbližoval fakt, že i ony byly díky specifickému charakteru své práce nadány lokální až individuální vlastnickou subjektivitou. Šlo o neřídicí pracovníky obchodu, služeb, peněžnictví i nadstavbové inteligence, jako např. pracovníky dosti neblaze proslulého OPBH (Obvodního podniku bytového hospodářství – řemeslníci, údržba a jejich administrativa), zaměstnance vnitřního i zahraničního obchodu, peněžních ústavů, vědeckých i uměleckých institucí, škol, zdravotnických zařízení, sdělovacích prostředků, apod. Tyto skupiny, vyznačující se většinou produktivní či zprostředkovaně produktivní, ale i neproduktivní prací, žily s řídicím aparátem v určité symbióze, ale také se s ním dostávaly do větších

či menších rozporů., zejména tam, kde svou určitou omezeností blokoval jejich aktivity a zužoval seberealizační prostor, a to nejen ekonomicky, ale také politicko-mocensky a ideologicky. Zvláště ní aktivitu v tomto smyslu vyvíjely skupiny nadstavbové inteligence, zejména vědecké a umělecké.

Protosocialistická dělnická třída

Proti řídicímu aparátu jako zásadní protipól stála dělnická třída. Byla to třída vyznačující se pouze jediným, bohužel v daných podmínkách nerealizovatelným, pouze potenciálním celospolečenským typem vlastnické subjektivity, roztržštěná do podnikových lokalit a ve vědomí přejímající omezenou logiku lokálních vlastnických funkcí řídicích štábů. Dělník se kvůli svému oddělení od denní řídicí činnosti mohl jako vlastník uplatnit jen jako celá třída, tím, že by formoval soulad všech dílčích funkcí tohoto přivlastňování a vyladřoval je do podobny celospolečenského optima. Jako kolektiv jednoho závodu, jedna parta či brigáda mohl působit jen na jednu dílčí funkci a tam byl handicapován převahou profesionálních řídicích pracovníků nežídka i ovládán jejich psychologii a ideologií – tj. byl nucen sledovat cíl, aby podnik splnil plán (jakkoli) a zaměstnanci dostali prémie.

Mohl snad dělník ovlivňovat procesy společenského přivlastňování svou prací? Ale jeho práce byla přece dirigována řídicími štáby různého druhu, promítaly se do ní funkce obchodu, služeb, nadstavby. Do práce dělníka se především promítala všelijak se křížící rozhodnutí řídicí hierarchie - orgánů strany, státu, nadpodnikových i podnikových orgánů i bezprostředních nadřízených - mistrů. I dělník, který s největším nadšením chtěl přispívat optimálnímu společenskému přivlastňování, se brzy v konkrétním podniku naučil nepřethnout se, odcizit to, co se mu hodilo do domácnosti nebo pro melouchaření, mít negativní vztah k „nějaké vědě“, jejíž uplatnění v podniku mohlo vést ke ztrátě prémie apod. Řídící štáby nad dělníkem vytvořily určitou soustavu, ve které se propojovaly a dospívaly k dohodě omezené zájmy plynoucí z lokálních funkcí jednotlivých řídicích štábů, které byly sladřovány na bázi neméně omezených zájmů složek vrcholových orgánů, Ústředního výboru strany, Státní plánovací komise apod., dole pak na bázi příslušných regionálních orgánů. Tato soustava však nemusela být, a v realitě se ukázalo, že nebyla, v souladu s potřebou efektivního celospolečenského spojování živé a mrtvé práce, efektivního přivlastňování výrobních prostředků a spotřebních předmětů. Ani vrcholové stranické orgány nebyly zainteresovány na takovémto celospolečensky optimálním sladřování, ale pouze na splnění různých formálních a většinou extenzivních ukazatelů, které se mohly naplňovat i za cenu těžkých ztrát společenské práce. Tato soustava řízení běžela samopohybem a převálcovávala jakékoliv snahy uvědomělých jednotlivců a kolektivů prosazovat celospolečenskou logiku a efektivitu, utápěla opakovaně společenské zájmy ve spleti zájmů lokálních a omezených. Kořenem všeho byla právě výše zmíněná nerovnost ve spojování s výkonem vlastnických funkcí u privilegovaných i neprivilegovaných vrstev, nemožnost, aby neprivilegované vrstvy mohly reálně vystupovat jako celospolečenští vlastníci a zároveň cítily dopady své práce a svého spolurozhodování.

Existovaly samozřejmě možnosti určitého bezprostředního vstupu dělníků do řídicího a tedy i vlastnického procesu prostřednictvím různých výrobních porad, zlepšovateľského hnutí, hnutí brigád socialistické práce apod. V této formě účasti pracujících na řízení, která se velmi rychle stávala formálním rituálem, však zase dělník mohl ovlivňovat jen jednu dílčí funkci, jednoho hráče orchestru. Do celé partitury však vidět nemohl a nemohl tudíž přispět k vyladění orchestru jako celku. Navíc i při dílčím ovlivňování byl handicapován vůči profesionálům v řízení a ti už dovedli najít cesty, jak jeho nežádoucí aktivity paralyzovat či eliminovat.

Leckdo může samozřejmě vznést námitku, že přece dělníci mohli do řízení společnosti vstupovat až na nejvyšší stupeň prostřednictvím stranických orgánů i orgánů socialistického státu. To byla však pouhá fikce. Dělník jako člen KSČ brzy poznal, že i ve straně rozhodují privilegované vrstvy řídicího aparátu, ke kterému se zde navíc přidával aparát stranický. Při uplatňování práva kontroly ZO KSČ na podniku poznali dělníci rychle, čí hlas je nejvíce slyšet a za koho se postaví příslušný stranický orgán - zda za vlivného ředitele podniku, člena předsednictva OV KSČ, nebo za sebeuvědomělejšího dělníka protestujícího proti tomu, aby stavební podnik bezúčelně zahrabával obrovské hodnoty zbytkového materiálu.

Je proto logické, že za takto objektivně nastavených pravidel hry dělník ztrácel zájem na tom, aby plnil funkci hospodáře na svém pracovišti i ve společnosti jako celku a postupně nabýval charakteru odcizeného zaměstnance, pouhého objektu rozhodování jiných. Logickým důsledkem tohoto procesu musela být i jeho ztráta zájmu o skutečnou, společensky užitečnou politickou aktivitu (s výjimkou určité utilitární aktivity sloužící k tomu, aby získal lepší práci, byt či aby byly jeho děti přijaty ke studiu na prestižní škole). V rámci tohoto trendu se snižoval počet dělníků ve straně, jejich zájem o výkon různých funkcí, naopak v rámci dogmatické kádrové politiky přicházeli do strany jako „dělníci“ příslušníci právě výše zmíněných skupin pracovníků sice fyzicky pracujících, ale svým postavením se přibližujících maloburžoasii. Neméně logickým důsledkem tohoto vývoje musela být i ztráta zájmu dělníků o oficiální ideologii prezentovanou třídou řídicího aparátu, resp. její politickou elitou. Tato oficiální ideologie se stále více dostávala do rozporu s životní realitou a ztrácela autoritu. Naopak do vědomí dělníků, zejména nově nastupujících mladších generací, pronikaly ideové vlivy od příslušníků bývalé buržoasie i maloburžoasie, kteří byli nuceně „proletarizováni“, ale daleko více různé vlivy skupinové ideologie těch ostatních privilegovanějších vrstev, zejména konzumerismu a jistého nihilismu pracovníků služeb a obchodu, v jisté době určité obecně humanistické hodnoty, demokracii a politický pluralismus akcentující nadstavbové inteligence a posléze pak přímo buržoasní ideologie přicházející ze západu, zvláště v souvislosti s rozmachem informačních a komunikačních technologií a cestovního ruchu.

Družstevní sektor jako perspektivní prvek protosocialistického systému

Velmi specifickým útvarem třídně sociální struktury protosocialismu, odrážejícím významnou úlohu tzv. vedlejšího, družstevního vlastnického sektoru, byla třída družstevních rolníků a s ní spojené specifické skupiny.

I při určování vlastnického profilu této třídy, resp. skupin, můžeme využít stejnou metodologii, jako v případě analýzy všelidového vlastnického sektoru a s ním spojených tříd a skupin. Je třeba si ovšem být vědom skutečnosti, že i v těch pro družstevní sektor nejideálnějších podmínkách ČSSR (na rozdíl od zejména SSSR) se tento sektor do určité míry podřizoval logice vedoucího, tj. státního sektoru. Vládnoucí třída státního sektoru i celé společnosti – třída řídicího aparátu - ovládala zcela i celospolečenské mechanismy politické a právní a navíc i výstupy a vstupy do mezinárodního kontextu. V různých etapách různě vstupovala do vlastnického jednání družstevních spoluvlastníků a toto jednání deformovala, resp. pro něj vymezovala pravidla hry – jak pokud jde o zapojení družstev do tržních mechanismů, tak pokud jde o jejich propojení s přímými vlastnickými aktivitami řídicího aparátu všelidového sektoru.

Zboží a služby produkované v družstevních kolektivech totiž vstupovaly do celostátního oběhu s daleko větší mírou relativní samostatnosti a živelnosti, s daleko větší vázaností na tržní složku určování společenské užitečnosti než výstupy všelidového sektoru. Realizace zboží - tedy překonání rozporu mezi zjevně soukromou a skrytě společenskou prací – byla daleko více kombinací úsilí určitého kolektivu a objektivizujícího tržního mechanismu než v sektoru všelidovém, vazba mezi kolektivním úsilím a společenským prověřováním přes trh byla daleko přehlednější než všechny ty složité legální i nelegální mechanismy ve všelidovém, sektoru, a proto také více motivovala činnost družstevních kolektivů.

Zohledníme-li tuto skutečnost, dostáváme množinu družstevních (nejen zemědělských) spoluvlastníků rozdělených do jednotlivých, relativně samostatně hospodařících družstev, třeba i různého typu. Soustředíme-li se na spoluvlastníky jednoho družstva závislé na jeho hospodaření svou odměnou (částečně naturální, částečně finanční, částečně nabývajících charakteru mzdy, částečně podílu na zisku za určité období – to všechno pochopitelně po odečtení vstupů a výstupů ve vztahu k všelidovému sektoru a společnosti jako celku), dospíváme k následujícímu dělení mezi formálně rovnými spoluvlastníky. Vlastnické postavení jedné části těchto spoluvlastníků připomíná vlastnické postavení dělnické třídy. Jde o družstevníky dělbu práce oddělené od profesionální řídicí práce. Tito družstevníci mohli svou vlastnickou subjektivitu realizovat jediné jako celé družstvo, svou prací a tím, že družstvo řízené jinou skupinou vlastníků bude v nastavených podmín-

kách dobře prosperovat. Naproti tomu příslušníci řídicích štábů družstev měli stejně jako jejich kolegové ve všelidovém sektoru ještě něco navíc – větší manévrovací prostor přímo jako štáby i jednotlivci, možnost prosazovat určitou osamostatněnou logiku plynoucí z jejich lokálních funkcí, jejich lokální zájmy. Obdobnou možnost měli i družstevníci – neřídicí pracovníci spojení s některými specifickými aktivitami objektivně zvýhodněnými dělbu práce (družstevní inteligence, řemeslníci, pracovníci služeb, třeba i nespojených s vlastní výrobou, ale spíše s obchodem a propagací, družstevní vědci, lékaři, učitelé, umělci, a to i v případě, že nebyli členy družstev, ale jen jejich zaměstnanci).

Mezi družstevníky je možné v rámci našeho modelu identifikovat jak produktivní pracovníky, jejichž práce (duševní i fyzická, dokonce i řídicí, vcházela do výrobku či služby a produkovala nadhodnotu), zprostředkovaně produktivní pracovníky placené z faux frais – neproduktivních, ale nutných nákladů družstevně, ve vazbě na všelidový sektor, provozovaného výrobního procesu, ale i neproduktivní pracovníky, které si družstevníci platili z té části svého výtěžku, která představovala jejich určitý spotřební fond (tedy např. pedagogy v družstevní školce či vzdělávacím zařízení, lékaře v družstevní ordinaci, kulturního referenta, organizátora rekreace nebo obsluhu družstevního rekreačního zařízení, barmana či servírku v družstevním klubu, sestry v družstevním domově důchodců apod.). Vzhledem k tomu, že družstva neměla svoji policii, ideologický a mocenský aparát a v tomto smyslu se přizívovala na státu (na jehož financování se ovšem podílela), odpadají zde provozovatelé „společensky vnucených služeb“. Není také nic známo, že by si protosocialistická družstva pro své členy platila své „veřejné domy“ nebo kněze či kostelníky. Obdobu protosocialistické dělnické třídy tedy můžeme najít u těch produktivních pracovníků nespojených s řídicí činností či určitou specifickou nezespolečenštěnou, individualizovanou činností v komerčně provozovaných výrobních či službách (v případě agrokomplexu typu Slušovic bychom mezi těmito družstevními výrobci s jen celodružstevní subjektivitou našli i zárodky kognitariátu, včetně špičkových vědců a počítačového proletariátu).¹⁸

Samozřejmě, situace v družstevním sektoru byla celkově odlišná od všelidového sektoru, alespoň na počátcích existence družstev. Zásadní odlišností bylo, že výkon „jen celodružstevní vlastnické subjektivity“ prostřednictvím neprofesionální řídicí – vlastnické aktivity byl reálnější a účinnější než ve všelidovém sektoru a že také konkurence všelidového sektoru nutila družstevní kolektivy jednat pružněji a aktivněji, s vědomím konkrétního cíle. Oproti dělnické třídě měli ovšem tito družstevníci větší možnost prostřednictvím svých neprofesionálních řídicích aktivit ovlivňovat rozhodování řídicích štábů, což se promítalo i v jejich pocitu vlastnické seberealizace. Na druhé straně, u jejich protihráčů z řídicího aparátu, se to naopak promítalo v pocitu vázanosti rozhodnutím celého družstva a bezprostřední závislosti na jeho dobrém hospodaření jako celku. Řídicí aparát tedy měl vcelku snížený manévrovací prostor, prostor k prosazování specifických lokálních zájmů.¹⁹ Tento rozdíl mezi družstevním a všelidovým sektorem však snižovaly možnosti řídicího aparátu navázat se na lokálně fungující řídicí (tedy i politicko-řídicí, např. stranické) štáby ve všelidovém sektoru a pomocí těchto vazeb si svůj manévrovací prostor zvyšovat. Daleko zásadněji však vedl k sblížování obou sektorů a tedy k přejímání systémových vad všelidového sektoru proces spojování družstev a vytváření velkých komplexů, ve kterém se možnosti výkonu celodružstevní subjektivity neprofesionálů v řízení již z technických důvodů snižovaly, řídicí aparáty se vymaňovaly z kontroly a začínaly více žít samostatným životem. To se samozřejmě nemohlo nepromítnout i v efektivitě produkce družstevního sektoru, zainteresovanosti družstevníků apod. Vrcholu tento proces dosáhl při vzniku velkých agrokomplexů, zejména ve Slušovicích. Proti směru působení systémových vad vlastnictví zprostředkovaného řídicím aparátem však v případě družstev, a to obzvláště u uvedených agrokomplexů, šla určitá tendence k zvyšování podnikatelské samostatnosti těchto družstev a zainteresovanost aparátů těchto družstev na vytváření moderní, vědou nasycené výroby a služeb. V dobách své největší slávy prolomily tyto agrokomplexy také určité mezinárodní hranice a začaly se prosazovat na zahraničních trzích jako samostatné subjekty. Úměrně tomu ovšem klesala i vnitrodružstevní demokracie a jako faktor motivující řadové družstevníky, ale i příslušníky řídicího aparátu k práci působilo spíše převzetí určitého baťovského systému přísného samofinancování a hmotné zainteresovanosti.

Toto specifické postavení družstevního vlastnického sektoru se samozřejmě nemohlo nepro-

mítnout i v oblasti ideologické (v oblasti politické samozřejmě vládla odcizenost a monopol centrálně, nezávisle na sektorech působícího politického, zejména stranického aparátu), a to v podobě většího vlivu oficiální ideologie i pocitu jistého ztotožnění se se systémem nehledě na jeho vady a často i přes určité zlořády kolektivizačního období. Jestli se někde poměrně markantně projevovalo překonávání dlouholeté buržoasní ideologie a třídních předsudků mezi různými složkami obyvatelstva, bylo to na venkově, v oblasti ovlivňované družstevním vlastnickým sektorem. Ne náhodou právě v oblastech kontrolovaných družstevním sektorem se systém nejméně zatřásl v letech krize 1968/69 a právě sem nejpozději dorazila vlna antisystémové, až kontrarevoluční aktivity po 17.11.1989. Proto právě sem musel obnovený kapitalismus a jeho elita soustředit největší politický tlak a vyvinout ekonomicky málo odůvodnitelnou destrukční aktivitu.²⁰ Byla to nejzdravější oblast protosocialistického systému a nejlepší doklad toho, že i ostré třídní konflikty a zločiny elity počátku padesátých let mohly být úspěšným vývojem systému překonány a zapomenuty.

Projevy protosocialismu v jeho různých „modelech“

Jestliže jsme popsali hlavní ekonomické rysy tzv. sovětského modelu protosocialismu, nesmíme zapomenout, že tato analýza se do značné míry týká i jediné protosocialistické země, která se pokusila realizovat model jiný – Titovy Jugoslávie. Na první pohled vypadal jugoslávský systém jinak, protože byl alespoň formálně založen na vlastnické seberealizaci podnikových kolektivů, jejichž produkty byly v daleko vyšší míře než v jiných protosocialistických zemích společensky prověřovány s pomocí tržního mechanismu.²¹ Pro analýzu tohoto jugoslávského tzv. samosprávného systému můžeme do značné míry využít naší analýzy družstevního sektoru v rámci klasického sovětského modelu. To základní je „jen celodružstevní“ (celopodniková) subjektivita většiny družstevníků v protikladu k dvojaké subjektivitě řídicího aparátu, umožňující tomuto aparátu větší manévrovací prostor k realizaci jeho lokálních funkcí. V rámci jugoslávského modelu ji projevovaly určité privilegované vrstvy řídicího aparátu a nižší technické inteligence nejen při profesním rozhodování, jako tomu bylo např. v československém modelu, ale i při vlastnickém rozhodování přes systém demokratické volby podnikových rad. Přirozená převaha těchto složek se promítala i při mechanismech volby do podnikových rad, které postupně začaly být tvořeny právě určitými skupinami řídicího aparátu a technické inteligence sledujícími úzce podnikové lokální zájmy a tím tlačícími na celospolečenské prověřovací a propojovací mechanismy, bez nichž nemohla být podniková samospráva dostatečně společenskou záležitostí a nemohla ani úspěšně čelit logice kapitalistického přivlastňování a úplné suverenity kapitalistického vlastníka. Navíc – realnost samosprávných mechanismů narušovala i paralelní existence centralizovaného vyššího hospodářského a především politického aparátu, které se do rozhodnutí samospráv různými cestami vměšovala a vnášela do nich rovněž logiku lokálního zájmu řídicích štábů – ovšem tentokráte řídicích štábů působících sice se stejnou nespolečenskou logikou, ale na jiných hierarchických stupních.

Ani jugoslávská kombinace lokální subjektivity podnikových řídicích štábů a technické inteligence a nadpodnikové subjektivity článků vyššího ekonomického a politického aparátu neznamenal dostatečný prostor pro využití společenské dimenze protosocialistického vlastnictví a jeho převahu nad vlastnictvím kapitalistickým. K tomu se samozřejmě přidávaly i další jevy, jako jiná forma politické nedemokratičnosti systému vedeného zase jednou stranou a jejím aparátem, větší sociální nerovnosti umožňující větší manévrovací prostor různým skupinám pracujících spojených s privilegovanými oblastmi dělby práce (obchod, služby, řídicí sféra), jistá míra ideologické rigidnosti, i když s obráceným znaménkem, a k tomu ještě navíc hledisko nacionální příslušnosti a s ní spojeného separatismu řídicích štábů jednotlivých republik lišících se dosti značně svou ekonomicko-sociální úrovní.²²²² Odtud nakonec vyrostly velmi podobné síly, jako byly ty, které rozvrátily státy se sovětským modelem, nevyjímaje samotný SSSR.

Odkazy a poznámky:

(Endnotes)

- 1 Srv.:
Lenin,V.,I., Marxismus a reformismus, Spisy sv. SNPL,Praha 1957, str. 369-372,
Lenin, V.,I., Marxismus a revizionismus,Spisy sv. 15, SNPL,Praha 1957, 27-36,
Lenin,V.,I., Oportunismus a krach II. internacionály, Spisy sv. 21, SNPL,Praha 1957, str. 443-459 apod.
Srv. rovněž Bernstein,E., Předpoklady socialismu a úkoly sociální demokracie, Samostatnost, Praha 1902.
- 2 Srv.:
Lenin,V.,I., Pod cizí vlajkou, cit. vyd., str. 149-151,
Lenin,V.,I., Krach II. internacionály, tamtéž, str. 205-258 aj.
Lenin,V.,I., Válka a sociální demokracie Ruska, Spisy sv. 21, SNPL,Praha 1957,str. 22-28,
- 3 Srv. např. :
Lenin,V.,I., Odpověď P.Kijevskému, Spisy sv.23, SNPL,Praha 1957, str. 22-23,
Lenin,V.,I., Proletářská revoluce a renegát Kautsky, cit. vyd, str. 246-261 aj.
- 4 Z množství Leninových prací na toto téma srv.:
Lenin,V.,I., Krach II. internacionály, cit. vyd., str. 205-258,
Lenin,V.,I., Krok vpřed, dva kroky vzad, cit.vyd., str. 261-268,
Lenin,V.,I., Co dělat?, Spisy sv. 5, SNPL, Praha 1953, str. 465- 488.
- 5 **Viz str. této práce.**
- 6 Termín protosocialismus viz např. Menci, V.,Křižovatky dvacátého století, Naše vojsko, Praha 1990, str.132.Viz též Holubec, S., Socialismus mezi minulostí a budoucností, str.3-6, www.kscm.cz, rubrika Naše politika/ odborné zázemí/TAP/Studie a vystoupení. Srv. též Heller, J., Neužil, F., Bojíte se socialismu?, vyd.Zdenka Brožová Periskop, Příbram 2007, kap.2.
- 7 Lenin,V.,I., Dětská nemoc „levičáctví“ v komunismu, Spisy sv.31, SNPL, Praha 1955, str. 26.
- 8 Učebnice politické ekonomie pro vysoké školy.Základní kurs. Svoboda, Praha 1984, str. 385-386.
- 9 K diskusím o zbožní výrobě za socialismu srv.:
Šik,O., K problematice socialistických zbožních vztahů, Nakladatelství ČSAV, Praha 1964, str. 13-24,
Šik,O., Plán a trh za socialismu, Academia, Nakladatelství ČSAV, Praha 1968, str. 8-40.
- 10 Srv. Holubec, S., Socialismus mezi minulostí a budoucností, cit.vyd., str. 3-6.
- 11 Srv.:
Marx, K., Formy předcházející kapitalistickou výrobu, Rukopisy „Grundrisse“,cit. vyd., str. 85-130.
K tzv. asijskému výrobnímu způsobu srv. např. Hubinger, V., Asijský výrobní způsob a počátky formování raně třídní společnosti a raného státu v jihovýchodní Asii, nepublikovaná dizertační práce, Praha 1988, Nikiforov, V., N., Východ a světové dějiny, cit.vyd. aj.
- 12 K pojmu tzv. faux frais /vedlejší, neproduktivní/ náklady výroby srv.:
Marks, K., Process proizvodstva kapitala, Sočinenija t. 47, cit.vyd., str.553-554,
Marks,K., Process proizvodstva kapitala /Okončanje/, Soč. t. 48, cit. vyd., str. 376, 410, 411, 430 aj.,
Marx,K., Kapitál, sv. II, cit.vyd., SNPL, Praha 1955, kap.VI/I a II.
Srv. rovněž Heller, J., Postavení a úloha duševních pracovníků ve vztahu k socialistické dělnické třídě jako podstatný moment socialistických společenských vztahů, cit.vyd.,

13 Leninova definice tříd viz Lenin,V.,I., Velká iniciativa, cit. vyd ,str. 415. Srv. rovněž Heller, J., Podstata, vnitřní struktura a vývojové tendence první historické formy socialismu, TAP ÚV KSČM, Praha 1995, str.8-13, [www.kscm.cz /rubrika Naše politika/Odborné zázemí/ TAP/Studie a vystoupení](http://www.kscm.cz/rubrika/Naše_politika/Odborné_zázemí/TAP/Studie_a_vystoupení).

14 Marx,K.,Teorie o nadhodnotě. Sv. I, SNPL, Praha 1958, str. 151- 274.

15 Tamtéž, str. 151-152.

16 Tamtéž, str.159- 274. Srv. Heller, J., K diskusím o třídně sociální struktuře socialismu, Alternativy 2006/6, str.39-40.

17 Např. Heller,J., Podstata, vnitřní struktura a vývojové tendence první historické formy socialismu, cit. vyd.,str.8-13.

18 Srv. Průcha,V., a kol.,Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918- 1992, 2.díl, Doplněk, Brno 2009, str. 758.

19amtéž, str. 351-372, 749-757.

20 Tamtéž, str. 758-760.

21 Srv.:
Durman,K., Popely ještě žhavé I., Válka a nukleární mír, Karolinum, Praha 2004, kap.4.
Neužil, F., Několik poznámek k vymezení podstaty stalinismu, [www. kscm.cz/](http://www.kscm.cz/),
Pelikán, J., Tejchman, M., Dějiny Jugoslávie (1918-1991), Praha 1994,
Zachoval, M., Zamyšlení nad Marxem a marxismem na počátku 21. století, Britské listy 2003/5/26,

22 Problémy jugoslávského modelu jsou zřejmé i z velmi umírněných jugoslávských materiálů 60 let.
Srv.:
Jugoslávská ekonomie v teorii i praxi. Sborník prací jugoslávských ekonomů., Academia, Praha 1965,
Srv. dále:
Durman, K., Popely ještě žhavé I., cit. vyd.,
Intepretace pojmu „socialismus“ a problematika vlastnictví, www.sds.cz/dors/prectete/ekni-hy/sd/sd13_131,
Janičijski, M., Teoreticko-metodologické problémy zkoumání sociální stratifikace lokálních společenských skupin v Jugoslávii. In: Machonin, P. a kol., Sociální struktura socialistické společnosti a její vývoj v Československu, Svoboda, Praha 1966, str.215-228.
Pelikán, M.,Tejchman, M., Dějiny Jugoslávie (1918-1991), cit.vyd.,
Slejška, D., Možnost samosprávného modelu v našich podmínkách, Filozofický časopis 1969,
Slejška, D., Sociologické předpoklady podnikové samosprávy, Odbory a společnost 1969,
Slejška, D., Veřejné mínění o podnikové samosprávě, Sociológia 1970.

Kap.XII - Ekonomický základ samosprávného socialismu

Josef Heller

Obecné charakteristiky ekonomiky samosprávného socialismu

Pro charakteristiku ekonomického systému samosprávného socialismu je nejpodstatnějším momentem poznání, že v podmínkách staré společenské dělby práce (a z ní vycházející ekonomické struktury podniků a dalších ekonomicky relativně samostatných jednotek) nelze hovořit o bezprostředně společenské práci.¹ Zatímco protosocialismus si zprostředkovanou společenskost práce dostatečně neuvědomoval a pokoušel se jí překonat převážně přímými direktivami řídicího aparátu, samosprávný socialismus vychází z předpokladu, že základním zprostředkujícím mechanismem musí být trh.² Trh musí fungovat jako hlavní zprostředkující mechanismus nejen uvnitř společenského, tj. převážně samosprávného vlastnictví – tedy mezi samosprávnými kolektivy, případně státními a jinými veřejnými podniky (vnitřní oběh), ale i ve vztahu k jiným vlastnickým sektorům, které se budou v socialistické společnosti na jejím počátku vyskytovat (vnější oběh). Systém zprostředkování společenskosti v různých úsecích a člancích vynaložené, živé i mrtvé práce ovšem musí zahrnovat i celospolečenské regulační mechanismy v podobě stanovování „pravidel hry“ - orientačních ukazatelů celospolečenskými, demokraticky utvářenými, ve své podstatě regulačními a plánovacími orgány na úrovni vrcholných samosprávných orgánů v sektoru samosprávného vlastnictví a při jejich začlenění jako subsystému demokraticky vytvářených státních plánovacích a regulačních orgánů. Zásadní rozdíl oproti protosocialismu bude spočívat v tom, že výkon těchto regulačních procesů v centru nebude svěřen nekontrolovatelnému řídicímu aparátu, ale delegátům pracujících ze samosprávného a státního či jiného veřejného sektoru, případně vlastníků ze sektorů jiných, zejména těm drobnějším. Řídicí aparát bude těmito demokraticky zvolenými delegáty rozhodujícím způsobem usměrňován, dirigován a především kontrolován. Plánovací a regulační orgány, založené na kontrole aparátu zástupci občanů (vlastníků) pak budou ekonomickými mechanismy (daňová politika, dotace k cenám, granty k rozvojovým programům, prognostické informace, informace o vědeckých objevech, licence zakoupené státem apod.) regulovat živelnost trhu v souladu s širšími celospolečenskými zájmy. Ti zástupci občanů - vlastníků, kteří budou pracovat v těchto kontrolních a regulačních orgánech, budou svou životní úroveň zainteresováni na výsledcích hospodaření (členové samosprávných centrálních vlastnických orgánů na hospodaření jimi regulovaného samosprávného sektoru, členové zasedající ve vlastnických regulačních a kontrolních orgánech státu na výsledcích celé společnosti), přičemž budou mít pravomoc rozhodovat o pravidlech odměňování profesionálního aparátu i o rámcích kádrové politiky jako takové. Bude maximálně potlačen princip politického obsazování těchto samosprávných orgánů. Členové těchto celospolečenských vlastnických a regulačních orgánů budou voleni (parlamentem, jehož součástí bude komora zástupců samosprávných podniků, a v rámci samosprávného sektoru určitými sněmy zástupců samosprávných orgánů podniků).³ Přirozeně – členové vlastnických kontrolních a regulačních orgánů nebudou ve své činnosti nahrazovat odbornou činnost profesionálního aparátu v oblasti řízení a plánování ekonomiky.

V první etapě vývoje samosprávného socialismu bude nesporně existovat pluralita vlastnických vztahů. Vedle sebe bude existovat samosprávné (družstevní) vlastnictví (včetně vlastnictví nadnárodních samosprávných komplexů), státní vlastnictví či vlastnictví nadnárodních státních útvarů, vlastnictví regionů, obcí a společenských organizací, vedle nich pak vlastnictví nadnárodních kapitalistických korporací, kapitalistické vlastnictví různé úrovně a maloburžoasní vlastnictví.

Všechny ekonomicko-vlastnicky samostatné podniky, bez rozdílů typu vlastnictví, budou vstupovat na jeden celospolečenský trh (tzv. vnější oběh) přirozeně ekonomicky napojený na trh mezinárodní, globální. Budou se přitom řídit jednotnými rámcovými ekonomickými a právními směnicemi celospolečenských regulačních, finančních a plánovacích orgánů. Všechny tyto podniky budou produkovat zboží, tj. jejich práce se bude jevit jako zjevně soukromá a skrytě společenská, a trh bude s konečnou platností prověřovat míru, v jaké bude jimi vynaložená živá i mrtvá práce uznána jako společenská, společensky nutná. Při tomto rozhodnutí nebude žádná forma vlastnictví politicky či právně zvýhodněna.

V různých vlastnických sektorech budou samozřejmě platit specifické zákonitosti dané tímto typem vlastnictví a z něj vyplývajících rozdělávání a spotřeby.

V kapitalistickém sektoru bude trhem prověřené množství společensky nutné práce – hodnota zboží - rozdělováno podle zákona nadhodnoty. Kapitalista uhradí věcné náklady – tzv. konstantní kapitál a pracovníkům hodnotu jejich pracovní síly, variabilní kapitál (hodnota pracovní síly a z ní vycházející cena pracovní síly se bude rovněž stanovovat na trhu, za účasti všech vlastnických sektorů, za úlohy odborů a při rámcové regulaci státem) a ponechá si nadhodnotu (zisk). Rozdíly budou mezi globálními kapitalisty a dalšími úrovněmi vlastníků.

Globální kapitalisté obdrží část zisku svých menších partnerů a některé další prvky (ekologická renta, část hodnoty pracovní síly dělníků apod.) prostřednictvím monopolní ceny, bude ovšem ovlivňován socialistickým státem, příp. socialistickým nadstátem, který bude omezovat jeho profit ze surfování po světě, kořistění přírodního bohatství, devastaci životního prostředí a zneužívání migrantů, nemluvě už o zneužívání různých investičních pobídek z daní občanů apod. Postihován bude spekulativní kapitál, včetně toho, který parazituje na měnových kursech.

Ty skupiny kapitálu, které dnes v boji s globální, nadnárodní konkurencí těžily z dodatečného vykořisťování různých kategorií občanů prostřednictvím ovládnutí státu (různé formy privatizace pojišťoven či důchodových fondů, nemocnic, sociálních služeb) tuto podporu ztratí a budou jen jedním z mnoha partnerů ucházejících se o určité ekonomicko-finanční pobídky v případě naplňování společenských potřeb.

Ostatní střední a drobní kapitalisté budou fungovat jako rovnoprávní partneři, ale i u nich bude část jejich zisku přes trh odčerpávána konkurencí ekonomicky efektivnějších, zejména nadnárodních samosprávných podniků formou nové „socialistické“ monopolní ceny. Samozřejmě budou muset čelit i konkurenci efektivnějších kapitalistických podniků.

Všechny typy kapitalistických podniků budou s vývojem socialismu stále více a více limitovány konkurencí samosprávných podniků na trhu práce. Lze předpokládat, že podmínky vlastnické sebe-realizace a zvyšující se efektivita hospodaření samosprávných podniků povedou k tendenci pracovní síly stát se podílníky na samosprávném podnikání, což bude socialistický stát a veřejné instituce ekonomicky podporovat (možnosti půjček na podíly, odpisy zdanění apod.). Na druhé straně budou mít drobné kapitalistické podniky možnost navazovat výhodné kooperační vazby se samosprávnými, státními a veřejnými podniky a podílet se na jejich zisku i dalších výhodách (zdanění, prognostické informace, vědecké informace, participace na státním výzkumu apod.). Do budoucna lze proto předpokládat postupné „posamosprávňení“ těchto původně kapitalistických podniků za podmínek výhodných jak pro jejich vlastníky, tak pro zaměstnance.

Obdobný vývoj lze předpokládat u maloburžoasních podniků, které budou vlastně v první fázi jen specifickým způsobem odlišného rozdělování hodnoty pracovní síly pracujícím vlastníkům a zaměstnancům doprovázeným jistou mírou rozhodovací samostatnosti. Jako takové budou tyto podniky vyplňovat různé mezery v hospodaření velkých podniků, zejména oblasti nižšího stupně zespo-lečenštění a naopak vyššího stupně individualizace a osobní tvořivosti a iniciativy při práci. I zde se nesporně půjde cestou provázání se samosprávným, státním či veřejným sektorem, při zachování všech výhod plynoucích pro vlastníky, pracovníky i společenskou produktivitu z operativního vlastnického i odborně technického rozhodování a reagování v těchto podnicích.

Do vnějšího oběhu bude vstupovat i státní a veřejný sektor, který se díky měnícím se třídním i politickým poměrům bude více a více stávat společenským sektorem a přibližovat se samosprávnému sektoru. Tak jak státní a veřejné podniky budou stále více v reálném vlastnickém rozhodování většiny občanů spojených se samosprávným, státním a veřejným vlastnictvím, bude se demokra-

tizovat proces vlastnického rozhodování a rozšiřovat účast zaměstnanců na tomto rozhodování. V souladu s představami klasiků bude probíhat přeměna tohoto typu vlastnictví v ten nejširší typ samosprávného vlastnictví.⁴

Specifické postavení budou mít v tomto vývoji samosprávné podniky, ať již drobnější (družstva) nebo velké komplexy, včetně nadnárodních. V drobných samosprávných podnicích vstupujících do vnějšího oběhu bude vcelku přímá vazba mezi rozhodnutím regulovaného trhu o míře společenské užitečnosti ve vyrobeném zboží či službách obsažené a práci a spotřebou zaměstnanců. Závažnější zprostředkovávající mechanismy lze však předpokládat ve velkých samosprávných komplexech zahrnujících řadu dílčích, ekonomicky relativně samostatných dílčích kolektivů. Bude to opět trh (tzv. vnitřní oběh), ale trh odvíjející se uvnitř rámce vztahů samosprávného socialistického vlastnictví, který bude zprostředkovat přerozdělování hodnoty zboží či služeb a osobních příjmů a spotřeby pracovníků v jednotlivých součástech komplexů. Samozřejmě i tento trh bude usměrňován a regulován ekonomickými rozhodnutími vrcholných orgánů každého komplexu a při další koncentraci pak i vrcholných orgánů celého samosprávného sektoru.

V této souvislosti je důležitá jedna poznámka. Řada levicových autorů či aktivistů, zejména mladých, chápe ovšem, mimo jiné i v reakci na monopol neoliberalismu a jeho absolutizace trhu, trh jako něco, co je se socialismem a společenským vlastnictvím neslučitelné, a hledá zoufale různé cesty jak trh nahradit superdokonalým počítačovým plánováním a direktivním určováním hodnot a cen (většinou se přitom vracejí k dávno překonanému modelu „pracovních peněz“ – poukázek na odpracovanou dobu).⁵ Je to proto, že ti autoři v podstatě chápou vlastnictví jako jakýsi právní či mocenský mechanismus a vlastně podceňují jeho úlohu v celé soustavě a struktuře výrobních vztahů. Nechápou, že není špatný trh, ale vždy jen trh jako nástroj ovládaný aktivním vlastnickým či nevlastnickým jednáním lidí ve skutečné výrobě. Nechápou, že základem existence trhu je velice členitá dělba práce zahrnující nejen dělbu mezi základními typy činností společenských skupin (např. duševní a fyzická práce), ale i naprosto nepřehlednou dělbu činností a věcných zdrojů do nejrůznějších ekonomických lokalit – rezortů, oborů, podniků, dílen apod. Ve své snaze eliminovat trh vycházejí z předpokladu, že možnosti výpočetní techniky jsou již nyní s to celý ten neustále se měnící vztah mezi oblastmi a lokalitami vynaložení práce monitorovat a dokonce prognózovat. Přitom vylučují to aktivní, neustálé a nekonečně tvárné a měnící se vlastnické jednání za podmínek nedokonalého zespo-lečenštění práce a zdrojů. Odbourávat trh bez překonání sítě vlastnických funkcí vyžadujících aktivní jednání svou vlastnickou rolí determinovaných lidí znamená ovšem podle našeho názoru zapřahat vůz před koně. Pokus o něco takového ve společenské realitě by jen nutně přesunul výkon vlastnických funkcí opět na zvláštní třídu řídicího aparátu rozčleněnou lokálními zájmy a, řečeno Marxovými slovy, „celé to staré svinstvo by muselo začít znovu“.⁶

S tímto způsobem uvažování je těsně spjat i názor, že za socialismu bude mizet zisková pohnutka stimulující úsilí pracovních kolektivů. Argumentace proti tomuto názoru je stejná jako v předěšlém případě – v podmínkách dělby práce a rozčleněného vlastnictví při omezených zdrojích není jiná pohnutka, která by převáděla úsilí kolektivů na společného jmenovatele a nutila kolektivy, aby se snažily dosáhnout co nejlepšího výsledku při zacházení s výrobními prostředky i k vlastnímu pracovnímu výkonu a odpovědnému vlastnickému rozhodování. Nemáme lepší pohnutku, která by nutila kolektivy a jednotlivce podrobit se posouzení míry společenské nutnosti a užitečnosti své práce.

Zcela jiná otázka bude, zda se kolektivy při vysoké produktivitě práce svobodně rozhodnou vybrat si část odměny v podobě volného času či mírnějšího pracovního tempa. Takové uvažování však rozhodně nebude záležitostí té etapy socialismu, kde půjde o konkurenční boj s kapitalismem, ať už celosvětově nebo i v rámci jednoho státního (třeba nadnárodního) celku. Společnost, kde tato stimulace nebude nutná, protože zdroje bohatství potekou plným proudem především díky tomu, že se většina lidí bude zabývat společensky velmi přínosnými seberealizačními činnostmi a nutná práce bude minimalizována, se v marxistické teorii nenazývá socialismus, ale komunismus, a ten nemůže vzniknout bez překonání staré společenské dělby práce, což bude ještě náročný a bolestivý proces.

Jestliže hovoříme o procesech rozdělování a spotřeby v samosprávném socialismu, je třeba vyjasnit ještě jednu otázku, která leckdy dělá problémy lidem bez hlubší marxistické teoretické výbavy. Pokud jsme až dosud hovořili o vlastnictví, měli jsme na mysli celý komplex vztahů a je realizujících

aktivit týkajících se výrobních prostředků. Jeho těžiště je samozřejmě v oblasti výroby, ale prostupuje všemi fázemi reprodukčního procesu – výrobou, směnou, rozdělováním i spotřebou. V oblasti spotřeby je subsystémem vlastnictví výrobních prostředků osobní vlastnictví spotřebních předmětů či služeb konsumovaných v procesu reprodukce pracovní síly člověka. Toto osobní vlastnictví má specifické podoby podle toho, v rámci kterého vztahu vlastnictví výrobních prostředků se odvíjí. Může mít podobu kapitalistovy konsumace jeho osobního důchodu a naplňování jeho volného času, může mít podobu konsumace výnosu maloburžoasního podnikání ve volném čase maloburžoasního vlastníka, která se nijak zásadně neliší od osobního vlastnictví jako způsobu konsumace zboží a služeb námezdního dělníka reprodukcí svou schopnost pracovat i svou rodinu. V samosprávném socialismu samozřejmě nepřichází v úvahu jakákoli reglementace osobního vlastnictví spotřebních předmětů i služeb v jakékoli podobě, včetně osobního vlastnictví kapitalisty, bez ohledu na to, že tohle osobní vlastnictví pochází z nadhodnoty vykořisťovaných zaměstnanců. Hovoříme-li o pluralitě vlastnictví výrobních prostředků na počátku socialismu a o překonávání soukromého vlastnictví ve svobodné soutěži, vyplývá z toho i fakt, že nedojde (jako v protosocialistické revoluci) k zestátňování domů či automobilů kapitalistů, jakémukoli zabavování jejich mobiliáře, omezování služeb, které si kapitalista ze svého důchodu platí, včetně služeb placeného personálu, který si může dovolit. Totéž samozřejmě platí i o maloburžoasních vlastnících a zcela bez diskuse i u námezdních zaměstnanců či samosprávných vlastníků. Regulace spotřebních mechanismů v rámci osobního vlastnictví může probíhat jen ekonomickými prostředky – nabídkou zboží či služeb, včetně společenských, příp. vstupu do pozitivních společenských vztahů. Může být také součástí osvětového procesu (např. boje proti přejídání, plýtvání předměty denní spotřeby apod.) Jakékoli mocensko-administrativní zásahy jsou nepřipustné. Součástí předmětů v osobním vlastnictví se klidně může stát i předmět, který může být za jiných okolností využit jako výrobní prostředek – např. soustruh pro domácí kutilství, auto, počítač, půda na zahrádku, samozřejmě dům apod. Stejně tak se součástí služeb placených v rámci osobního vlastnictví může stát např. služba trenéra, bodyguarda či sekretářky. Přitom v žádném případě nejde o vykořisťování. Kvantitativní velikost osobního vlastnictví nesmí hrát žádnou roli, pokud je odvozeno od legální pracovní činnosti či podnikání, včetně kapitalistického. Z tohoto osobního vlastnictví nemůže být (jako za protosocialismu) vyvozováno žádné politicko-mocenské či ideologicko-mravní znerovnoprávnění takového vlastníka. Je samozřejmě na demokratickém státu, jak dalece bude chtít toto osobní vlastnictví zdaňovat a převádět do státní pokladny. Je tedy třeba rozhodně odmítnout jakékoli pokusy zatemňovat hranici mezi vlastnictvím výrobních prostředků a osobním vlastnictvím a rozněcovat nějaké obavy z vyvlastňování domů či bytů, zahrádek, zboží k osobní spotřebě apod.

Politická ekonomie samosprávného sektoru

Pokusme se teď na základě Marxovy metody použité v Kapitále uvažovat o základních prvcích politické ekonomie uvnitř samosprávného komplexu. Představme si pro jednoduchost stav, kdy by např. v podmínkách EU existoval pluralitní vlastnický trh, na němž by se kromě sítí globálního kapitálu a mnoha středních a malých kapitalistických podniků, a pochopitelně i mnoha maloburžoasních podnikatelů, uplatňoval i jeden silný samosprávný vlastnický komplex. Pro další zjednodušení neuvažujme množství vnitřních horizontálních i vertikálních vazeb mezi dílčími samosprávnými podniky, které tento komplex tvoří, a počítejme jen s dvoustupňovou vertikální vazbou – s vazbou mezi jedním ekonomickým centrem (s jakousi obdobou Fondu národního majetku jakožto střešového orgánu nad všemi samosprávnými podniky⁷⁾ a mezi mnoha dílčími samosprávnými podniky nižšího stupně podnikajícími v určité konkrétní sféře (např. ve výrobě počítačového software, ale mohou to být i jiné výrobní podniky, podniky služeb, obchodu, marketingu, účetnictví, banky, školy, nemocnice apod.).

Jak fungují v těchto podmínkách základní hodnotové kategorie, které svého času popisoval K. Marx? Jak zde funguje a realizuje se zboží, jako kategorie, která byla pro Marxe při jeho analýze v Kapitálu kategorií výchozí? Jak už jsme uvedli výše, oběh zboží je vlastně překonáváním vnitřního rozporu práce tkvící ve zboží – rozporu mezi skrytým společenským a zjevným soukromým charakte-

rem práce, rozporu, který způsobuje existence soukromého vlastnictví výrobních prostředků. Jak se ve fungování této kategorie v podmínkách námi zkoumaného typu přechodné společnosti odráží vlastnická dvojakost existující v této společnosti – koexistence kapitálového a samosprávně-vlastnického vztahu zprostředkovaná vnějším i vnitřním oběhem zboží.

V dialektice obou oběhů se realizuje složité zprostředkování skryté společenskosti práce přes její zjevně lokálně partikulární charakter ve vnitřním oběhu a zjevně soukromý charakter v oběhu vnějším.

Do vnitřního oběhu vstupuje výrobek samosprávných vlastníků zapojených do samosprávného komplexu jen natolik, nakolik se ve vnějším oběhu potvrzuje jako zboží se směnnou hodnotou (SH) i užitnou hodnotou (UH). **Skrytá míra společenskosti práce samosprávných výrobců se ve vnitřním oběhu vyjevuje jen natolik, nakolik se potvrzuje ve vnějším oběhu zjevně soukromý charakter této práce.** Je jedno, zda na vnější trh vstupuje produkt samosprávného dílčího kolektivu přímo (např. od dílčího podniku, který prodává přímo svou produkci) nebo přes celkový samosprávný komplex (jeho ústřední obchodní podnik).

Vlastnické zarámování (základní výrobní vztah) procesu vynakládání a poměřování živé i mrtvé práce uvnitř samosprávného komplexu (SK) je tento:

Spoluvlastník komplexu je potenciálně úhrnným společenským vlastníkem výrobních prostředků (v rámci celého samosprávného komplexu), jeho profesionální pracovní činnost je zároveň vlastnická aktivita Na druhé straně profesní aktivita není jedinou formou vlastnické seberealizace člena SK, zejména tam, kde je profesionálně oddělen od řídicí práce. Jsou to právě různé formy účasti na řízení, ať už vykonávané v rámci profesionální náplně nebo mimo ni, které jsou společné všem členům SK bez ohledu na stávající profesní dělbu práce a doplňují vlastnický profil člena. Je přirozené, že u členů, kteří nejsou odbornými profesionály v řízení, jde spíše o aktivity, ve kterých se pracovník podílí na rozvíjení vlastnické stránky řízení, nikoliv stránky technicko-organizační.⁸

V profesionální vlastnické aktivitě, tj. v té aktivitě, která prostupuje odbornou profesní činnost členů SK, je ovšem třeba rozlišovat formy zařazení pracovníka, který je zároveň spoluvlastníkem komplexu a disponuje jeho výrobními prostředky. Pokud je profesně spojen s primární rovinou realizace vlastnického vztahu, tento vlastník - pracovník používá své prostředky k výrobě zboží (hmotného i služeb) prodávaného na trhu a produkuje tím komplexovou nadhodnotu. Pokud je spojen se sekundární rovinou, pohybuje se v oblasti faux frais⁹ (neproduktivních, ale nutných nákladů vyplývajících z dané společenské formy výroby – jako je např. marketing, účetnictví) a svou nadprací snižuje nutné ztráty na vyprodukované celokomplexové nadhodnotě. V terciální rovině se spojuje s výrobními prostředky komplexu určenými pro osobní, nevýrobní spotřebu členů komplexu (kuchařka v závodní jídelně, učitel v komplexové škole, lékař v komplexové nemocnici) a svojí prací (i nadprací) realizaci této spotřeby zajišťuje. Přitom komplexovou nadhodnotu nezvyšuje, ani nešetří, ale naopak spotřebovává. To jsou tři základní formy realizace vlastnické aktivity spoluvlastníka komplexu, kterými profesní činností přímo či zprostředkovaně vstupuje do produkce zboží a vtiskuje tomuto zboží skrytý společenský charakter. Další doplňkové vlastnicko-řídicí aktivity, které pracovník vykonává, samozřejmě nemusí být s jeho profesním zařazením totožné a mohou více či méně prolamovat kontury fixované společenskou dělbu práce.

V důsledku své vlastnické seberealizace si všechny tři kategorie spoluvlastníků přivlastňují podíl na nadhodnotě (multiplikačním fondem) vyprodukované celým komplexem. Přivlastňují si je pochopitelně prostřednictvím fungování procesů zboží výroby v celé společnosti i v rámci komplexu. Výrobní prostředky či peněžní fondy nejsou ve vnitřním oběhu kapitálem (zprostředkováním vztahu přivlastňování nadhodnoty vlastníkem na úkor nevlastníků) natolik, nakolik se jako kapitál potvrzují ve vnějším oběhu.

Problém je ovšem v tom, nakolik je člen dílčího kolektivu v rámci samosprávného komplexu vlastníkem konkrétních výrobních prostředků, se kterými pracuje. V rámci propojeného komplexu je pouze vlastníkem úhrnu výrobních prostředků a některé z nich jsou mu fakticky svěřeny. Je tu roz-

díl od protosocialismu, kdy byli zejména dělníci pouze velice formálně (potenciálně, nenaplněně) vlastníky výrobních prostředků a kdy byl reálným vlastníkem ve vysoké míře fakticity řídicí aparát. Proto také docházelo k určité době prodeje pracovní síly řídicímu aparátu jako zprostředkujícímu vlastníkov¹⁰.

Vzniklý výrobek, resp. služba, který musí být (viz výše) prověřen jako normální zboží, je hodnotově informací o velikosti společensky nutné práce na výrobek vynaložené. Tato celospolečensky uznaná hodnota se v podmínkách příslušného dílčího kolektivu samosprávného komplexu prověřuje a strukturuje vnitřním oběhem v rámci komplexu.¹¹

Kolektiv dílčího podniku vstupuje do vnitřního oběhu s lokální hodnotou, která je strukturována podle podílu práce nutné (živé a mrtvé) a nadpráce. Za normálních okolností se lokální hodnota vyjádřená v penězích rozpadá na:

- konstantní fond c_f - fond na obnovu hodnoty spotřebované mrtvé práce
- variabilní fond v_f - fond na obnovu hodnoty spotřebované pracovní síly
- multiplikační fond m_f - fond odpovídající přidané hodnotě přesahující náklady na výrobek. Tento fond se dále dělí na spotřební (m_{fs}) a akumulací (m_{fa}).

Podle členitosti vnitřní zprostředkovanosti procesu vyjevování společenskosti práce v rámci SK (např. podnik, nadpodnikové seskupení, celokomplex – řekli jsme si, že uvažujeme jenom vazbu celokomplex - dílčí kolektiv) dochází k porovnání hodnoty produkce dílčího kolektivu a hodnoty produkce vyššího celku. Nakolik do hodnoty produkce dílčího kolektivu vstoupily výrobní prostředky a živá práce vynaložená v rámci vyššího celku nebo paralelních celků, dochází k přerozdělení všech složek hodnoty a tím i podílu na multiplikačním spotřebním fondu. Formy tohoto přerozdělení jsou kompatibilní s formami hospodářského mechanismu kapitalismu – úhrady půjček, úroky, odpisy apod.

Celý problém můžeme uchopit i z jiného konce (pro jednoduchost stále kalkulujeme jen s dvou-
stupňovou hierarchií v rámci samosprávného komplexu):

Dílčí kolektiv v rámci samosprávného komplexu (DKSK) dostává k dispozici část konstantního fondu komplexu c_{fd} (konstantní fond vyčleněný pro dílčí podnik) spojuje s nimi svou pracovní sílu v hodnotě v_{fd} (variabilní fond dílčího podniku) a vytváří výrobek. Ten se prověřuje ve vnějším oběhu jako UH i jako hodnota H s předpokládanou a ve vnějším oběhu obvyklou vnitřní strukturou $c+v+m$ (konstantní a variabilní kapitál plus nadhodnota). Tím se potvrzuje zároveň jako zboží pro účely samosprávného komplexu (SK). Finanční prostředky získané z vnějšního oběhu prodejem výrobku se vracejí do vnitřního oběhu nejprve dílčímu kolektivu, který z nich uhrazuje samosprávnému komplexu spotřebovaný c_{fd} , členové dílčího kolektivu si rozdělují v_{fd} a podle stanovených pravidel z m_{fd} buď uhrazují v rámci komplexu úrok ze zapůjčených prostředků nebo, pokud si zapůjčili prostředky mimo SK, uhrazují tento úvěr. Pokud sami zapůjčili výrobní prostředky nebo peníze, doplňuje se jejich multiplikační fond z úroku z těchto prostředků, ať už jde o přerozdělení mezi kolektivy uvnitř komplexu anebo příjmy z prostředků zapůjčených mimo komplex. Část m_{fd} (multiplikačního fondu dílčího kolektivu) si rozdělují členové dílčího kolektivu, příp. ji ponechávají jako určitý rezervní spotřební fond, část investují ve svém dílčím podniku, část odevzdávají do ústředního multiplikačního fondu (m_{fu}). Centrální m_{fu} je pak rozdělován na centrální akumulací fond a_{fu} (ten se dále dělí na investiční prostředky v oblasti konstantního fondu c_{fu} a investiční prostředky v oblasti variabilního fondu v_{fu}) a centrální spotřební fond s_{fu} část, která je podle určitých kritérií rozdělována mezi všechny podílníky komplexu, ať už individuálně nebo ve formě komplexem poskytovaných bezplatných služeb. Z multiplikačního fondu (nejen z jeho spotřební části) se po skončení cyklu připočítává (nebo odpočítává) příslušná částka jako přírůstek (úbytek) členského podílu komplexového spoluvlastníka. Rozumí se samo sebou, že tato částka se vypočítává jak z přírůstku (event. úbytku) multiplikačního fondu dílčího kolektivu, tak z té jeho části, která se vrací komplexu jako celku.

Jsou zde ovšem různé možné situace:

1. hodnota zboží prověřená ve vnějším oběhu je menší, než byla hodnota $c_{fd} + v_{fd}$ (tedy H_d) – v tomto případě nedochází ani k prosté reprodukci, společenský charakter práce dílčího kolektivu se nepotvrdil, ztrácí jak DKSK, tak SK jako celek, nutné závazky musí být pokryty především z prostředků dílčího kolektivu a vedení SK musí zvážít nakolik celý komplex bude nadále půjčovat dílčímu

kolektivu prostředky. Při trvale neúspěšném hospodaření dílčího kolektivu může být rozpuštěn jako hospodářská samostatná jednotka a jeho věcné prostředky i pracovní síly mohou být převedeny do jiných lokalit, případně mohou být vyplaceny vlastnické podíly členům, kteří ztratí i členství v komplexu. Pokud jsou ale členy komplexu, neztrácejí vlastnické právo k výrobním prostředkům komplexu a právo spolurozhodovat a podílet se na ziscích komplexu.

2. hodnota zboží prověřená ve vnějším oběhu je rovna $c_{fd} + v_{fd}$ (tedy H_d), prostá reprodukce – vzniká ovšem obdobná situace, jako v prvním případě - vzhledem k tomu, že primárně musí být uhrazeny věcné náklady c_{fd} , vzniká řada problémů s úhradou nákladů na společensky obvyklou hodnotu pracovní síly, která orientuje velikost variabilního fondu, na úroky ze zapůjčených prostředků zvenku i zevnitř komplexu apod., nemluvě už o odvodu do m_{fu} .

3. hodnota zboží prověřená ve vnějším oběhu je větší, než byla hodnota H_d . Je to ideální stav, práce společenská byla prověřena jako větší množství práce soukromé, zisk společenského sektoru přesáhl zisk obvyklý ve vnějším oběhu, jsou prostředky na závazky i akumulaci a spotřební fond. Pokud by zvláštní výrobní síla plynoucí ze společenského hospodaření umožňovala trvalý zisk komplexu nad společensky obvyklým ziskem, mohlo by se hovořit o určité rentě – tedy o části nadhodnoty dělníků v kapitalistickém sektoru přesouvané k samosprávnému komplexu a tedy vlastně vyvlastňované kapitálu. Tento problém by se pak mohl řešit buď akumulací zdrojů na výkup kapitalistů, na budování veřejně prospěšných zařízení apod. s rozšířením spolurozhodovacího práva i na zaměstnance kapitalistického sektoru, příp. malovýrobce.

Jak jsme již zdůraznili výše, člen SK je vlastníkem úhrnu všech výrobních prostředků komplexu, jeho vlastnická seberealizace však probíhá cestou propůjčování části těchto výrobních prostředků prostřednictvím určitého pracovního kolektivu k výlučné dispozici. Tento problém je zvláště markantní v případě strategických výrobních prostředků, které se svým charakterem vymykají úzkému rámci jednoho pracovního kolektivu, jako jsou telekomunikační a informační sítě, dopravní sítě, energetika. I s těmito výrobními prostředky je disponováno prostřednictvím dílčích kolektivů, které s těmito výrobními prostředky pracují. Složitá pyramida dispozičních práv dílčích kolektivů musí být tedy završena vrcholem – orgánem, na který je přeneseno vlastnické řízení celého komplexu, aniž by tento orgán disponoval jakoukoli zvláštní částí komplexu. Tímto vrcholem celé pyramidy a reprezentativním orgánem celého SK je určitá doba Fondu národního majetku - dejme tomu Rada SK, která, samosprávně konstruována (volený orgán, najatý manažerský kolektiv, třeba i z řad spoluvlastníků), pronajímá výrobní prostředky kolektivům, eviduje plnění závazků těchto kolektivů k celému SK a rozhoduje o strategických otázkách. Přitom z centrálních prostředků zajišťuje kolektivům prognostické, marketingové manažerské, vědecké apod. služby, podle rozhodnutí členů SK buď ziskově, nebo neziskově ze společného fondu.¹²

Princip fungování samosprávného komplexu (SK)

Akumulace ve sféře živé práce může probíhat přijímáním nových členů komplexu, nebo efektivnějším využitím stávajících členů nebo přijetím zaměstnanců, kteří nemají vlastnická práva a jsou placeni podle podmínek obvyklých ve vnějším oběhu s vyhlídkou na přeměnu v členy komplexu.

Živá práce vynakládána v rámci SK je většinou (abstrahujeme od práce zaměstnanců komplexu) svobodná práce vlastníků, která je spojena s vlastnickou aktivitou různé kvality. Práce je k dispozici pouze prostřednictvím relativně ekonomicky samostatných DKSK. Vyskytuje se buď v podobě práce tvořící multiplikační fond nebo v podobě práce představující faux frais systému samosprávného vlastnictví (jistá doba např. obchodního zaměstnance v kapitalistickém sektoru¹³) nebo v podobě práce ve spotřební sféře (dětská sestra v jeslích, učitelka ve školce či škole, kuchařka v závodní kuchyni). Je tedy nutné rozlišit stupně produktivnosti práce. Práce spoluvlastníků ve prospěch jiných spoluvlastníků pokrývaná ze spotřebního fondu komplexu či dílčích kolektivů je obdobou neproduktivní práce v kapitalismu i protosocialismu, protože nevstupuje do vnějšního oběhu,

práce faux frais je obdobou práce zprostředkovaně produktivní v protosocialismu, protože jde o práci, která vstupuje do vnějšího oběhu jako součást nutných, i když neproduktivních nákladů, naproti tomu práce ve výrobě a službách určená pro normální spotřebitele přes vnější oběh představuje produktivní práci tvořící multiplikační fond.¹⁴

DKSK jsou různé:

a) relativně homogenní, složené převážně z pracovníků produktivních, tvořících multiplikační fond nebo podnikající v oblasti tzv. faux frais (účetárna, obchod, banka) nebo složené z neproduktivních pracovníků,

b) smíšené (podnik zahrnující pracovníky různého druhu na základě určitého vnitrodružstevního chozrasčotu).

Práce členů vynakládaná prostřednictvím DSKS není vykořisťovaná práce. Hodnota práce vytvořené členem DSKS není určována jen živelným trhem, i když je tímto trhem (vnějším oběhem) prověřována. Vliv na ní má i souběžně vykonávaná vlastnická aktivita družstevníka. Práce vynaložená členem DSKS je zprostředkovaně společenská práce. Hodnota živé práce vynaložené členem DSKS má dvě složky: reprodukční – jde o reprodukci schopnosti pracovat za daných společenských podmínek (v počátečních etapách působení SK orientuje velikost této reprodukční složky hodnoty práce výše společensky obvyklé mzdy ve vnějším oběhu, zejména v kapitalistickém sektoru, postupně se situace obrací ve svůj pravý opak, tj. pro hodnotu pracovní síly ve vnějším oběhu je určující hodnota ve vnitřním oběhu samosprávného komplexu) a multiplikační (přesahující první složku).

Problém představuje případ, kdy by centrum SK využilo práce některých DSK např. k výstavbě celokomplexové elektrárny, správní budovy nebo např. nemocnice. Tyto případy zřejmě představují odlišnou kvalitu.

Případ elektrárna je zřejmě produkcí nadhodnoty, vzhledem k tomu, že proud se promítá do řetězce výroby zboží prověřovaného vnějším oběhem. Komplex využije vnitřních sil, pokud budou mít výhodnější nabídku než mimokomplexové soukromé či státní firmy. Honorovat je bude jako každého jiného výrobce, jejich zisk se podle standardních mechanismů přenáší od DSKS až k centrálním fondům.(cfu)

Případ správní budova – je otázka faux frais – ale i zde působí stejný princip jako v případě elektrárny, i když nedochází k produkci, ale pouze k úspoře multiplikačního fondu vytvořeného ve výrobě. I tato práce musí obstát ve vnějším oběhu, musí odpovídat společensky obvyklým nákladům, promítá se do ústředního akumulačního fondu afu.

Případ nemocnice – tady jde o spotřebu multiplikačního fondu, o spotřebu ústředního spotřebního fondu sfu a jeho přerozdělení mezi DSKS a ústředím – nedochází k překročení vnitřního oběhu, ale jako orientující veličina zde působí společensky obvyklé náklady v oblasti vnějšího oběhu. Tato stavba se může realizovat např. odpuštěním příspěvku do centrálního multiplikačního fondu mfu pro DSKS, které se na podniku účastní. Je samozřejmé, že formálně může být transakce vyúčtována normálními bezhotovostními platbami – nespekulujme o formě, jde o politicko-ekonomický charakter aktivit.

Pochopitelně dochází ke konkurenci mezi různými DSKS. Víme, že každý DSKS vstupuje na vnější trh - buď přímo, nebo prostřednictvím obchodní firmy (ta může i nemusí být DSKS). Vnější oběh prověřuje, v případě trvalejšího neúspěchu buď pomáhá za vymezených ekonomických podmínek (úrok apod.) DSKS téže úrovně, DSKS vyšších úrovní nebo sama Rada SK z centralizovaných zdrojů, případně dochází k bankrotu a rušení ekonomické jednotky .

Vlastnická práva by se s pokračujícím časem mohla znásobovat. Mohlo by např. fungovat jisté pojištění proti ztrátám apod.V rámci SK by mohly být začleněny i pojišťovny a fondy důchodového pojištění, jejichž prostředky by se zhodnocovaly podnikáním (i mimo SK).

Do vnějšího oběhu vstupují různí majitelé zboží - někteří ho vyrobili svou individuální prací, jiní ho získali na základě kapitálového vztahu a posléze samosprávní vlastníci v rámci SK ho získávají kooperující prací sdružených výrobců, kterou zprostředkuje vnitřní oběh. Bez ohledu na to, zda zboží na trh přiveze příslušný pracovník DSKS nebo obchodní organizace s celokomplexovou působností - vždy ho tam prodává komplex, který se jako celek podílí na výnosu prodeje. Spojení celku a DSKS ovšem není bezprostřední, zbožně peněžní vztahy uvnitř SK zprostředkují racionální celokomplexovou dělbu práce a součinnost, která může být po praktické stránce přímá, ale přesto musí

být vedena v peněžních jednotkách kompatibilních s vnějším oběhem. Členové SK jsou svobodní kooperující výrobci, a to kooperující dvojím způsobem - v pracovní aktivitě a ve vlastnické aktivitě.

Na současné úrovni poznání a zkušeností s fungováním samosprávného vlastnictví je těžko předvídat, jak bude řešen problém vlastnického rozhodování – zda by každý hlas platil stejně nebo, zda by platily určité vlastnické podíly, do kterých by se promítaly výsledky práce (pokud by do komplexu vstupovali členové s různým vybavením, postupně by váha vstupních podílů ustupovala do pozadí a narůstala by váha podílů za aktuální účast na práci a vlastnickém rozhodování).¹⁵ Demokratičtější by rozhodně byla zásada “jeden člen – jeden hlas“, která by čelila možné kumulaci vlastnických podílů v důsledku přirozených rozdílů v dělbě práce, na druhé straně by to bylo vlastně nerespektování zásady „každý podle svých schopností, každému podle jeho práce a vlastnické aktivity“, která vyjadřuje historickou omezenost první fáze komunistické formace¹⁶. Určité oddělení vlastnického rozhodování od odborného řízení by navíc mělo být dostatečnou zárukou před tím, aby vyrůstala nějaká doba protosocialistické elity založené na různé vlastnické váze jednotlivých druhů práce, zejména na vlastnické privilegovanosti řídicí práce. Honba za vlastnickými podíly by vlastně mohla být historické realitě odpovídající motivací k výkonu společensky prospěšné práce u kvalifikovanější a aktivnější části spoluvlastníků.

Rizika fungování samosprávného vlastnictví

Jaká jsou podle současného poznání **hlavní vnitřní rizik pro fungování samosprávného vlastnictví?**

Jsou to následující rizika¹⁷:

1. Riziko nedostatečně společensky odpovědného rozhodování v otázce míry investic a míry spotřeby.
2. Riziko vztahu vlastníků s různě velkými vlastnickými podíly
3. Riziko vztahu vlastníků, kteří nejsou profesionálními řídicími pracovníky, a odborného řídicího aparátu (ať už z řad spoluvlastníků nebo z řad najatých manažerů).
4. Riziko vztahu samosprávných vlastníků a námezdních zaměstnanců SK či DSKS
5. Riziko vztahu ekonomicky aktivních vlastníků a vlastníků – důchodců.

Ad 1) Toto riziko je tím větší, čím je rozvoj samosprávných vlastnických vztahů ve společnosti na nižší úrovni, čím více představují samosprávné vlastnické kolektivy jen jakousi malou enklávu v moři kapitalistického soukromého vlastnictví, čím více je legislativa přizpůsobena právě potřebám kapitalistického vlastnického sektoru. Riziko je mnohonásobně vyšší ve společnosti, která se po krachu protosocialismu vrátila ke kapitalismu. V této společnosti probíhá jakási druhá původní akumulace kapitálu, kde legislativa i celkové ovzduší ve společnosti preferuje procesy privatizace (třeba i formou tunelování a přímého rozkrádání bez jakéhokoliv následného postihu) Za těchto podmínek pochopitelně vzniká snaha členů volených samosprávných orgánů rychle se napakovat a zhodnotit své příjmy v soukromém podnikání ve vnějším oběhu.Tato snaha se může navíc opírat o volání řadových členů samosprávných podniků neschopných preferovat své dlouhodobější zájmy před hlediskem co největšího momentálního příjmu.

Toto riziko se zmenšuje tím více, čím více se samosprávný vlastnický sektor rozvíjí a také čím více narůstají rizika plynoucí z živelnosti kapitalistického vlastnického sektoru (zejména riziko prohlubující se nezaměstnanosti a sociální nejistoty) V takovémto případě se hledisko udržení podniku stává výraznější hodnotou, která působí na rozhodování samosprávných vlastníků. V ještě vyšším stadiu, kdy samosprávný sektor získává ve společnosti vedení a začíná jistým způsobem shrabovat rentu z historicky vyššího stupně vlastnictví a jeho stimulace rozvoje výrobních sil, se problém obrací. Objevuje se omezenost rozhodování zaměřeného na rostoucí míru zisku podle pravidel tržního mechanismu spoluurčovaného kapitalistickým sektorem a objevuje se možnost rozhodovat

nad rámec této logiky, preferovat např. otázky rozsahu volného času, kolektivních forem spotřeby, ale třeba i investic do bezprostředně neziskové vědy apod. nad úzce ziskové hledisko. Sociální role manažera, která na počátku rozvoje samosprávného vlastnického sektoru spíše musí přemáhat tendenci k neúměrné spotřebě vlastníka, se za těchto nových historických podmínek může stát brzdou procesu vedoucího k překonání omezené tržní logiky a rozvoji a stimulaci lidských potřeb. jakožto vlastnímu účelu ekonomiky.

Ad 2) Základním problémem je zde to, aby např. profesní spojení s určitými druhy práce (řízení, vysoce kvalifikovaná duševní práce, práce v obchodní sféře apod.) neumožňovala jakési neúměrné zhodnocování vlastnického podílu části samosprávných vlastníků ve srovnání s těmi členy, kteří jsou v dělbě práce zařazeni na méně výhodných stupních, a to třeba i za podmínek, kdy podíl těchto nízkopodílových vlastníků narůstá a vedle působí silný stimulační vliv ze sféry soukromého kapitálu. Jinými slovy, i tady platí, že čím více přetrvávají rozdíly staré společenské dělby práce, tím větší hrozí nebezpečí, že se samosprávný sektor převrátí v jakousi obdobu protosocialismu, která pak bude degenerovat směrem ke kapitalismu, a to díky roli vlastnickými podíly preferovaných členů. V protisměru k tomuto procesu musí působit neustálé zapojování všech druhů členů do sféry vlastnického řízení, a to při důsledném uplatňování takových principů, jako je rotace kádrů ve vlastnicko-řídících orgánech všech stupňů. Pomáhat mohou i takové procesy, jako je organizování vnitrokomplexového vzdělávání, rekvalifikací apod., rozšiřování forem přímé demokracie atd. V zásadě však princip diferenciací vlastnického podílu podle míry společensky (komplexově) prospěšné práce opustit nelze – je to princip odměňování „podle práce“. Do jisté míry lze spoléhat i na logiku tržního prostředí, která bude neustále nemilosrdně prověřovat efekt takové práce či takového rozhodování, která nemá patřičné společensky užitečné souvislosti.

Ad 3) Toto riziko je tím větší, čím více přežívá stará společenská dělba práce a čím větší jsou profesní rozdíly mezi řídícím pracovníkem a řadovými vlastníky, samozřejmě celý problém násobí i dostupnost informací i informačních technologií, délka pracovní doby vlastníka, který není řídícím nebo např. vědecko-informačním profesionálem, a tedy i omezená velikost času, který může daný samosprávný podnik ponechat svým řadovým členům pro jejich účast na řízení. Proti tomuto riziku může výrazně působit logika tržního mechanismu aplikovaná v odměňování volených členů vlastnických řídících orgánů. Bude-li toto odměňování výrazně stimulovat (pozitivně i negativně – hrozbou postihu za nekvalitní rozhodování) aktivitu členů řídících orgánů, bude řídící profesionál pod větším tlakem. Problém řeší i legislativa a celková podnikatelská atmosféra za situace, kdy je řídící profesionál stimulován k tomu, aby se stal členem samosprávného kolektivu a jednal v souladu se společensky žádoucí logikou (např. z hlediska prospěchu celého SK, nejen jednoho DKSK). Problém se samozřejmě mění v situaci, kdy se řadoví vlastníci stávají počítačovým proletariátem a kognitariátem,¹⁸ kdy jsou široce rozšířeny informační technologie a kdy je eventuálně možné i zkrátit nutnou pracovní dobu neprofesionálů v řízení.

Ad 4) Toto riziko je poměrně malé na počátku existence samosprávného vlastnického sektoru, kdy je tento sektor slabý a působí pod silným tlakem mechanismů vycházejících ze soukromovlastnických podnikatelských sektorů nebo třeba i takových celospolečenských procesů, jako je kolektivní vyjednávání o pracovních podmínkách a mzdách, úloha odborů apod. Problém vztahu mezi vlastníky a zaměstnanci by však mohl narůstat úměrně tomu, kde bude samosprávný sektor narůstat a v rozhodování jeho orgánů se bude projevovat logika soukromého vlastníka – tj. logika vykořisťování námezdních zaměstnanců. Zábranou vůči takovému jednání musí být i určitá politicko-společenská atmosféra – úloha odborů ve společnosti, levicových politických stran i dalších složek občanské společnosti, která by především zajišťovala co největší otevřenost přístupu k získání statusu samosprávného vlastníka (např. možností vypůjčit si na vlastnický podíl apod.) Samozřejmě tu musí být i důsledná vnitrokomplexová demokracie, která by bránila rozvoji omezeného „pseudokapitalistického“ rozhodování ve vztahu k zaměstnancům. Je tu ovšem třeba vidět i druhou stranu mince – a tou je naopak jednání některých klíčových zaměstnanců (např. špičkových vědců a programátorů) využívajících své nenahraditelnosti a nezatěžujících se nikterak povinnostmi a ohledy (např. na

dlouhodobý rozvoj podniku), které musí brát v úvahu vlastníci. Všeobecně vzato – musí zde jako integrující faktor působit všeobecná demokracie ve společnosti a mnohost forem účasti pracujících na řízení a zisku. Se změnou poměru sil mezi samosprávným a soukromým sektorem se tento problém stává marginálním a lze očekávat spíše hromadný příliv pracovníků ze soukromého sektoru a jejich snahu stát se samosprávnými spoluvlastníky.

Ad 5) Tento problém se objevil v případě komplexu Mondragón ve Španělsku, kdy do důchodu odcházející zaměstnanci měli tendenci fixovat daný stav podniku, neriskovat a zmnožit své zabezpečení, např. i formou přeměny v normální kapitalistický podnik.¹⁹ Opět jde o problém počátku a relativní izolovanosti samosprávného podnikání, kdy se u části spoluvlastníků může objevit snaha dále neriskovat a vytěžít z daného stavu, co se dá. V protisměru k podobné tendenci musí působit relativní příliv nových vlastníků a jejich možnost násobit své vlastnické podíly, aby tak byla převážena logika dlouholetých zaměstnanců podniku. V tomto směru možno uvažovat i o určitých právních opatřeních, která by omezovala rozhodovací roli těch, od odcházejí do důchodu. Jinak by ovšem v podmínkách, kdy by samosprávné podnikání bylo na vzestupu a dávalo nadějně vyhlídky, měla působit především normální tržní logika, která by i odcházejícím zaměstnancům dávala naději na další zhodnocování jejich podílů a zvyšování příjmů (motivace zabezpečit své děti)

Jak vidíme, analýza rizik nás stále vrací k jednomu závěru. Všechna tato již dnes působící rizika vypadají jinak v situaci, kdy dominuje kapitalistický sektor a samosprávný vlastnický sektor představuje jen okrajové výhonky ekonomicko-vlastnického procesu, a jinak v situaci, kdy kapitalismus nedává početným vrstvám jinou volbu, než postavit se na vlastní nohy a společně překonávat různé dětské nemoci. Vypadají také jinak v situaci, kdy stále ještě převládá jednoduchá fyzická práce, a jinak v situaci, kdy se základní profesní činnosti stává složitá, vysoce kvalifikovaná a intelektualizovaná práce a základní vrstvou pracovníků se stává tzv. kognitariát – znalostní, vědecký proletariát.

Zemědělství

Obecné charakteristiky nejprve smíšené ekonomiky, ve které se ovšem stále více ekonomickými prostředky prosazuje vedoucí úloha samosprávného vlastnického sektoru vyplývající z jeho vyšší efektivnosti a produktivity práce, platí pochopitelně i pro jednotlivé konkrétní rezorty ekonomiky, i když mohou být modifikovány jejich specifikami. Zastavme se u problematiky jednoho rezortu, který má pro fungování ekonomiky mimořádný význam a ve kterém jsou vlastnické vztahy nejvíce modifikovány přírodními faktory – totiž u problematiky zemědělství.

Předpokládáme čtenáře poučeného tak, že na rozdíl od některých stalinismem zaslepených ideologů, jako je např. bývalý předlistopadový exponent Jan Fojtík skrývající se dnes cudně pod pseudonymem Jan Kůrka a publikující v ultrastalinském časopisu „Dialog, otázky, odpovědi“,²⁰ je s to pochopit, že pojmy samospráva a družstevnictví jsou v zásadě totožné a že tedy všechno to, co jsme napsali o roli samosprávného vlastnického sektoru obecně, se samozřejmě týkalo i zemědělství. I tam, stejně jako v průmyslu (a možná že snáze, než kdekoli jinde) se musí při realizaci samosprávného socialismu prosazovat klíčová a později i dominující úloha samosprávného vlastnického sektoru. I tam samozřejmě bude socialismus začínat v první etapě s pluralitním vlastnictvím, nevylučujícím ani vlastnictví nadnárodních kapitalistických korporací nebo různých „knížepánů“ skupujících půdu v mezinárodním měřítku. Tím základním problémem zde zřejmě bude vztah soukromých farmářů v rozsahu cca 50 i o pár desítek ha (dle oblasti) více, pokoušejících se obstát v mezinárodní konkurenci proti nadnárodnímu kapitálu, družstev vlastníků majících spíše podobu kapitalistických společností a velkých agrokomplexů na soukromé bazi (možná i státní). Podstatným momentem zde bude výraznější posun od kapitalistického družstevnictví k efektivně zaměstnanckému vlastnictví při absorpci moderní vědy a propojování těchto družstev se soukromými, v daných podmínkách maloburžoasnými farmáři do podoby velkých, konkurenceschopných, nadnárodních agrokomplexů „slušovického“ typu, s podporou státu.

Nehodláme prognózovat detaily procesu prosazování zaměstnaneckého vlastnictví v této sféře.

Tím, čím se však tato aféra odlišuje od výše načrtnutých obecných politicko-ekonomických principů fungování samosprávného sektoru ve vztahu k jiným sektorům, je otázka renty dané přírodními rozdíly. Je samozřejmé, že v tomto vysokém stadiu vývoje výrobních sil, včetně vědy, bude úloha přírodou daných rozdílů ustupovat do pozadí a bude se úzce prolínat s rentou vyplývající z mimořádného využívání lidského tvořivého vědeckého kapitálu. Zkusme však přece jen problém zemědělské renty do tohoto kontextu alespoň rámcově zasadit.

K.Marx rozlišuje tři druhy renty vyplývající z omezení daných soukromým pozemkovým vlastnictvím a z něj vyplývajícím omezením volného přelévání kapitálu, ale i celkovou limitovaností pozemkového fondu, který je k dispozici.

Diferenciální renta 1 je dána rozdílnou úrodností i výhodnou polohou půdy, při poptávce po zemědělských produktech se půdní fond všemožně rozšiřuje a diferenciální renta 1 může plynout i z pozemků s nepříliš velkou úrodností. Cenu určují podmínky na nejhorším typu půdy, který ještě stačí k uspokojení poptávky, kde žádná renta 1 nevzniká. Všechny podniky vyrábějící za příznivějších podmínek už tuto rentu inkasují.²¹

Je přirozené, že tuto rentu budou inkasovat i samosprávné podniky, když se svými zemědělskými produkty vstoupí do vnějšího oběhu, a že ji mohou inkasovat i dílčí samosprávné kolektivy v rámci vnitřního oběhu uvnitř samosprávného vlastnického komplexu, případně stát, regionální orgány, komunální orgány či společenské organizace. Za situace, kdy ve vyspělých zemích je nutno omezovat půdní fond, aby nabídka základních zemědělských produktů nepřevýšila poptávku natolik, že by se zemědělská výroba nevyplácela, a to zejména maloburžoasním farmářům, význam této renty v hospodaření všech sektorů klesá, nejméně u mimořádně úrodných a výhodně položených pozemků, ať už je vlastní kdokoli. Pokud by globalizace a liberalizace nadnárodního trhu zasáhla naplno i trh se zemědělskými produkty a pokud by do hry jako nijak formálně politicko-právně nelimitovaný faktor vstoupilo zemědělství z úrodných zemí třetího světa těžící z levné fyzické nekvalifikované práce (samozřejmě za podmínek levné dopravy), ztratila by výše uvedená renta ve vyspělých zemích svůj význam zcela a zmizela by z ekonomických kalkulací. Mohlo by dokonce dojít k úplné likvidaci maloburžoasního vlastnického sektoru těžícího pouze z této renty a z uměle vytvářených zábran a přerozdělovacích dotací státu či nadnárodních útvarů typu EU.²²

Diferenciální renta 2 je sice rovněž podmíněna úrodností půdy, vzniká ovšem ze spojení tohoto přírodního faktoru s dodatečnými investicemi podnikatele těžícího z limitu omezeného vlastnictví půdy. Lze plně předpokládat, že mimořádně efektivní investice do půdy a zemědělské výroby na ní rozvíjené nebudou dostupné pro masu maloburžoasních farmářů, ale budou dostupné jen kapitálově silně vybaveným podnikatelům. Budou vlastně jen modifikací mimořádného zisku, který vyplývá z mimořádné kapitálové vybavenosti tvořícího základ monopolní ceny v kterémkoli odvětví (původně byl tento monopolní zisk z mimořádné levnosti nákladů spojen s podniky s mimořádným rozsahem výroby, dnes tato vazba už není tak jednoznačná a monopolní cenu z nižších výrobních nákladů může dosáhnout i menší podnik, který těží z mimořádných výsledků vědeckého výzkumu). I tato renta může být tedy znehodnocena v důsledku výše popsaných procesů – nadbytku úrodné půdy ve vztahu k poptávce a neefektivnosti dodatečných inovačních nákladů.²³ Samozřejmě, v případě diferenciální renty 1 i 2 by se situace vyvíjela zcela jinak, kdyby, např. v důsledku přírodních katastrof a obrovského růstu obyvatelstva, nestačila planeta Země své obyvatele uživit ani při dodatečných vkladech do půdy. Pak by samozřejmě všem podnikatelským subjektům plynula do kapsy diferenciální renta obojího typu ve vysoké míře, což by mohlo zabrzdit vývoj lidstva k vyšším sociálním formám své existence.

V každém případě by však v samosprávném socialismu diferenciální renta 1 a 2 figurovala ve všech vlastnických sektorech – záleželo by jen na samosprávných spoluvlastnících, event. státu, jestli by se nedohodli o ponechání většiny nebo celé výše této renty k společenskému investování či uspokojování potřeb zaměstnaneckých spoluvlastníků, případně i dalších občanů (byla by zde samozřejmě i možnost odčerpání obou typů rent formou daní ve prospěch celé společnosti).

Poslední rentou dle Marxe plynoucí ze zemědělství a monopolu soukromého vlastnictví je absolutní renta, která vyplývá obecně z omezenosti půdního fondu v podmínkách soukromého vlastnictví a také ze specifického organického složení kapitálu v rezortu zemědělství, které umožňuje výhodněji vykořisťovat pracovní sílu.²⁴ V globálním kapitalismu mohou tuto roli sehrát všechny ze-

mědělské země světa, zejména třetí svět, ve kterém organické složení založené na jednoduché a laciné fyzické práci se ještě hodně odlišuje např. od složení zemědělského kapitálu ve vyspělých zemích. V tomto smyslu by mohl být samosprávný socialismus rozvíjený ve vyspělých zemích do jisté míry vykořisťován velkým kapitálem zemí třetího světa shrabujícím absolutní rentu. Na druhou stranu může pokrok ve vědě ve vyspělých zemích natolik znehodnotit určitou „přírodně-historickou“ výhodu zemí třetího světa a naopak vytvořit direfenciální rentu vyspělých zemí využívajících jiným nedostupných vědeckých objevů (výroba syntetických potravin, mimořádné zúrodnování půdy), takže i absolutní renta se může stát minulostí.

V každém případě, pokud bude trvat, promítne se i tato renta v hospodaření jednotlivých vlastnických subjektů, včetně samosprávného sektoru, shora popsaným způsobem. Bude zcela záležet na dané etapě vývoje společnosti a na demokratickém vlastnickém rozhodování v rámci samosprávného komplexu či v rámci celé společnosti jakým způsobem bude případně tato renta centralizována a využita ve prospěch občanů. V žádném případě přitom nesmí být narušen princip ekvivalence pracovního výkonu a kvality vlastnického jednání na jedné straně a spotřeby a životní úrovně na straně druhé. Stejně tak nesmí být v rámci nekapitalistického sektoru narušena rovnoprávnost pracovníků při vlastnickém rozhodování a demokratičnost rozhodovacího procesu, v soukromovlastnickém sektoru musí být naopak s vývojem společnosti neustále posilován princip podílu zaměstnanců na rozhodování i zisku.

Vývojové etapy socialismu

Tuto kapitolu jsme záměrně postavili na analýze první etapy samosprávného socialismu, kdy sice již samosprávný vlastnický sektor hraje klíčovou úlohu, ale existuje široká pluralita vlastnických forem, včetně existence monopolního kapitalistického vlastnictví. Dosavadní text je možno považovat za ekonomickou charakteristiku první vývojové etapy socialismu, která rozhodujícím způsobem determinuje i charakteristiky další, ke kterým přistoupíme v jiných kapitolách.

Neměli bychom však pro stromy, v daném případě pro jeden strom první etapy socialismu, ztratit se zřetele les – dlouhodobou vývojovou tendenci socialismu směrem ke komunismu, samotnou logiku procesů projevujících se v pohybu a zakládajících i specifiky dalších etap.

Z analýzy první etapy jsme vyvodili zejména následující prvky, schopné dlouhodobé existence v průběhu socialismu a představující jak jeho odlišení od kapitalismu, tak od vyšší fáze komunistické společensko-ekonomické formace–komunismu. S těmito prvky měnicími se s vývojem se musíme setkávat i v dalších etapách.

Tímto prvkem je především klíčová a posléze až výhradní role společenského vlastnictví založeného na co nejrovnoprávnějším přístupu občanů k vlastnickému rozhodování majícímu sice charakter kolektivního rozhodování, ale realizujícího se přímými vztahy a aktivitami individuí, nikoli přes zprostředkující profesionální aparáty. Prohlubování tohoto principu je spojeno jednak s procesem prohlubování vědecko-technické a informační revoluce ve výrobních silách, jednak s překonáváním staré společenské dělby práce – vazby jednotlivých druhů a úseků pracovní činnosti na doživotní a podstatnou část disponibilního času zabírající činnost velkých skupin pro obživu odlišující se od podobných činností jiných skupin. Touto cestou se prolamuje zprostředkovaný charakter práce a posiluje moment bezprostřední společenskosti této práce. Tato společenskost se vyjevuje prostřednictvím zbožně peněžních vztahů, vztahů směny. Do těchto vztahů vstupuje jako regulační subjekt stát, směnné vztahy jsou v omezeném měřítku regulovány i přímými aktivitami státních orgánů demokraticky kontrolovaných. Také procesy rozdělování a spotřeby jsou zprostředkovány směnou. Vzhledem k omezeným možnostem produkce zboží a služeb nutných k uspokojování potřeb příslušníků socialistické pospolitosti (nesocialistické sektory jsou jen historicky omezenými útvary) je nutná vazba mezi spotřebou člena pospolitosti a jeho aktivitou v rámci pospolitosti vyjádřená ve zkratce „Každý podle svých schopností a možností, každému podle množství, kvality a společenské užitečnosti jeho práce a vlastnické aktivity“. Oproti tradiční zkratce užívané v teorii z éry protosocialismu vyjadřuje naše zkratka nutnost neredukovat člena socialistické pospolitosti na pouhou pracovní sílu, ale brát jako stimulační faktor i míru jeho spolupodílu na vlastnickém rozhodování. Je samozřejmé,

že za dané úrovně výrobních sil, při daném charakteru práce a při existenci staré společenské dělby práce vede uvedená zásada k závažné nerovnosti ve společnosti, protože jak práce, tak vlastnická aktivita člověka je do jisté míry limitována jeho začleněním v dělbě práce a dále pak i jeho dalšími výchozími charakteristikami (biologicko-psychologickými, úlohou v procesu reprodukce rodiny a tím i společnosti apod.).²⁵ Nutnost vazby mezi společensky akceptovanými aktivitami a spotřebou sama o sobě zakládá povinnost pracovat, která ovšem nemusí nutně být právně zakotvena a mocensky vymáhána. Podle jednotlivých etap vývoje společnosti si společnost může dovolit nejen zabezpečovat důstojný a hodnotný život svým různě handicapovaným příslušníkům, kteří pracovat chtějí, ale nemohou. I zde nemůže být zcela vyloučen princip zásluhovosti či společenské odpovědnosti – zejména u starobních důchodců, jejichž důchod by měl do jisté míry odrážet jejich celoživotní podíl na fungování společnosti, ale třeba u rodin, které se příliš vyčleňují z historicky dané linie populační politiky. Socialistická společnost si může dokonce dovolit poskytnout jistou míru zabezpečení těm, kteří pracovat mohou, ale nechťejí a parazitují na společnosti (zvláštní, historicky dočasný, postupně mizející případ představují kapitalističtí rentiéři, v případě, že v zájmu sociálního míru jim společnost zaručila právo žít z akumulovaných prostředků).

Výše charakterizovaná zásada rozdělování v podstatě tvoří v socialismu základ toho, co je často nazýváno „sociální spravedlností“. Jak vidno, je míra této sociální spravedlnosti odrážející společenskou aktivitu příslušníka pospolitosti dána především velikostí společenských zdrojů a postavením velkých skupin i dílčích kolektivů ve společenské dělbě práce. Socialistická společnost rozhodně nemůže nikomu zaručit ničím neregulovanou možnost být pracovně a tedy i rozdělováním a spotřebou zařazen zcela nezávisle na limitujících faktorech. Zjednodušeně řečeno – nemůže nikomu zaručit právo vykonávat obzvláště společensky atraktivní činnosti s nadprůměrným ohodnocením. Může však při demokratické kontrole a rovnoprávné účasti všech na výkonu vlastnických a řídicích funkcí zajistit co nejrovnoprávnější podmínky pro start do společenské soutěže o tato místa. Jestliže na počátku vývoje socialismu je při hodnocení společenského zařazení člověka obzvláště důležitá otázka finančního ohodnocení činnosti, případně míry vlivu na společenské rozhodování, je třeba vzít v úvahu dlouhodobý proces táhnoucí se celou komunistickou společensko-ekonomickou formací a plně se prosazující až v komunismu – totiž proces změny charakteru lidských potřeb směrem k potřebě tvořivé seberealizace a kvalitních mezilidských vztahů. Lze předpokládat, že již ve vyšších vývojových etapách socialismu se bude obecná představa o sociální spravedlnosti posouvat od otázky obživy či podílu na moci právě k otázce seberealizace v práci i vztazích, což může působit společnosti značné problémy. Tento proces by měl dále nabourávat základy staré společenské dělby práce, vést ke zkracování povinné složky pracovní doby a k jisté míře kombinování méně atraktivní a více seberealizační práce v životě člověka, a to relativně nezávisle na finančním ocenění práce, kde může být stále více chápána možnost věnovat se seberealizační činnosti (včetně volnočasové) jako jistý doplněk materiálního ocenění nutné práce (samozřejmě i ta bude pod vlivem VTR měnit svůj charakter). Současně s procesem zespoločenšťování práce jako bazální ekonomické aktivity a s ní spojeným nutným nadstavbovým doplněním bude probíhat i zespoločenšťování aktivit překračujících rámec nutnosti odvozené od chodu ekonomiky, aktivit rozvíjených ve volném čase socialistických občanů. Nebude to samozřejmě mít tu podobu, kterou známe z protosocialismu a kterou ve zkarikované podobě používá antikomunismus a pravice k manipulaci, až strašení občanů. Pro tento nový způsob zespoločenštění i volnočasových činností nebudou charakteristické masové pochody, spartakiády, povinné kolektivní návštěvy brigád či divadelních představení nebo masové rituály při oslavách. Naopak – do volnočasových seberealizačních aktivit budou lidé stále méně vstupovat pod zorným úhlem svého zařazení v třídách a velkých skupinách nebo nuceného zařazení v podnicích a organizacích. Tyto aktivity se budou stále více individualizovat a diferencovat a pokud při nich lidé budou vstupovat do nutné součinnosti, bude to přes hranice výše uvedených útvarů. To samozřejmě neznamená – a bude to skutečná prověrka dobrých mezilidských vztahů např. v pracovním či školním kolektivu nebo v politické organizaci – že nebudou moci doplňovat a rozvíjet přátelské vztahy v práci, vzdělávání či při politické aktivitě i v jiných formách aktivit – např. jako sportovní kolektiv, parta rybářů, ochotnický dramatický kroužek nebo hospodská parta. Budou však tak činit dobrovolně, nikoli z toho důvodu, že jim dělba práce, podnikové zařazení či členství v politické organizaci budou zužovat rámec vztahů a limitovat volný čas k navazování kontaktů

s dalšími lidmi.

Nebude to tedy jen vysoký hmotný standard, do něhož by někteří ekologicky orientovaní levicoví občané chtěli pouze zavést jakousi administrativní regulaci potřeb a jejich dělení na skutečné a zbytečné, poškozující přírodu. Člověk formovaný v prohlubujícím se procesu zespoločenštění výroby i dalších sfér samosprávné společnosti bude sám ze svého okruhu potřeb vypouštět ty potřeby, které v kapitalismu souvisely spíše se šroubováním konsumní poptávky nahoru, ať to stojí, co stojí – např. nesmyslné a nezdůvodnitelné zbytečně rychlé obměňování vzhledu a podoby předmětů denní potřeby, oblečení a automobilů vyráběných záměrně s nízkou životností. Bude je nahrazovat novými potřebami souvisejícími s tím, jak se mu bude s nárůstem volného času rozšiřovat okruh seberealizačních činností a vztahů např. potřebou vybavení pro vědeckou práci ve volném čase. Tohoto člověka nebude třeba administrovat z pozic osvětlené elity. Bude sám demokraticky přijímat potřebná rozhodnutí, která nebudou vyplývat z nějakého jeho výjimečného mravního profilu, ale z prosté denní logiky měnící se společností.

Není snad třeba zvláště zdůrazňovat to, co snad dostatečně jasně vyplynulo z našeho předchozího výkladu, že totiž samosprávný socialismus ve všech svých vývojových etapách je neslučitelný jak s asketismem, tak se zbytečným a nesmyslným konsumem. Všechny zkušenosti z minulosti tento poznatek výrazně potvrzují. Snaha násilně či nějak morálně či teokraticky nebo dokonce politicko-mocensky reglementovat hmotné potřeby lidí je utopickou snahou v nadstavbě vyřešit zásadní problémy výrobního způsobu. Logicky vede k narůstání moci úzké reglementující elity a k deformování lidských vztahů a aktivit a obecně k blokování aktivity člověka. Bezduchý konzum kromě ničení přírody a životního prostředí a odčerpávání zdrojů je vždy projevem toho, že ve společnosti jsou deformovány či znemožňovány významné seberealizační aktivity, vzrůstá odcizení a zvěcnění vztahů mezi lidmi, degeneruje jejich způsob života. V každém případě svědčí o tom, že lidé se nezajímají o vlastnické rozhodování o společenských zdrojích, a to proto, že z něj jsou vyloučeni nějakou elitou. Samosprávná socialistická společnost se musí při své plavbě oběma těmito skaliskům vyhnout.

Vraťme se však na závěr kapitoly k otázce ekonomického základu pro etapizaci vývoje samosprávné socialistické společnosti. Dosavadní výklad jasně ukázal smysluplnost určení dvou etap socialismu – etapy, kterou bychom mohli možná nazvat přechodným obdobím a vývoje za hranicemi této etapy. Jakýmsi základním a výrazným kritériem je paralelní existence kapitalistického vlastnického sektoru a sektorů ostatních a převládnutí socialistické zásady „Každý podle svých schopností a každému podle jeho práce a vlastnické aktivity“. Do těchto určení se klidně hodí i pokračující existence maloburžoasního vlastnického sektoru, který se ocitne v zcela novém společenském prostředí i existence různých forem společenského vlastnictví, do nichž přestanou jako spoluvlastníci vstupovat kapitalisté. V mimoekonomické sféře můžeme na tuto charakteristiku navázat takové charakteristiky, jako je překonání vykořisťovatelské třídy a kvalitativní zvrat ve sbližování ostatních tříd a skupin, zmizení potenciálního zárodku hlubinných etnických konfliktů, vytvoření skutečně socialistického státu a politického systému a kvalitativní změna v procesu přerůstání státu a politiky ve všelidovou samosprávu, odstranění základu pro ideologické konflikty a nový kvalitativní zvrat ve sbližování ideologií a vytváření ideologie samosprávné společnosti atd.

Otázkou je, zda v této metodologii pokračovat a rozčlenit další vývoj např. na etapu rámovanou zmizením jakéhokoli soukromého vlastnictví, případně ještě „posamosprávněním“ státního a na územní samosprávu či občanskou společnost navázaného veřejného vlastnictví (např. regionálního, komunálního, společenských organizací). Obdobné mezníky by bylo jistě možné hledat v míře sbližování tříd a etnik, v odumírání státu, politiky a ideologie apod. Nebylo by to však dělení umělé a násilné?

Novou postsocialistickou kvalitou společnosti má být přece komunismus. Komunismus ale neleží časově někde za socialismem, ale vzniká kvantitativním rozšiřováním vedoucím ke kvalitativní změně těch charakteristik, které představují socialismus a odumíráním jeho „mateřských znamelek“ – v ekonomice především rozšiřováním zdrojů, překonáváním staré společenské dělby práce, vytlačováním nutné práce pro obživu na okraj životního času člověka, reálným zrovnoprávněním vlastnické aktivity skupin i jednotlivců, narůstáním míry bezprostřední společenskosti práce a posunem v hierarchii potřeb směrem k potřebě seberealizační činnosti a seberealizačních mezilidských vztahů. Nikde není řečeno, že změna kvality směrem ke komunismu musí nastávat až tehdy, kdy

budou dovršeny všechny úkoly socialismu, že např. proces posamosprávnění státu a veřejného sektoru nemůže proběhnout rychleji než zmizení maloburžoasního vlastnictví, které bude stejně k nerozeznání od různých forem vyčleňování ekonomicky relativně samostatných pracovišť ze samosprávných či státních podniků, přičemž politicky i ideologicky budou formální „maloburžoové“ obklopeni a prosyceni formami socialistické odumírající politiky a formující se socialistické ideologie.

Uvažovat o další podrobnější etapizaci samosprávné socialistické společnosti se nám proto zdá něčím pro účely naší prognózy socialismu zbytečným až hnidopišským nebo dokonce utopickým. Ponechme tuto otázku našim potomkům a prověřujme pouze dalším výkladem rámcový směr procesů měnících společnost k socialismu a v dlouhodobém vývoji buď mizících v propadlišti dějin nebo přerůstajících v procesy komunistické.

Odkazy a poznámky:

1 Srv. str. této práce a příslušné odkazy.

2 Srv. Marx, K., Kapitál, Sv.1, SNPL, Praha 1958, kap.I a II.
Srv. i netržní model socialistické ekonomiky v práci Cockshott, W. P., Cotrell, A., Kybersocialismus, L. Marek, Brno 2006.
Z dlouholetých, nikdy nekončících diskusí o charakteru socialistické ekonomiky probíhajících v rámci protosocialismu viz např.:
Abalkin, L.,I., Dialektika socialistickej ekonomiky, Pravda, Bratislava 1984,
Hába, Z., Křížek, M., Socialismus a vlastnictví, Svoboda, Praha 1975,
Hába, Z., Křížek, M., K základním teoretickým otázkám politické ekonomie socialismu, Politická ekonomie 1971/2,
Hába, Z., Socialistické společenské vlastnictví, SPN, Praha 1975,
Křížek, M., Co je socialistické vlastnictví?, Svoboda, Praha 1972,
Machová, D., Aktuální problémy zbožně peněžních vztahů a zákona hodnoty za socialismu, nepublikovaná práce – podkladová studie pro potřeby IVVK ČSAV, Praha 1988,
Medvěděv, V. A., Socialistická výroba, Svoboda, Praha 1983,
Němčinov, V.,S., Společenská hodnota a plánovaná cena, Svoboda, Praha 1972
Šik,O., K problematice socialistických zbožních vztahů, Nakladatelství ČSAV, Praha 1964,.
Šik,O., Plán a trh za socialismu, Academia, Praha 1968,
Šik,O., Ekonomika, zájmy, politika, Nakladatelství politické literatury, Praha 1962 aj.

3 Srv.:
Formánek,M., K leninské koncepci samosprávy,Filosofický časopis 4/1986
Hába,Z., Ekonomika a demokracie:spojenci či protivníci? In: My ve světě dneška a zítřka. Almanach pro vědu, umění a politiku. SAKKO, Praha 1991, str. 26-29.
Slejška, D., Možnost samosprávného modelu v našich podmínkách, Filozofický časopis 1969
Stočes, F., Sociální demokraté by měli podpořit družstevní formy podnikání. Návrh pro programovou konferenci ČSSD konanou 23. září a jeho stručné zdůvodnění. <http://www.blisty.cz/2010/9/22/art54615.html>

4 Srv. Lenin, Stát a revoluce, cit. vyd., kap.V.

5 Srv. Cockshott,W. P., Cotrell, A., cit. dílo.

6 Marx, K., Německá ideologie, cit. vyd., str. 48.

7 Srv. Hába,Z., Ekonomika a demokracie:spojenci či protivníci? ,cit. vyd.

8 Jde o otázku tzv. dvou stránek společenského řízení. Zde jsou velmi podnětné pasáže, kde Marx ukazuje dvě stránky procesu řízení a dvě funkce řídícího pracovníka – funkci realizátora vlastnického zájmu a funkci organizačně-technickou („dirigenta orchestru“).

Srv.:
Marx,K., Rezul´taty neposredstvennogo processa proizvodstva, Sočinenija, t.49, Izd. polit. literatury, Moskva 1974, str.293 a 508,
Marx,K., Kapitál. Sv. I, cit. vyd. str. 356-357,
Marx,K., Kapitál. Sv.III/I, SNPL, Praha1956, .str. 404,
Flek, A., Způsob výroby a sociální struktura, nepublikovaná kandidátská dizertační práce, str. 138-157, 206-207, 226-278, 305-315,
Nesázal, K., Sociálně politické souvislosti společenského řízení v soudobé epoše. In: Tomášek, L., Nesázal, K., Dělnická třída a socialistické řízení II,VŠP ÚV KSČ, Praha 1978 aj.

9 K otázce tzv. faux frais srv. Heller, J., Protosocialismus – první historický krok za hranice kapitalismu, pozn. 5. In: Socialismus pro 21. století. Sborník statí,TAP ÚV KSČM, Praha 2008, str. 44.

10 Srv. Heller,J., Protosocialismus – první historický krok za hranice kapitalismu, cit. vyd. str. 37.

11 K otázkám samosprávného vlastnictví a zaměstnanecké participace srv. Hospodářská demokracie v praxi. Jak funguje zaměstnanecká participace. KSLP, Praha 2009. Srv. rovněž Stočes, F., Sociální demokraté by měli podpořit družstevní formy podnikání. Návrh pro programovou konferenci ČSSD konanou 23. září a jeho stručné zdůvodnění. <http://www.blisty.cz/2010/9/22/art54615.html>

12 Tamtéž, str. 15-44.

13 Srv. Marx, K., Kapitál. Sv.II,SNPL, Praha 1955, kap.VI,
Marx,K., Sv.III/1,SNPL,Praha 1956, str. 310-320.

14 Srv. Heller,J., Protosocialismus – první historický krok za hranice socialismu, cit. vyd., str. 100-106

15 Srv. Hába,Z., Model samosprávného podniku, nepubl. práce, str. Viz též Hospodářská demokracie v praxi, cit. vyd., str. 103-104.

16 Srv. Heller, J., Neužil, F. a kol., Bojíte se socialismu?, cit. vyd. str.117.

17 Srv. Hospodářská demokracie v praxi, cit. vyd. str. 103-104.

18 Srv. Heller, J., Neužil, F. a kol., cit.dílo, str.129-132.

19 Srv. Mackin, Ch., Bohatství v práci. Zaměstnanecké vlastnictví a odpovědná akumulace. In: Zaměstnanecká participace v Evropě. Vydal SPED a KSLP,Praha 2005, str. 78-96.

20 O totálním nepochopení otázek samosprávy svědčí i fakt, že Jan Fojtík (alias Jan Kůrka) staví proti sobě samosprávu a družstevnictví. (bohužel nemůžeme dokumentovat citátem ani přesným odkazem, novější čísla časopisu Dialog nebyla ještě zavěšena na web).

21 Srv. Marx,K., Kapitál sv. III/2, cit. vyd., kap.37-39.

22 Maštálka, J., Čuba, F., Hurta, J., Zemědělství v globalizovaném světě, neprodejná publikace, Tisk.Typos, vyd. s podporou GUE/NGL v Evropském parlamentě,Brusel – Slušovice 2010,
Kuras, B., České zemědělství díky unii na pokraji krachu, 17.6. 2009, EUportál 2010/9/10, www.europortal.cz/articles/, Agrární dotace jsou noční můrou unie, 2006/1/4, Euroskop.cz, www.euroskop.cz/Aktuality/, Barák,V., České zemědělství – enkláva nerozumu, Liberální institut 2001, <http://libinst.cz/>
Vambera, J., Zelené paradoxy, 2005/6/1, www.vambera.cz.

23 Srv. Marx, K.,Kapitál, III/2, cit. vyd., kap. 40-44.

24 Tamtéž,

Kap. XX. - Výchozí stav a podmínky různých zemí současného světa pro progresivní vývoj směrem k socialismu

Miloslav Formánek, Josef Heller

Poznámky ke strategii kvalitativních změn

Ve složité současné realitě světa se rýsují následující procesy, které, i když dnes mohou být v zárodečném stádiu a musí projít dalším vývojem, už nyní mohou ovlivňovat realitu, měnit ji a vytvářet příznivé předpoklady pro budoucnost.

Rozbuškou, která podnítl vystoupení nejen alterglobalizačních, ale i vyhraněně antikapitalistických sil, může být odpor proti neoliberální expanzi, aroganci a totalitarismu, zoufalá vzpoura chudého Jihu proti bohatému Severu, jakož i prohloubení krize přírodního prostředí. Může jí být zhoršení životní úrovně širokých vrstev obyvatelstva v důsledku ekonomické krize nebo válečných událostí stejně tak, jako vyhrocený odpor proti rozkladu racionality, zesílenému nástupu iracionalismu, relativismu a mystiky, proti manipulaci a duchovnímu zotročování. Může jí být vzrůst znepokojení nad důsledky boje skupin nadnárodních společností o moc v kontinentálním nebo světovém měřítku.

Produktem kapitalistické globalizace je nerovnoměrný vývoj, v jehož důsledku plní v různých částech současného světa levicové, alterglobalizační či revoluční síly různé úkoly.

Tyto síly vystupují:

- proti strukturám globálního kapitálu, jako jsou nadnárodní společnosti, světové organizace typu MMF, SB, WTO apod., jejichž politika se obrací proti zájmům nejširších vrstev občanů;
- proti velmocenské politice sloužící zájmům nadnárodního kapitálu, především politice USA a NATO, jejíž významnou stránkou je agresivita, válečtivost, tendence ke světovládě a potlačování zájmů států a národů, třeba i ozbrojenou silou;
- proti domácím privilegovaným strukturám ekonomickým i politickým ovládajícím klíčová ekonomická odvětví (těžbu ropy a dalších surovin a přírodních zdrojů), zaujímajícím klíčové politické pozice a podporujícím reakční totalitární režimy;
- za demokracii, lidská a občanská práva, proti různým antihumánním, fašistickým, rasistickým, xenofóbním, teroristickým apod. silám;
- proti snahám nadnárodního kapitálu i kapitalistických outsiderů o omezení sociálních práv a jistot občanů, o likvidaci sociálního státu a další výrazné oklešťování sociálních vymožeností a práv zaměstnanců;
- proti útlaku národů, národností i diskriminovaných menšin různého typu;
- proti kořistění z přírodních zdrojů a vážným hrozbám proti samotnému životu na planetě;
- za sladování mnoha roztržštěných zájmů dílčích skupin v rámci těch společenských tříd a skupin, které mají objektivní zájem na antikapitalistickém vývoji, probouzení a formování jejich vědomí.

Politickým imperativem pro levici bude správně rozpoznat politické a sociálně ekonomické pozadí každého daného konkrétního konfliktu – necht' bude jeho bezprostřední příčina a vnější podoba jakákoli – inspirovat a podpořit objektivně pokrokové proudy (které se v něm bezpochyby nemusí uplatňovat jako jediné) a podílet se na něm způsobem, který jej usměrní historicky pokrokovým směrem.

Strategie prvních kroků a dlouhodobého působení

Na tomto základě by ve strategii „prvých kroků“¹ mělo jít o toto:

- 2podílet se na mobilizaci za prosazování i dílčích, bezprostředních
- sociálně ekologických požadavků s perspektivou hlubších, podstatnějších změn;
- spolu s mimoparlamentní taktikou využívat (v zájmu ochrany bezprostředních zájmů lidových vrstev, obrany dosažených výhod a k minimalizaci ztrát) i pragmatickou volební taktiku, a v ní přirozeně respektovat pluralitu levicových sil;
- hlasitě, všude a trvale uplatňovat – pokud jde o zájem a prospěch obyčejných lidí - taktiku „více, mnohem více“, a to i vůči vládám „levého středu“;
- požadovat, aby pravice jednala v duchu svých slibů, objasnila fatální odklon od své praxe a aby sama hradila škody, které její
- politika vyvolává;
- rozhodněji prosazovat demokratismus, rovné možnosti a jednání v každé společenské sféře, a to proti demagogii, která lidských práv a svobody zneužívá;
- odmítat tendenci převracet vše ve zboží (heslo „dekomodifikace“).

V dalších krocích jde o:

- vytváření širokých politických front a aliancí v jednotlivých kapitalistických zemích, které se snaží demokratickou cestou sjednotit nejrůznější třídy, skupiny a vrstvy. Tato uskupení by se potenciálně orientovala na rozšiřování demokracie, regulaci trhu,
- zastavení privatizačních náporů kapitálu, omezování prostoru pro nadnárodní korporace, zajištění zaměstnanosti, podporu státních, družstevních a komunálních podniků, podporu participace zaměstnanců na řízení a široké účasti občanů v činnosti všech politických i primárně nepolitických organizací, na obranu sociálního státu, boj za mír a proti agresivní politice USA, NATO, EU, Ruska i dalších zemí a za práva rovnoprávné účasti národů a zemí ve správě globalizovaného světa;
- boj proti devastaci životního prostředí a za trvale udržitelný růst, snahy o propojení hnutí za demokracii, mír, sociální spravedlnost i ekologickou udržitelnost;
- procesy transformace států, v nichž se udržuje nebo vznikne nekapitalistická orientace, do nové podoby, ve které by po stádiu oživení ekonomického vzestupu mohlo dojít k dalšímu postupu v oblasti demokratizace vlastnictví i politického života;
- podporu a aktivizaci určitých národních, protiimperialistických a demokratických sil v řadě zemí třetího světa využívajících národní státnosti k formování nových demokratických a sociálně spravedlivějších struktur;
- zaměstnanecké a družstevní vlastnictví v lůně samotného kapitalismu reagující na určité procesy ve vývoji kapitálového vztahu, na změnu charakteru práce a potřebu nové, účinnější motivace k pracovnímu výkonu, o vlastnictví, které by za jistých okolností mohlo sloužit k vytváření základů pro socialismus.

Možné etapy v procesu změn

V souvislosti s vytvářením modelu socialismu pro současné podmínky logicky vzniká otázka, nakolik je možné předvídat jednotlivé dílčí mezietapy procesu vytváření podmínek pro přechod k socialismu, ať už v celosvětovém měřítku či v rámci dostatečně vlivného dílčího územního komplexu. Prognózování těchto dílčích mezietap je daleko obtížnější a náročnější než prognózování již vyhraněných rysů budoucího socialismu. Snaží se postihnout proces vyznačující se vysokou mírou neurčitosti, variantnosti, do něhož zasahuje množství nahodilostí, o nichž ve výchozím stádiu prognózování nelze získat potřebné informace. Toto prognózování na rozdíl od prognózování určitého vyvrcholení dlouhodobých dějinných tendencí (nástupu nového systému) nabývá nutně značně hypotetické podoby, kdy se pracuje s abstraktními možnostmi. Nemůže tedy konkrétně charakterizovat např. perspektivy současných revolučních procesů v podmínkách Latinské Ameriky či stanovit, kde ve světě se zrodí určitá revoluční tendence. Vývoj světa jako celku bude probíhat v celé řadě možných

variant.²

V každém případě však nelze cesty a prostředky postupu oddělovat od povahy cíle, k němuž směřují a jemuž mají sloužit, tj. od celkového projektu socialismu jako takového. Připomíná se tak významná souvislost mezi cíli a prostředky. Nevyjasněné, abstraktní pojetí cílů uvolňuje prostor pro svévolné zacházení s prostředky. Takový postup pak zase degraduje cíl na úroveň pouhého účelu, což může vést i k ospravedlňování pochybných záměrů a postupů.

Kdybychom se měli přesto o prognózu možných cest k socialismu pokusit, musíme mezníky a trajektorie těchto cest odvodit jednak z celkového projektu socialismu, jednak ze zmapování výchozího stavu v různých makroregionech a zemích světa. Musíme také vzít v úvahu fakt, že etapy vývoje k socialismu nemůžeme chápat jako celosvětově po sobě následující – v různých zemích či makroregionech mají tyto etapy odlišný historický čas, v určité době mohou vedle sebe ve stejném reálném čase probíhat různé etapy vývoje (např. v části světa etapa postupného vytváření předpokladů pro socialismus a v jiné části světa jeho vyzrávání a směrem ke komunismu).³ Co může být v různých makroregionech společné, je pouze posloupnost etap, pořadí úkolů, které je nutno v rámci vývoje k socialismu a komunismu řešit. Stále aktuální je otázka možnosti urychlení vývoje a vynechání některého mezistupně – např. přechod krachujícího protosocialistického systému do samosprávného socialismu s vynecháním významnější rekapitalizace. Zastáváme názor, že právě procesy rychlého zablokování a potom rozpadu protosocialistického systému v oblastech s předkapitalistickými strukturami a kajícího, někde dokonce ještě dnes nedokončeného návratu ke kapitalismu jako jistému pokroku oproti nepřekonaným feudálním či dokonce rodovým strukturám potvrdily nesprávnost představ o úplném obejití tak významné etapy v řetězci posloupnosti jako je kapitalismus. Přitom na všech cestách číhají rizika odbočení do slepé uličky, zpětného vývoje či destrukce makroregionu nebo i celého světa.⁴ Teprve ve vyšších etapách vývoje se objevují křížovatky, kde zaostalejší regiony dohánějí ty progresivnější, které se dále nemohou pohybovat bez vytvoření nezbytného globálního prostoru a kde se vývoj ve celém vějíři zemí synchronizuje a vstupuje do nové kvality.

Vraťme se tedy k této posloupnosti úkolů, resp. vývojových etap na cestě k samosprávnému socialismu a dále komunismu.

V první etapě jde o konsolidaci a sjednocování pokrokových sil zainteresovaných na progresivní přeměně společnosti směrem ke skutečnému, demokratickému a humanímu socialismu. Těžiště vývoje je převážně v rámci národním. Také v mezinárodním měřítku se ale vytvářejí různě pevné kontakty a vazby spojující různorodá hnutí usilující o alternativu ke globálnímu kapitalismu či přežívajícímu systému ztělesňujícímu pozůstatky prvního historického pokusu o socialismus. Tato etapa se vyznačuje největší variantností a specifíčností vývoje jednotlivých zemí či makroregionů. Země či celé skupiny zemí vstupují do této etapy z různé úrovně - z různých společensko-ekonomických systémů, nemluvě již o různorodosti stupňů ekonomického vývoje, třídně sociální struktury, politického systému, kulturní úrovně a tradic. Každá země či skupina zemí prochází touto etapou různě dlouho.

Posláním této práce není analyzovat celou bohatost jevových forem současného kapitalismu, včetně nejrůznějších makro i mikroregionálních, multikulturních faktorů, které by mohly ovlivnit proces vývoje k samosprávnému socialismu. Takováto analýza by kladla velké nároky na detailní faktografii a vytvářela by potřebu širokého spektra značně specializovaných odborníků. Její zvládnutí by vysoce přesahovalo možnosti našeho kolektivu. I nadále proto musíme jít cestou určité, poměrně vysoké abstrakce při zkoumání neobyčejně variabilních společenských procesů. Na určitou konkrétnější rovinu této abstrakce však sestoupit můžeme, samozřejmě s tím, že závěry, které takto získáme, jsou spíše orientační hypotézou pro konkrétní politicko-ekonomicko-sociologicko-kulturologické bádání o jedinečných podmínkách příslušných zemí.

V této nižší rovině abstrakce ovšem nutně musíme narazit na jeden problém – na skutečnost, že místní kulturologické faktory (historické kulturní tradice související konec konců i s geografickými podmínkami daných zemí, kulturní a náboženská specifika, mentalita, psychika atd.) mají relativní samostatnost ve vztahu k ekonomicko-sociálním a politickým charakteristikám společnosti, tedy např. že jedna věc jsou obecné rysy kapitalistického uspořádání a třídně sociální struktury a druhá věc je složitě zprostředkování kapitalismu přes místními faktory ovlivňované jednání a psychiku lidí.

Tento druhý moment nebudeme moci v naší abstrakci plně zohlednit.⁵

Obecně můžeme rozčlenit svět na následující typy zemí:

- a) víceméně vyspělé kapitalistické země (včetně části bývalých socialistických zemí) s rozvinutou tržní ekonomikou a třídně sociální strukturou a dlouhodobě uplatňovanými či na minulé tradice navazujícími buržoazně demokratickými institucemi a mechanismy vstoupivší či vstupující do globální kvality (USA, Kanada, Japonsko, Austrálie, Izrael, původní EU, ČR, SR, Polsko, Maďarsko, Slovinsko, Pobaltí aj.);
- b) kapitalistické země třetího světa s rozvinutou tržní ekonomikou i globální kvalitou, v jejichž vlastnických vztazích, třídní struktuře, politickém systému i kulturních tradicích přežívají prvky předkapitalistických společenských vztahů a struktur, zejména nestabilita buržoazní demokracie (Latinská Amerika, Jižní Korea, Tchajvan, Singapur, Thajsko, Indie, Turecko, Pákistán, Indonésie, Jihoafrická republika aj.);
- c) bývalé socialistické země, v nichž rámcově převládl kapitalismus a které do globální kvality vstupují ekonomicky relativně zaostalé, s velkými vnitřními disproporcemi, labilnější demokratickou strukturou, častěji v nich hrají značnou roli struktury organizovaného zločinu (Rusko, Ukrajina, Bělorusko, Moldova, Rumunsko, Bulharsko, Chorvatsko, Srbsko, Bosna, Makedonie, Albánie);
- d) bývalé socialistické země, ekonomicky slabé, které prošly jak prvotní socialistickou, tak pozdější kapitalistickou přeměnou jen na povrchu a kde přežívají silné feudální a polofeudální struktury a mechanismy, které jsou do globální kvality vtahovány spíše vnějškově a povrchově (středoaasijské státy z bývalého SSSR, kavkazské státy, Mongolsko);
- e) zaostalé země třetího světa vstupující do globální kvality s nedostatečně konsolidovanými kapitalistickými strukturami, s převládajícími feudálními či dokonce kmenovými strukturami, politicky nedemokratické a nestabilní, prostoupené organizovaným zločinem a terorismem (mnohé arabské a africké země);
- f) země s dosud trvajícím prvním historickým typem socialismu (Kuba, KLR) bez globální kvality;
- g) bývalé socialistické země procházející rekapitalizačním procesem, se silnými pozůstatky původních struktur a značně nedemokratickým politickým uspořádáním, nicméně rychle získávající globální rozměr (Čína, Vietnam);
- h) země ve stavu akutního rozpadu společenských struktur, kde se propojuje klanový systém s militantním, většinou náboženským, mezinárodně organizovaným terorismem a se strukturami organizovaného zločinu, což ještě dále násobí vtahování těchto zemí nebo jejich některých struktur, např. náboženských či organizovaného zločinu a nelegálního obchodu (Afghánistán, Čecensko, Kosovo, Somálsko, Súdán, Libérie, příp. další africké či arabské země apod.);⁶

Tyto rozdílné typy zemí procházejí různými vývojovými trajektoriemi. V některých z nich elementární pokrokové síly vůbec neexistují v podobě určitých organizovaných struktur, v jiných existují v zárodečné podobě, roztržštěné, nemají potřebné institucionální zázemí, v jiných prodělávají složité adaptační procesy, jejich různé složky spolu nekomunikují, působí zde vlivy různých reakčních ideologických komplexů apod.

Ve většině z těchto zemí převládá kapitalismus a buržoazně demokratické struktury pevně napojené na procesy kapitalistické globalizace. Pro některé země je na pořadu dne využití státně byrokratických mechanismů v boji s globálním kapitalismem a neokolonialismem globálně kapitalistických supervelmocí, zejména USA.⁷ Jiné jsou ovládány militantními až teroristickými strukturami sloužícími zájmům regionálně či dokonce už globálně se formujících specifických elit (muslimské země).⁸ Pro další je překážkou pokroku stranická a státní byrokracie prvního typu socialismu.⁹

Většina pokrokových hnutí se formuje na **hlavní trajektorii**, kterou představuje boj s rozvinutým globálním kapitalismem v politické formě buržoazní demokracie, jiné musí teprve položit základy relativně konsolidovaného kapitalismu. V některých zemích není zcela vyloučena možnost obejít stádium kapitalistické restaurace a přejít do další etapy přímo z podmínek poznamenaných prvním typem socialismu. Ve všech těchto zemích by pokrokové politické a ideologické proudy měly spolu komunikovat, navazovat vzájemná spojení a sjednocovat se do širokých front.

Po dořešení různých úkolů souvisejících s přetrváváním feudálních i předfeudálních společen-

ských struktur jednotlivé země vstupují na hlavní cestu, kde před jejich pokrokovými hnutími vystupují do popředí určité relativně společné úkoly.

V celosvětovém měřítku existují dvě základní trajektorie takového postupu:

První, hlavní trajektorii je cesta rozvíjení pokrokového hnutí s postupně sílícím socialistickým zaměřením v kapitalistických zemích, **druhá, vedlejší trajektorie** je oslabování nedemokratických státně byrokratických struktur zformovaných v průběhu trvání prvního historického typu socialismu a posouvání vývoje v těchto zemích k skutečnému socialismu, v krajním případě se záměrem zabránit, aby rozkladu struktur tohoto typu socialismu využil kapitalismus.

V první etapě, v zemích nacházejících se na první, hlavní trajektorii se demokratizují různé pokrokové organizace (včetně levicových politických stran, především stran komunistického typu) a občanské iniciativy. Tyto organizace důsledně zavádějí principy vnitřní demokracie a samosprávy, včetně obměny vedoucích garnitur. Zbavují se pravicové ideologie (včetně antikomunismu) i ideologie stalinismu (hlavně v bývalých či současných tzv. socialistických zemích), vytvářejí si zastřešovací struktury, sjednocují se na levicovém programu, hledají alternativní řešení společenských problémů. Důležitým úkolem je zde obrana pozůstatků či vydobytí sociálního státu, prosazování nebo obrana základních demokratických mechanismů, lidských, občanských práv, včetně práv sociálních, a svobod, prosazování ekologicky udržitelného rozvoje i národní suverenity proti tlaku globálního kapitálu. Pokroková hnutí podnikají první kroky k podpoře a rozvoji samosprávného vlastnického sektoru a zavádění podílu pracujících na řízení ve všech typech podniků, včetně podniků státních. V zahraniční politice navazují mezinárodní kontakty, prosazují mírovou demokratickou politiku, stavějí se proti agresivní politice globálně kapitalistických supervelmocí, ale i různých extremistických antihumánních hnutí uchylujících se k terorismu, podporují integrační procesy, ale snaží se čelit negativním stránkám vyplývajícím z kapitalistické formy integrace a globalizace. Podporují různá alterglobální hnutí a podílejí se na jejich práci.

Na druhé trajektorii se pohybují země nacházející se na různých stupních vývoje prvního historického typu socialismu, včetně těch, které již vstoupily na cestu rekapitalizace. V těchto zemích jde o vybudování materiálně technické základny pro další rozvoj, o překonání takové životní úrovně neprivilegovaných vrstev společnosti, které s bídou zabezpečuje uspokojení těch nejzákladnějších materiálních potřeb a hrozí stále masovou sociální katastrofou. Jde také o aktivizaci sil, které usilují o demokratizaci společnosti, o rozšiřování forem samosprávného společenského vlastnictví a demokratizaci řízení státního sektoru i celého veřejného života. Cílem je zabránit zneužití pokrokových opatření a reforem ve prospěch prokapitalistických sil.

Druhá etapa je etapou demokratizace, kterou procházejí země první i druhé trajektorie. V jednotlivých zemích či nadnárodních regionech, které prošly první etapou a mají podmínky pro další pokrokový vývoj, se formuje široká demokratická fronta. Je schopná prosazovat demokratizaci podmínek veřejného života a veřejných institucí na všech stupních a čelit tlaku pravicových či jiných extremistických antihumánních sil. Výchozím prvkem této demokratizace je široká aplikace principů demokracie a samosprávy ve všech institucích, které se do této fronty zapojují. Tato fronta si musí vytvářet podmínky pro zvyšování veřejné aktivity občanů současně nepříznivé pro rozvíjení aktivit fašistických, rasistických, stalinistických, militantně nacionalistických či nábožensky agresivních seskupení a propagaci fašistických, rasistických, stalinistických a militantně nacionalistických či nábožensky agresivních ideologií. Demokratické hnutí musí významně rozšiřovat prvky sociálního státu a usilovat o udržení a zlepšení sociálního standardu neprivilegovaných vrstev a zvýšení jejich životní úrovně. Musí se rovněž stát nositelem prvků ekologické udržitelnosti rozvoje a harmonizace vztahu k přírodě.

Ústředním momentem této etapy musí být, aby široké demokratické hnutí zabezpečilo podmínky pro udržení a demokratizaci řízení státního vlastnického sektoru, příp. pro jeho rozšiřování, a především podmínky pro vznik a rozvoj samosprávného vlastnického sektoru. V ideové rovině by měly být demokratické síly schopny vytvořit ideologický proud, který bude působit proti pravicové, stalinistické či antihumanistické ideologii a bude výrazně ovlivňovat stav společenského vědomí. V zahraničně politické linii musí docházet k navazování spojení mezi obdobnými demokratickými hnutími v dílčích regionech i v celosvětovém měřítku. Měly by být účinně ovlivňovány světové organizace, které tato demokratická hnutí ovlivňují, jako je OSN. Měla by podvazovat aktivitu kapitalistických globálních

institucí typu SB, MMF, WTO apod.¹⁰ Tato hnutí by měla být schopna čelit agresivní politice států vyjadřujících zájmy nadnárodního kapitálu či států a hnutí vyvíjejících teroristické aktivity.

Třetí etapa na hlavní trajektorii boje proti kapitalismu je etapou vytváření rovnováhy mezi silami globálního kapitalismu na jedné straně a silami demokracie a samosprávy na straně druhé, přičemž demokratické síly získávají historickou iniciativu. Tento proces může nastat na celém světě víceméně současně, což není pravděpodobné, nebo v měřítku určitého makroregionu či dokonce pouze v jedné velké globální supervelmoci. Základem pro tuto etapu v daném státě či nadnárodním seskupení musí být určité vyrovnaní potenciálu a efektivity samosprávného vlastnického sektoru na jedné straně a kapitalistického, zejména globálně kapitalistického sektoru na straně druhé, což by vylučovalo ekonomické pohlcení samosprávného sektoru globálním kapitálem. V této situaci musí být demokratické a samosprávné síly ve veřejném životě tak silné, aby mohly ovlivňovat fungování státního vlastnického sektoru a zatlačovat vliv globální buržoazie na tento sektor. Stejně tak musí výrazně ovlivňovat činnost sociálních systémů a celou sociální politiku státu a prosazovat zásadní sociální reformy. Současně musí prosazovat výrazné reformy v politickém životě, získávat postupnou převahu nad silami regrese, přebírat kulturní hegemonii¹¹ a rozhodující vliv ve společenském vědomí a veřejném mínění. V závěru této etapy demokratické síly přejímají projekt socialismu, přebírají demokratickou cestou vedení ve veřejných institucích na všech stupních, prosazují socialistický projekt parlamentního zřízení a široké účasti občanů na vedení společnosti, přijímají legislativu znemožňující činnost extremistických organizací usilujících o likvidaci demokratického systému. Dochází k demokratizaci ozbrojených složek a vyloučení možnosti jejich zásahu proti demokratickému systému. Začíná budování socialismu.

V mezinárodní rovině musí dosahovat vysokého stupně proces globálního sjednocování pokrokových sil všech makroregionů, bez ohledu na dosažený stupeň vývoje jednotlivých makroregionů či konkrétních zemí. Takovýmto způsobem by bylo možné zabránit vojenské agresí či jiným formám podvratného působení globálně kapitalistických států či útvarů vytvořených nadnárodním kapitálem proti oblasti přecházející k socialismu. Demokratické síly by výrazně ovlivňovaly OSN a další nadnárodní instituce a musely by mít takový vliv v nejreakčnějších zemích či supervelmocích, který by byl schopen blokovat jejich vojenskou aktivitu.

Myšlenky klasiků a zkušenosti z revolučních procesů

Z tohoto hlediska mohou být značně inspirativní práce klasiků zabývající se vztahem demokratické a socialistické revoluce, zejména klasická Leninova práce „Dvě taktiky sociální demokracie v demokratické revoluci.“¹²

Lenin charakterizoval demokratickou revoluci své, tj. imperialistické éry jako proces směřovaný proti pozůstatkům feudalismu, jehož hegemonem je proletariát, který získává na svou stranu rolnictvo a neutralizuje buržoasii, přičemž je nastolena revoluční demokratická diktatura proletariátu a rolnictva (*Místo rolnictva můžeme dosadit maloburžoasii, což je širší pojem a neváže se tolik k ruské realitě*). Socialistickou revoluci charakterizoval jako proces namířený proti kapitalismu a buržoasii, kde je hegemonem rovněž proletariát, jeho spojencem jsou poloproletářské elementy a je neutralizována maloburžoasie vzhledem ke své kolísavosti. Nastolena je diktatura proletariátu.¹³

Závěry klasiků byly dále rozvíjeny, nejprve ještě v průběhu samotné socialistické (protosocialistické) revoluce v Rusku a SSSR, kdy se už objevila teze o tom, že rolnictvo může být v této revoluci spojencem a nejen neutralizovanou silou.¹⁴ Další rozvíjení poznání pokračovalo zejména po druhé světové válce, kdy imperialismus dále pokročil, stal se ještě reakčnějším a zároveň byl výrazně diskreditován fašismem. Došlo se k poznatku, že se obě etapy revoluce k sobě výrazně přibližují, spojencem dělnické třídy v demokratické revoluci může být i část národní buržoazie a v socialistické revoluci je střední rolník (maloburžoa) jasným spojencem.¹⁵

Toto poznání ovšem neodpovídalo reálnému společenskému vývoji a praktické politice strany, jako hlavního politického nástroje hnutí provádějícího revoluční společenskou přeměnu. Jak demokratické revoluce přerůstaly v revoluce socialistické (protosocialistická) za Leninova života a obdobně pak i později v jiných zemích, včetně ČSR?

Na počátku revolučního procesu po první světové válce v Rusku stála bolševická strana hnutí opřená o vrstvu profesionálních revolucionářů ovlivňujících nerovnoměrně vyburzený proletariát bez výraznějších vlastnických zkušeností a návyků, nanejvýše s určitými politickými návyky a dovednostmi. Kolem proletariátu se seskupily další spojenecké vrstvy a třídy, především část maloburžoasie (většinou v podobě rolnictva) s nepříliš využitelnými, nedostatečně společenskými vlastnickými návyky a maloburžoasním vlastnictvím danou dvojakostí a kolísavostí myšlení a jednání. V etapě demokratické revoluce i v etapě revoluce socialistické byl proto logicky faktickým hegemonem hnutí rodící se řídicí aparát ovládající proletariát a přes něj i další síly.

V etapě demokratických revolucí v Rusku v r.1905 a později 1917 se na úkor pozůstatků feudalismu (v druhé vlně revolucí po druhé světové válce na úkor velké buržoasie) maximálně měnilo a zlepšovalo vlastnické postavení maloburžoasie, příp. drobného rolnictva, ale zároveň se posilovala vrstva zejména vesnické buržoasie (v ČSR už i buržoasie v průmyslu a obchodě – národní správci apod.). Podle konkrétních historických podmínek se v tomto stadiu revoluce řešily i další demokratické úkoly a řešila se národnostní otázka.¹⁶

V Rusku v r.1917 a dále byla v zásadě dodržena Leninova směrnice z r.1905, i když tempo revolučních přeměn ve městech a na vesnici bylo rozdílné. Demokratická revoluce za půdu a svobodu se na vesnici opozdila a probíhala ještě v době, kdy ve městech už probíhala revoluce socialistická¹⁷. Spojencem městského proletariátu bojujícího proti buržoasii pod vedením svého řídicího aparátu a ve spojení s městskou maloburžoasií byla faktická selská válka prováděná veškerým rolnictvem, včetně části vesnické buržoasie (kulaků) proti pozůstatkům feudalismu a velkostatkářů. Ve městech byl přechod mezi demokratickým a socialistickým stadiem velmi krátký (od února 1917 do října 1917), na venkově trval podstatně déle – Dekret o půdě byl vlastně pouze vítězstvím demokratické revoluce na vesnici.

Když socialistická (protosocialistická) revoluce v Rusku zvítězila a uspokojila požadavky veškerého rolnictva, hlavně středního, nastala občanská válka a intervence a éra válečného komunismu. V průběhu této éry se vztah mezi proletariátem vedeným řídicím aparátem a rolnictvem všeho druhu (snad s výjimkou poloproletářských elementů na vesnici) značně zhoršil a Lenin ho pak v době NEPu musel pracně upevňovat.¹⁸ Teprve pak však na venkov dorazila skutečná socialistická revoluce a protivníkem socialistického svazku řídicího aparátu, proletariátu a maloburžoasie se stala venkovská buržoasie (kulaci). Vzhledem k primitivním mechanismům nastupujícího stalinismu a kapitalismem neřešené objektivní zákonitosti industrializace, možné v Rusku jedině na úkor rolnictva, se však řídicí aparát nespokojil oficiálně proklamovaným bojem proti vesnické buržoasii (kulakům)¹⁹, ale začal vést faktickou válku i proti střednímu rolníkovi²⁰. Výsledkem této války byl vznik třídy družstevního rolnictva, jejíž kvalitu si netroufám bez speciálního zkoumání charakterizovat (rozhodně potřebovala uzrát, a to bez postátňování). Řídicí aparát, který zmohutněl a konsolidoval se jako třída, začal ostatně v této době vést boj prakticky na dvě fronty – proti skutečným nepřítelům socialismu a proti všem skutečným i domnělým nepřítelům diktatury řídicího aparátu, čímž rozvrátil jednotu prosocialistických sil v zemi a zbytečně vháněl řadu skupin i jednotlivců do odporu proti systému či do distance od něj. Situaci komplikovalo i nemarxistické řešení národnostní otázky, kdy řídicí aparát přimykající se k Rusku dával svému dvojakému třídnímu boji zbytečně nacionalistický ráz a dotýkal se zájmů menšinových národů, včetně zájmů jejich nových privilegovaných vrstev, což se pak negativně projevilo za druhé světové války.²¹

Revoluce probíhající po druhé světové válce v ČSR (bereme ji jako příklad, jako nejčistší podobu ze všech revolucí v sovětských satelitech) byla už jiná. V důsledku války byla již na počátku demokratické revoluce značně usnadněno formování početného řídicího aparátu spojeného s komunistickou stranou a dobovou koncepcí socialismu. Již v etapě demokratické revoluce, na které se alespoň zpočátku podílela i demokratická buržoasie, byly realizovány tak významné úkoly, jako je pozemková reforma a vyvlastnění velké buržoasie (vesměs kolaborantské). Vznikl silný státní sektor, který se stal oporou dalšího revolučního vývoje. Maloburžoasie, včetně středního rolníka, byla v této době jasným spojencem řídicího aparátu a proletariátu. Proto mohla revoluce vcelku hladce přerůst v revoluci socialistickou.²² Jejím protivníkem se stala veškerá buržoasie a s ní spojené skupiny řídicího aparátu a inteligence. V daleko příznivější realitě, než byla realita ruská, se však řídicí

aparát nedopustil zdaleka tak protirolnické politiky jako v SSSR a v zásadě udržel spojenectví s jádrem venkovské maloburžoasie, kterou se podařilo, nikoli bez násilí a ořesů, ale přece jen poměrně úspěšně převést na třídu družstevního rolnictva a integrovat i s ostatními chudšími i bohatšími vrstvami na vesnici.²³ To byl jeden z největších úspěchů systému. Už tak úspěšný systém nebyl při převádění městské maloburžoasie do dělnické třídy státních podniků, který značně snížil socialistické uvědomění dělnické třídy a rozměnil její nejzkušenější jádro prostřednictvím nespokojených maloburžoasních vrstev, vůči kterým byly porušeny původní sliby zachování drobného podnikání. Celé to ještě znásobilo násilné včleňování bývalých příslušníků buržoasie a s buržoasií spjatých skupin řídicího aparátu a inteligence mezi dělnickou třídu.²⁴ K snižování socialistické kvality, zejména určitého třídního, prosocialistického uvědomění dělnické třídy přispívalo i masové vyzdvihování dělnických kádrů mezi řídicí aparát a inteligenci a pokračující odcizování se socialistického řídicího aparátu dělnické třídě.²⁵

V etapě socialistické revoluce na úkor veškeré buržoasie získávalo na čas zlepšení vlastnického postavení maloburžoasní rolnictvo, které ovšem bylo vzápětí převáděno do družstev pod tlakem profesionálních revolucionářů, dělnických aktivistů a části zemědělského proletariátu. Proti revoluci působily vlastnické návyky maloburžoasie, včetně do ni nově vplynoucích vrstev původně chudého rolnictva, které získalo půdu. Vytvářela se určitá politická jednotu maloburžoasie a překonávané vesnické buržoasie, která byla sociální oporou odporu proti revoluci a socialismu. Dělníci brzy po revoluci ztráceli aktivní podíl na řízení a konstituovala se třída řídicího aparátu, ve společnosti však docházelo k zmenšování sociálních rozdílů a byla zajištěna značná mobilita pro jednotlivce z nepri- vilegovaných vrstev směrem k řídicímu aparátu. Přesto se však mezi vládnoucí třídou aparátu a dělnictvem rozšiřovala propast, odbourávaly se demokratické vymoženosti, konsolidovala se jen situace na vesnici úměrně tomu, jak se rozvíjel družstevní vlastnický sektor (pokud nebyl postát- něn). Centralismus řídicího aparátu omezoval mnohé vymoženosti demokratické revoluce v oblasti národnostní otázky.²⁶

Specifických rysů nabývala demokratická revoluce tam, kde se s demokratickými úkoly pojily úkoly v oblasti národního osvobození, zejména v době rozkladu kolonialismu. Někdy šlo v podstatě jen o revoluce ryze buržoasní, které další pokračování neměly (Turecko, Indie, Indonésie). Jinde, zejména v poválečné době, byl proces vývoje složitější a v průběhu národně osvobozovacího procesu byly vedoucí garnitury z řad vlastenecky smýšlejících příslušníků předburžoasních a velkoburžoasních kruhů nahrazovány garniturami pocházejícími spíše z kruhů střední buržoasie, více spjaté s národními zájmy, případně dalších složek středních vrstev, zejména důstojnictva, státní byrokracie. V těchto zemích šla revoluce poněkud za rámec možností demokratické revoluce, a to zejména v oblasti zestátňování přírodního bohatství, těžby, části průmyslových podniků, pozemkové reformy i určité podpory družstevnictví, málo kde však v těchto došlo k skutečně demokratickým přeměnám v politice a revoluce většinou končily vznikem autoritativních, často vojensko-byrokratických režimů v řadě rysů blízkých protosocialistckému systému, včetně jeho závažných systémových vad. Tyto režimy byly značně labilní, závislé na podpoře protosocialistické soustavy a s jejím slábnutím dege- nerovaly a zanikaly.²⁷

Jak bychom si mohli představit onu určitou dvojetapovost procesu společenských přeměn za situace, kdy ve světě probíhá globalizace doprovázená oslabováním národních států a přeměnou národů v promíchávající se globální národnosti?

Charakterizovali jsme různé typy zemí, ze kterých bude revoluční proces startovat, ale také kři- žovatky, přes které bude muset nakonec projít.

Omezme se zatím na kapitalistické země relativně vyspělé, jako je i naše republika.

Co bude tou první úrovní změny, které bude muset relativně vyspělá kapitalistická země včleněná do globálně kapitalistické struktury dosáhnout, úrovní, která ještě nebude socialismem?

A.Dvořák prezentoval názor, že otázka vytváření samosprávného zaměstnaneckého vlastnictví patří až do druhé etapy směřující už k socialismu – s tím rozhodně nemůžeme souhlasit.²⁸ Cely dvojetapový revoluční proces, má-li mít nějaký ekonomický základ (pro Leninovu či Gottwaldovu demokratickou revoluci byla tímto základem např. pozemková reforma a zestátnění části podniků) musí okamžitě začít opatřeními a kroky na podporu participace zaměstnanců na zisku a řízení ve státních a soukromých podnicích a zakládáním samosprávných podniků (např. tam, kde soukromé

či státní podnikání zkrachovalo, příp. v nově zakládaných podnicích).

Na rozdíl od Leninovy a Gottwaldovy éry budou v éře kapitalistického globalismu obě etapy re- voluce výrazně spojeny a přechod mezi nimi je spíše kvantitativní než kvalitativní.

Nová realita a z ní vyplývající závěry

Jaké poučení tedy máme vyvodit z této konfrontace teorie a praxe obou typů revolucí probíhajících v různých stadiích vyžívání imperialismu? V čem se změnila situace od leninské i gottwaldovské revoluční éry?

1. Poučení ze vzniku, vývoje a krachu protosocialismu ukázalo na nutnost, aby v celém procesu od kapitalismu (globálního) k socialismu (samosprávnému) byl řídicí aparát samotného proti- kapitalistického hnutí (komunistického či jiného) pod co největším vlivem a kontrolou ostatních složek tohoto hnutí, zejména jeho nejpokrokovější a stále se vyvíjející třídy (industriálního pro- letariátu, kognitariátu, třídy samosprávných vlastníků). Jinak společnost padá zpět do bludné pasti protosocialismu a, řečeno Marxovými slovy, „celé to svinstvo začíná znovu“.²⁹
2. Klasická představa revoluce výrazně pracovala s myšlenkou násilného, relativně jednorázové- ho převzetí moci, s velmi pravděpodobným ozbrojeným bojem nebo alespoň hrozbou tohoto boje. Po zhodnocení důsledků uplatnění této formy při vzniku protosocialismu a celkové její diskreditace na kterékoli straně politického konfliktu je nutno dojít k závěru, že revoluce může být skutečně úspěšná, jen když v ní tento prvek nebude obsažen. Jeho uplatnění, třeba i vnu- ceně odporem protivníka, ruší demokratické mechanismy a lidská práva a vytváří základ pro vznik diktatury řídicí elity. Jako hlavní zbraň proti použití této formy protivníkem, je nutno chá- pat rozložení systému a jeho vládnoucí třídy rozvojem samosprávného vlastnického sektoru na bázi postindustriální úrovně výrobních sil³⁰ a uplatněním tzv. „měkkých“ forem moci a donu- cení (veřejné mínění, šíření informací a rozvracení informačních sítí protivníka, sdělovací pro- středky, demokratické aktivity ve všech člancích – občanské výbory či fora - i na ulicích atd.). Oprávněně se dnes objevuje pojem „revoluce nízké intenzity“ parafrázující pojem z arzenálu amerických ideologů – konflikty nízké intenzity.³¹ Obecně možno říci – čím krvavější revoluce, tím výhodnější pro kapitalismus, kapitalismus je třeba donutit, aby nepoužil zbraně (tak jako byla donucena protosocialistická elita v bývalých sovětských satelitních zemích předat moc buržoasii v zásadě mírovou cestou – není to nemožné, není to fantazie, příklady podobného vývoje možno hledat i ve starších dějinách – přechod od feudalismu ke kapitalismu v řadě zemí, vznik Pařížské Komuny, vznik Maďarské republiky rad, ale i náš Vítězný únor).
3. Již výše zmíněné typy demokratických a protosocialistických revolucí, zejména revoluce got- twaldovského typu, spolu velmi těsně souvisely a přechody mezi nimi nebyly příliš ostré. Za podmínek, kdy politická moc se realizuje moderními prostředky, s pomocí informačních, komu- nikačních a finančních sítí, má na první pohled anonymní charakter, není možné si tyto revolu- ce představovat jako relativně jednorázové akty symbolizované fyzickým obsazením nějakých klíčových center. Stejně jako celá společnost má i revoluce „síťový“ charakter. K změně pomě- rů je třeba se najednou infiltrovat do všech článků systému a rozhodně to nemusí být jednorá- zový proces. Sám strategický cíl – samosprávný socialismus – je vlastně vysoce demokratická společnost ve všech sférách. Dílčí mezietapy tohoto procesu nejsou odděleny čínskou zdí, jde vlastně jen o různé kvantily demokracie v jednotlivých sférách, které se za jistou hranicí zvrací v jinou systémovou kvalitu.
4. Klíčem k určení charakteru a odlišnosti mezietap musí být v souladu s klasiky analýza zájmů jednotlivých společenských tříd. Jak dalece se v revolučních procesech mění vztahy mezi tří- dami nebo charakter těchto tříd?

V obou možných etapách revolučního procesu je hlavním protivníkem nadnárodní kapitál – v možných dílčích etapách se liší jen tím, nakolik má v globální ekonomice i v jednotlivých zemích dominantní postavení a jakými prostředky, přes jaké konkrétní dílčí skupiny buržoasie své posta- vení realizuje. Na počátku procesu je nadnárodní kapitál výhradním vůdcem, silou, kolem které

se seskupují všechny složky buržoasie, silný řídicí aparát kapitalistických podniků, přes různá zprostředkování ovládaná maloburžoasie a další specifické skupiny – ideologický aparát, aparát sdělovacích prostředků, mocenský aparát apod.

Vrchní patro v hierarchii buržoasie seskupené pod vedením nadnárodního kapitálu představuje spekulativní kapitál pohybující se ve sféře peněžnictví a obchodu.³² Tato nejvíce parazitní vrstva buržoasie ovšem nepředstavuje nějakou zvláštní, oddělitelnou složku – jde spíše o zvláštní funkci, která je zastoupena v každém uskupení nadnárodního kapitálu, o jakousi zvláštní funkci každého nadnárodního buržoy. Přesto však právě tato funkce nadnárodního kapitálu je v celkovém systému kapitálu relativně nejpostradatelnější a mohla by být prvním cílem sil usilujících o změnu,.

Buržoasie nižší úrovně, která je sice propojena s nadnárodním kapitálem a podílí se na monopolním zisku, ale má svou relativní samostatnost a vyznačuje se specifickým „národním“ rajónem působení není nějakou národní buržoasií ve smyslu třicátých, padesátých či šedesátých let 20. století. Je to buržoasie kompradorská, která žije ze zprostředkování zisku nadnárodnímu kapitálu, nezřídka v propojení s organizovaným zločinem. Tato buržoasie nemá žádný progresivní potenciál a doplňuje si zdroje zisku zneužíváním národního státu k snižování ceny práce a souhrnnému přerozdělování prostředků všech ostatních vrstev do svých kapes (různé formy privatizace společného majetku či veřejných služeb, daňové mechanismy, ale také lobbyistické parazitování na státních zakázkách, spekulace s pozemky, zneužívání informací apod.). Vzniká závažná otázka, zda tato „klausovská“ či „topolánkovská“ buržoasie (dále jen KT buržoasie), jejíž politika bezprostředně sahá na peněženky občanů, by neměla být prvním cílem revolučních procesů, a to bez ohledu na to, že se někdy zaštiťuje národními zájmy. Pokud tato buržoasie např. v Evropě brání prohlubování evropské integrace a vytváří satelitní vazby na USA či Rusko, mělo by se jí revoluční hnutí postavit na odpor.

Nezanedbatelnou složkou buržoasie je ta její část, která bývá zahrnována do skupiny tzv. drobných a středních podnikatelů.³³ Tuto část buržoasie je nutno odlišit od výše zmíněné kompradorské pseudonárodní buržoasie klausovsko-topolánkovského typu, protože jde o buržoasii, která se nepodílí ani na monopolních ziscích nadnárodního kapitálu, ani na centralizovaném dodatečném vykořisťování občanů prostřednictvím národního státu a naopak je o část své nadhodnoty připravována na trhu velkým kapitálem. U této buržoasie je možné předpokládat určitou progresivní potenci a uvážit její možný podíl v demokratické frontě v první, ale možná i druhé etapě revoluce. Není podstatným znakem, zda se tato buržoasie dostává do područí nadnárodního nebo pseudo-národního KT kapitálu v rámci jedné země nebo při podnikání např. v rámci EU.

Mezi buržoasií a jejím vyvíjejícím se protipólem (dělnictvo, kognitariát, samosprávní vlastníci) je řada vedlejších a přechodných tříd a skupin.

Základní je v tomto smyslu maloburžoasie, skromně se skrývající pod firmou „drobné a střední podnikání“ nebo „živnostníci“ (*nelze zde mechanicky usuzovat podle právního statutu, mnozí z těchto „podnikatelů“ či „živnostníků“ jsou fakticky dělníci*). Charakteristiky maloburžoasie jsou známé a z nich vyplývá i nezanedbatelný progresivní potenciál, díky kterému by rozhodně mohla být spojencem progresivního subjektu v obou etapách revoluce a pokojně dožít svou existenci v rámci samosprávného socialismu až do komunismu.

Maloburžoasii se svým dvojakým postavením blíží ty zaměstnanecké skupiny, které nevlastní výrobní prostředky a které jsou jednak vykořisťovány, jednak plní za buržoasii určité vlastnické funkce. To se týká určitých skupin řídicích a administrativních pracovníků, ale odvozeně – mimo sféru produkce nadhodnoty - i inteligence vykonávající ideologické či politicko-mocenské funkce v zájmu buržoasie (společensští vědci, pracovníci sdělovacích prostředků, úředníci, soudci a advokáti, policisté a složky činné v trestním řízení a v celém procesu postihu kriminality, učitelé, ale také příslušníci armády atd.).

Uvnitř této široké množiny jsou nezanedbatelné rozdíly – část této množiny se podílí přímo na produkci nadhodnoty (nižší manažer ve výrobě či službách), další část zprostředkuje produkci nadhodnoty (manažer v obchodě či peněžnictví), jiní zase žijí z prostředků získaných přerozdělením zisku buržoasie a hlavně mezd námezdních zaměstnanců (ideologický a politický aparát, včetně kněží a učitelů,, mocenský aparát, armáda). V závislosti na míře spojení s ekonomicko-

vlastnickými, politicko-mocenskými a ideologickými funkcemi buržoasie mohou uvnitř této množiny vznikat významné politické diferenciace, i když stránka vykořisťovaného pracovníka zakládá moment spojenectví těchto vrstev s progresivním sociálním subjektem (dělnickou třídou, kognitariátem, třídou samosprávných vlastníků – dále jen DT,K,TSV)

Pominout nelze ani specifickou, ale významnou skupinu řídicího aparátu odměňovaného z prostředků příslušných politických hnutí a sociálních organizací usilujících o progresivní cíle (politický aparát KSČM či případně dalších levicových organizací, odborový aparát apod.). Tento aparát může být složkou progresivního politického hnutí, ale má tendenci k určitému osamostatňování svých lokálních zájmů a infiltraci do privilegovaného postavení. Musí být podroben výrazné kontrole progresivního sociálního subjektu.

Zvláštní skupinu představují pracovníci, kteří jsou za své služby odměňováni z osobního důchodu kapitalisty (obslužný personál různého typu, ochranka, atd.). Zdrojem svého příjmu jsou spojení s buržoasií, i když se tato snaží na nich různě ušetřit, mohou být nezanedbatelným zdrojem jak progresivního, tak reakčního potenciálu (to druhé je pravděpodobnější).

Velkou množinu představují námezdní zaměstnanci, které spojuje jednak fakt, že hodnotu své pracovní síly směřují za peníze jako kapitál, tím pádem jsou vykořisťováni, jednak fakt, že nevykonávají za kapitalistu žádné jeho třídní funkce (vlastnické, politicko-mocenské, ideologické). I mezi těmito vykořisťovanými zaměstnanci jsou rozdíly – jen část z nich produkuje nadhodnotu (ve výrobě či službách), další část tuto nadhodnotu neprodukuje, ale na základě jejich vykořisťování získává kapitalista možnost si přivlastňovat podíl na nadhodnotě vydřené z produktivních zaměstnanců (obchodní proletariát, různí zaměstnanci ve sféře reklamy a marketingu, peněžnictví, podnikové administrativy a obsluhy – vrátní, uklízečky apod.). I když jsou tito pracovníci odvozeně závislí na míře vykořisťování produktivních pracovníků, jsou sami připravováni o nadpráci a jejich objektivní progresivní potenciál je značný. V našich úvahách o politické taktice můžeme rozdíl mezi nimi a progresivním subjektem (DT,K,TSV) brát jako zanedbatelný.

Objektivní protipól buržoasie představuje progresivní subjekt procházející výše zmíněnými stadii vývoje – industriální dělnická třída, kognitariát, třída samosprávných vlastníků. Ten je objektivně zainteresován na zásadní přeměně společnosti a nemůže sám sebe osvobodit jinak, než když osvobodí celou společnost. Výhledově to je možné jen převládnutím samosprávného vlastnického sektoru a samosprávných forem podnikání.

Etapy revolučního procesu

Jaké tedy můžeme formulovat cíle pro první etapu revoluční přeměny společnosti **ve vyspělé kapitalistické zemi** a jaký konkrétní třídní svazek ji může uskutečnit, jak se mění protivník i politická forma, která má být nastolena?

Protivníkem v obou etapách revoluce je jednoznačně nadnárodní kapitál, ať už fyzicky vystupuje v podobě konkrétních akciových vlastníků a rentiérů nebo anonymních funkčních manažerských struktur plnících podstatné vlastnické funkce a s nimi spojených služebních struktur (mocensko-politických, ideologických apod.).

V první etapě je nutné z hlediska revolučního subjektu působícího ve vyspělých kapitalistických zemích omezit jeho suverénní vládu nad planetou, jeho snahu tlačit dolů hodnotu pracovní síly a odbourávat sociální jistoty zaměstnanců a tendenci k vytváření reakčních politických struktur porušujících demokracii a lidská práva, sahajících až k vojenské agresii.

Odmyslíme-li si celý mezinárodní komplex úkolů boje za omezení pozic nadnárodního kapitálu a budeme-li nahlížet na celý proces jen např. v dimenzi jednoho nadnárodního územního celku (např. EU) musí revolučnímu procesu předcházet přípravná etapa zahrnující tyto úkoly:

1. vytvoření alespoň určitého zárodku samosprávného vlastnického sektoru a vytvoření politických a ideologických vazeb mezi tímto sektorem a hnutím neprivilegovaných vrstev.
2. zformování nadnárodního a pluralitního hnutí neprivilegovaných vrstev směřujícího k úkolům demokratické a perspektivně i socialistické revoluce

3. posilování kontaktů a vazeb k pokrokovým hnutím v zemích, které jsou na nižším stupni společenského vývoje
4. důsledný boj za mír a proti jakýmkoli pokusům o násilné agrese
5. vytváření určitého jednotícího standardu lidských a občanských práv
6. objektivní zhodnocení prvního historického pokusu o nekapitalistickou cestu vývoje a popularizaci tohoto zhodnocení, jakož i dlouhodobého strategického cíle progresivního hnutí.

Teprve po dosažení těchto cílů je možno v případě, že se vytváří revoluční situace (vrstvy nahoře už nemohou dál postaru, vrstvy dole už se nechtějí nechat postaru ovládat³⁴) k nástupu do demokratické revoluce, jejímž cílem je:

1. vytlačení kompradorské buržoasie (klauskovsko-topolánkovského –dále jen KT) typu z ovládnutí národního státu a přeměna tohoto státu na stát sociální, který přerozděluje prostředky od bohatých vrstev k středním a chudým, vytváří určité sociální zajištění pro vrstvy postihované kapitalismem a podporuje rozvoj samosprávného sektoru, který bere jako legitimního partnera a nedílnou složku plurality vlastnických forem, o kterou se zejména opírá, formování demokratického a sociálního nadnárodního státu
2. postihování spekulativního kapitálu všemi prostředky, které jsou v moci příslušného nadnárodního uskupení a prosazování jeho omezení na celém světě (stížení daňových úniků, odpovědnost za důsledky kočování po světě, ekologické zločiny apod.)
3. formování ekonomicky dobrých vztahů mezi samosprávným vlastnickým sektorem, maloburžoasním sektorem a sektorem druhotně vykořisťované buržoasie
4. zavádění samosprávy do celé sociální sféry (zdravotnictví, školství, kultury), ale i do státní správy (včetně armády a policie), prohlubování regionální a komunální samosprávy (posilování úlohy zastupitelských orgánů oproti výkonné sféře)
5. převod (ekonomickými formami) do státního vlastnictví některých podniků nadnárodního či kompradorského kapitálu a vytvoření možnosti participace zaměstnanců v těchto podnicích na řízení a zisku, vytváření podmínek pro participaci pracujících na řízení a zisku i v soukromých podnicích
6. demokratizace společnosti, vyrovnávání šancí občanů vstupovat do politiky a podílet se na politické moci, zrušení všech diskriminujících zákonů a zavedení demokratické kontroly sdělovacích prostředků, společenskovědních institucí i procesu výuky ve školách, posilování prvků přímé demokracie a zavádění demokratických samosprávných orgánů i do sféry státní správy, svobodné ideologické plurality.
7. odstraňování jakékoliv diskriminace menšin, vytváření rovné šance všech etnik na území daného útvaru podílet se na jeho správě i ziscích a rovné šance na etnický rozvoj

V revoluci směřující k těmto cílům musí být hegemonem progresivní subjekt, ve kterém se musí zvýraznit zejména úloha kognitariátu, jakkoli bude ještě zahrnovat roli dožívajícího industriálního proletariátu a rodící se třídy samosprávných vlastníků. Jeho spojencem musí být široké vrstvy zaměstnanců (problematická role osobních služeb kapitalisty) a maloburžoasie, ale i drobná buržoasie vykořisťovaná nadnárodním kapitálem a jeho domácími kompradory. Vliv nadnárodního kapitálu na vývoj v zemi (seskupení zemí) musí být neutralizován.

Demokratickou přeměnou dosahující tyto cíle se otevře cesta dalšího vývoje k samosprávnému socialismu.

1. V průběhu dalšího vývoje musí především samosprávný sektor získat vedoucí ekonomické pozice v zemi a stát se nadnárodní silou plně konkurenceschopnou vůči nadnárodnímu kapitálu, vykupující podniky tohoto a kompradorského kapitálu v dané zemi. Může pokračovat i proces zestátnění některých klíčových nadnárodních korporací, zejména bank, zdrojů surovin a energetických sítí a převádění těchto společností na samosprávné principy.

2. Samosprávný sektor na sebe musí navázat celou sféru drobného a středního podnikání a postupně s ní splývat – tou formou, že drobní a střední podnikatelé - maloburžoasie i drobná buržoasie – se osvobodí od vykořisťování globálního kapitálu a získají možnosti vstupovat do rozhodovacích procesů samosprávné sféry.
3. Demokracie se prohloubí do té míry, že budou výrazně oslabeny a pod kontrolu postaveny funkce profesionálního řídicího aparátu v politických stranách, odborech i zájmových organizacích a jednotlivé složky občanské společnosti získají rovnoprávnost, pokud jde o účast ve volbách a v zastoupení v parlamentu a zastupitelských sborech všech stupňů. Vytvoří se síť demokratických orgánů na všech úrovních státní a veřejné správy. V parlamentu budou zastoupeny i samosprávné podniky.
4. Příslušné územní seskupení (nadnárodní stát) bude v zahraniční sféře především svou ekonomickou silou a konkurenceschopností působit na úplné ekonomické vytlačení nadnárodního kapitálu a vytvoření demokratických orgánů celosvětového uspořádání a plné zajištění rovnoprávnosti všech etnik a regionů v globalizujícím se světě, pochopitelně i na mírovou politiku, odpovídající uspořádání mezinárodních institucí a regulačních mechanismů a prohlubování solidarity mezi národy a dalšími etniky.

Cíle této revoluce bude dosahovat stejný spojenecký svazek jako v demokratické revoluci, v rámci progresivního sociálního subjektu získá rozhodující roli třída samosprávných vlastníků. Nadnárodní kapitál a s ním spojená kompradorská buržoasie bude přímým protivníkem a bude ekonomickými prostředky za součinnosti státu vyvlastněna.

Kdybychom to tedy chtěli podle Leninova vzoru koncentrovaně shrnout:

1. Demokratická revoluce – proti nejreakčnějším složkám spekulativního a kompradorského kapitálu, pod hegemonií kognitariátu a dalších složek progresivního sociálního subjektu, ve spojení s vykořisťovanými zaměstnanci, maloburžoasií a nadnárodním kapitálem odíranou buržoasií, při neutralizaci produktivního nadnárodního kapitálu, s cílem vytvořit demokratický sociální stát opírající se o samosprávný vlastnický sektor.
2. Socialistická revoluce – proti veškerému nadnárodnímu kapitálu pod hegemonií třídy samosprávných vlastníků, ve spojení s všemi zaměstnanci, maloburžoasií a drobnou buržoasií, s cílem vytvořit demokratickou socialistickou samosprávnou společnost založenou na vedoucí roli samosprávného vlastnického sektoru.

Etapy vývoje a politika KSČM

Taková rámcová, hypotetická etapizace možného vývoje předcházejícího přechodu příslušné země či makroregionu k výstavbě socialismu, odpovídajícího současným možnostem, by za příznivých okolností mohla orientovat praktickou politiku stran komunistického typu, včetně KSČM. KSČM se v současné době nachází v první etapě naznačeného vývoje, a to na hlavní trajektorii zápasu s globálním kapitálem a jeho domácími kompradorskými oporami. O to větší význam má, aby si ujasnila teoretická východiska a promítla je do praktických politických závěrů. Velmi důležitým momentem v politice KSČM by mělo být pochopení významu, který má pro vyjasnění profilu hnutí a jeho úspěšný vstup na cestu k socialismu konkrétní, praktický přístup k formování samosprávného vlastnického sektoru. To je klíčový článek v řetězu procesů vedoucích k socialismu. A právě tento článek je třeba energicky uchopit.

Budeme-li parafrázovat I.Wallersteina, pak můžeme konstatovat, že relativně demokratičtější, rovnější, spravedlivější svět je nejen žádoucí, ale i možný.³⁵ Výsledek vývoje je však nejistý, alternativní. Procesy mohou mít i chaotickou podobu, s živelnými a prudkými zvraty. I malé tlaky tu mohou mít velké následky. Panující systém bude trvale vyvíjet značnou snahu o svůj návrat k „rovnováze“. Lidstvo může na křižovatce civilizace zabloudit do slepé uličky, nemusí zabránit vstupu na cestu, která vede do záhuby. Může si však také vybrat cestu, která mu otevře nové obzory. Je-li takových

správných cest více (a tak je tomu téměř vždy), je třeba vybrat tu nejlepší.

Odkazy a poznámky

1 Srv. Formánek, M. a kol, Trendy vývoje a levicová strategie, cit.vyd. str.349-350.

2

3 Je samozřejmé,že reálnost, uskutečnitelnost těchto etap není rovnocenná, že existuje určitá hierarchie, dialektika možného a skutečného.

4 Formánek, M., Časoprostor v politice, Filosofický časopis,1976/5.

5 V době opojení zdánlivě slibným nekapitalistickým vývojem v zemích třetího světa se s oblibou vedly polemiky o možnosti obejít vývojové etadium kapitalismu. Jako příklad bylo kromě sovětských středoasijských republik uváděno zejmén Mongolsko. Vývoj ukázal, že k obejití kapitalismu rozhodně nevede protosocialismus, který nedokázal překonat hlubinné kořeny předkapitalistického typu společnosti, takže je de facto v řadě těchto zemí kapitalismus a buržoasní demokracie krokem vpřed, a to krokem zatím značně nejistým. Je otázka, nakolik by za podmínek, kdy by ve světě měl výrazné pozice samosprávný socialismus využívající procesu globalizace, toto obejití kapitalismu, pod vedením třídy samosprávných vlastníků, možné bylo.

Srv:

Horák, S., Rusko a střední Asie po r. 1991, Karolinum, Praha 2008,

Maštarinec, P., Od velké koalice k vládě “národní solidarity”,Mezinárodní politika /2006/3/, str. 22-24,

Mongolsko buduje kapitalismus, <http://mongol.homeip.net/textv/>,

Schwarz, Mongolsko-stručná historie státu., Libri, Praha 2010,

6 Na druhé straně nelze kuturní apod. specifiku příliš přeceňovat, jak se to zhusta děje např. v případě „socialismu s čínskými rysy“ a různých „kočičích“ podobenství.

7 Toto rozlišení typů zemí je přirozeně velmi hrubé, nad zařazením jednotlivých zemí by jistě bylo možno diskutovat, pro potřeby etapizace vývoje k socialismu však plně vyhovuje.

Srv. Brutenc, K., N., Současné národně osvobozené revoluce, Svoboda, Praha 1977, str.38.

Srv. rozlišení v rámci teorie světových systémů např.:

Wallerstein, I., The Modern World-System, I. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century, Academic Press, New York & London 1974,

Wallerstein, I. World Systems Analysis: An Introduction,

Duke University Press, Durham 1974

Srv. rovněž recenzi: Holubec, S., Úvod do teorií světových systémů, <http://lko.názory.cz/htm/>.

Srv. rovněž:

Adamcová, L., Rozvojový svět v 90 letech z pohledu globalizace a regionalizace, oživení mezinárodní integrace, VŠE, Praha 1999.

Holubec, S., Sociologie světových systémů. Hegemonie, centra, periferie., SLON, Praha 2009,

8 Srv.:

Bendana, A., Alternativní financování rozvoje: Venezuela a Alba, <http://ekumakad.cz/temata>,

Buben, R., Politické strany a demokratizace ve Venezuele po r. 1958, (Ustavení a konsolidace po paktu z Fuente Fijo), <http://clovek.ff.cuni.cz/1.1.2007>,

Buben, R., Szomogyi,P., Dějiny Bolívie, Libri, Praha 2009,

Freisler, E, Nekrvavý diktátor, Lidé a země, 2007/3/2,www.lideazeme.cz/clanek,

Halloway, J., Reforma státu. Globální kapitál a národní stát, 2005/1/13, www.sds.cz,

Chalupa, P., Venezuela, <http://svp.muni.cz>,

Kunc, J., Model Venezuela: Revoluce, dekonsolidace demokracie anebo antipolitická politika? In: Politologická revue, prosinec 1999,

Suja, M., Neomezená volba, Britské listy 2009/2/25,

9 Je téměř nemožné získat informace pro hlubší analýzu třídní sociální podstaty muslimských elit, které získávají glo-

bální charakter.

Srv. alespoň faktické údaje v některých pracích:

Calatrava, J., Islám. Konečné řešení evropské otázky?, I.část, Konzervativní klub č. 8, www.konzervativniklub.cz,

Durman, K., Blízký Východ ve světové politice 1918-1959, NPL, Praha 1966

Gombár, E., Dramatický půlměsíc. Syrie,Libye a Irán v procesu transformace, Karolinum, Praha 2001,

Gombár, E., Islám a islámský terorismus. In:Loužek, M. (ed), Mezinárodní terorismus – nový nebo stejný fenomén, Centrum pro ekonomiku a politiku, Praha 2004,

Gombár, E., Kmeny a klany v arabské politice, Karolinum, Praha 2005,

Gombár, E.,Vliv politicky relevantních elit na demokratizační procesy v Egyptě, Ministerstvo zahr. věcí, Praha 2007, www.mzv.cz/public/df/97,

Introvigne, M., Hamás. Islámský teorrismus ve Svaté zemi., Vyšehrad, Praha 2003.

Kropáček,L., Islámský fundamentalismus, Praha 1966,

Laryš, M., Speciál:Islám v Ruské federaci, 2007/5/18, RuskoDnes.cz,

Tahu, A., Politický islám v Turecku – nejčastěji kladené otázky, www.islamweb.sk/stranky/kniznice/clanky,

10 Srv. kap. VIII. a pozn. 32 kap.X. této práce

11 Srv. Barša, P., Císař, O., Levice v postrevoluční době...,cit.vyd. str. 175- 199.

12 Barša, P., Císař,O., Levice v postrevoluční době.... cit.vyd., str. 25-42,
Gramsci, A., Dopisy z vězení, Svoboda, Praha 1949,
Gramsci, A., Sešity z vězení, Československý spisovatel, Praha 1959,
Ransdorf,M., Nové čtení Marxe, II- díl (publikace se připravuje k vydání),
Slačálek, O., Český antikomunismus jako pokus o obnovu hegemonie, Britské listy 2009/6/22.
Woolardová,K., Jazyková variace a kulturní hegemonie. K integraci sociolingvistické a sociální teorie (pro potřeby FF UK přel,M.Veselka), [httpM://lingvistika.cz/download/preklady/preklad_woolard.pdf](http://lingvistika.cz/download/preklady/preklad_woolard.pdf)

13 Lenin, V., I., Dvě taktiky sociální demokracie v demokratické revoluci, Spisy , sv.9, SNPL, Praha 1954, str.16-133.

14 Lenin,V.,I., Dvě taktiky sociální demokracie v demokratické revoluci, cit.vyd., str. 93

15 K novému definování středního rolníka jako spojence proletariátu v socialistické revoluci srv.
Lenin, V., I., Projevy natočené na gramofonové desky, Spisy sv.29, SNPL, Praha 1955, str. 240-241,
Lenin, V., I., Referát o zahraniční a vnitřní situaci na mimořádném plenárním zasedání Moskevského sovětu 3.4. 1919, Spisy sv. 29, SNPL, Praha 1955, str. 258-261,
Lenin, V., I., Referát o zavedení naturální daně 15.3. 1921, X.sjezd KSR(b), Spisy sv.32, SNPL, Praha 1955, str.220-234,
Bucharin, N., I., Třídní boj a revoluce v Rusku, I.díl, www.REVO.cz.tc,[www.anticapitalista.com/revo-cz\(2007/11/03/](http://www.anticapitalista.com/revo-cz(2007/11/03/),

16 K modifikaci spojeneckého svazku v etapě národní a demokratické revoluce v podmínkách prohlubujícího se imperialismu až fašismu srv.:
Gottwald, K., O politice KSČ v dnešní situaci (přednáška na školení pro okresní a krajské funkcionáře KSČ pražského kraje v Praze dne 9.7. 1945), str. 83-84,92,
Gottwald,K., Projev na konferenci funkcionářů KSS v Košicích 8.4.1945, Spisy sv. XII (1945-46), SNPL,Praha 1955, str. 13-21,
Zápotocký, A., Politická situace a úkoly strany (z projevu na zasedání ÚV KSČ v Praze 4. září 1953),Výbor z díla 2, Svoboda, Praha 1984, str. 402-404, 409-411.

Srv.:

Houška, J., Sociální revoluce v ideologické konfrontaci, SPN, Praha 1977,

Kučera, S., O socialistické revoluci, Svoboda, Praha 1980,

Šindelka, J., Socialistická revoluce, SPN, Praha 1973,

17 Lenin, V.,I., Dvě taktiky sociální demokracie v demokratické revoluci, cit. vyd str.16-133.

Srv. dále:

Lenin, V.,I., Proletářská revoluce a renegát Kautský, cit.vyd. str. 298-320,

Bouček, M., Klimeš, M., Dramatické dny února 1948, Svoboda, Praha 1973,

Brod, T., Operace Velký podvod. Cesta československých komunistů k moci v letech 1945-1948, I. a II. část,

Magnet, Praha 1990-1991,

Cesar, J., Československá revoluce 1944-48, Svoboda, Praha 1979

Čermák, V., Operace Únor 1948, Naše vojsko, Praha 2010.

Hanuš, J., Vlček.,R. (eds), Interpretace ruské revoluce 1917, Centrum pro studium demokracie a kultury a Historický ústav AV ČR, v.v.i, Brno 2008, Hříbek, B., Vítězný únor 1948, Svoboda, Praha 1988, Kaplan, K., Pět kapitol o Únoru, Doplněk, Praha 1997, Kolář, M., Únor 1948 a rozvoj kultury v Československu, Horizont, Praha 1987, Kučera, S., O socialistické revoluci, cit. vyd., Malia, M., Lokomotivy dějin. Revoluce a utváření moderního světa., Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2009, zejm. str. 332-365, Reiman, M., Ruská revoluce, Naše vojsko, Praha 1991, Snítíl, Z., Vítězný únor. Horizont, Praha 1987. Šindelka, J., Socialistická revoluce, cit. vyd.

18 “Všichni, kdo tomu rozumějí a žili někdy na vesnici říkají, že naše vesnice prožívala Říjnovou (tj proletářskou) revoluci teprve v létě a na podzim 1918. Nastává přelom. Vlna kulackých povstání je vystřídána vzchopením se vesnické chudiny, růstem “výborů vesnické chudiny” Rok po proletářské revoluci v hlavních městech, vlivem této revoluce a s její pomocí, nastala proletářská revoluce v zapadlých venkovských koutech, která definitivně upevnila sovětskou moc ... Když proletariát Ruska společně s veškerým rolnictvem dokončil buržoasně demokratickou revoluci, přešel definitivně k revoluci socialistické, když se mu podařilo rozštěpit vesnici, získat na svou stranu její proletáře a poloproletáře, sjednotit je proti kulakům a buržoasii, tedy i proti rolnické buržoasii.” (Lenin, V., I., Proletářská revoluce a renegát Kautsky, cit. vyd. str. 307-308).

19 Lenin, V., I., Projevy natáčené na gramofonové desce, cit. vyd.,

Lenin, V., I., Referát o zahraniční i vnitřní situaci na mimořádném plenárním zasedání Moskevského sovětu, cit. vyd. i str.,

Lenin, V., I., Referát o zavedení naturální daně 15.3.1921, X.sjezd KSR(b), cit. vyd. a str.,

Bibliografie Národní knihovny „Kolektivizace venkova v Česlosvensku 1945- 1960“, wwwold.pef.czu.cz/kolektivizace/documents/ Bibliografie_kolektivizace_1.1.pdf

Blažek, P., Kubálek, M., Kolektivizace venkova v Československu 1948-1960 a středoevropské souvislosti., Dokořán, Praha 2008,

Bucharin, N., I., Novyj kurs ekonomičeskoj politiki 1921 g., Izbrannyje proizvedenija, Izd.političeskoj literatury, Moskva 1988, str. 24-33,

Bucharin, N., I., Novoje otkrovenije o sovetskoj ekonomike ili kak možno pogubiť rabočeje krest' janskij blok, Izbrannyje proizvedenije, cit. vyd., str. 86-115,

Bucharin, N., I., O novoj ekonomičeskoj politke i našich zadačach, Izbrannyje proizvedenija, cit. vyd., str. 122-145,

Bucharin, N., I., Puť k socializmu i raboče krest'anskij sojuz, Izbrannyje proizvedenija, cit. vyd., str.146-230 aj.,

Jech, K., Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy, Vyšehrad, Praha 2008,

Jech, K., Soumrak selského stavu, 1945-1960, ÚSD, Sešity 2001/35,

Osudy zemědělského družstevnictví ve dvacátém století: Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 15.-16. května 2002 věnovaný Lubomíru Slezákovi k 70. narozeninám (red. B.Rašticová),

Průcha, V. a kol., Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992, 2. díl, cit. vyd., str. 75-85, 351-371, 736-760,

Průcha, V. a kol., Hospodářské dějiny evropských socialistických zemí, Svoboda, Praha 1977,

Trockij, L., D., Nový kurs, In: Trockistický internetový archiv, SOP 2002, www.marxists.org/cestina/trocky/1923/nc/index.htm/

20 Martens, L., Jiný pohled na Stalina, Orego, Praha 1995, str. 62-92,

Stalin, J., V., Politická zpráva ÚV VKS(b) na XV.sjezdu VKS (b), Spisy sv. 10, Svoboda, Praha 1952, str. 293,

Stalin, J., V., O hospodářském svazku dělníků a rolníků a o sovchozech, Spisy sv.11, SNPL, Praha 1953, str.194 aj.,

K stalinským deformacím v Československu srv.

Bibliografie Národní knihovny „Kolektivizace venkova v Česlosvensku 1945- 1960“, wwwold.pef.czu.cz/kolektivizace/documents/ Bibliografie_kolektivizace_1.1.pdf

Blažek, P., Kubálek, M., Kolektivizace venkova v Československu 1948-1960 a středoevropské souvislosti., cit. vyd.,

Jech, K., Soumrak selského stavu, 1945-1960, cit. vyd.,

Jech, K., Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy, cit. vyd.,

Osudy zemědělského družstevnictví ve dvacátém století, cit. vyd

Průcha, V. a kol., Hospodářské dějiny evropských socialistických zemí, cit. vyd.,

21 Černá kniha komunismu (kol. autorů) I., Paseka, Praha – Litomyšl 1999, str. 39-240,

Martens, L., Jiný pohled na Stalina, cit. vyd.,

22 Reiman, M., Národnostní otázka v prvních 100 dnech po Stalinově smrti. Pražské sociálně vědní studie. Teritoriální řada, TER-03, 2006, www.fsv.cuni.cz/FSV-537-version-031_Reiman.pdf

Slavík, J., Národnostní politika v SSSR, Česká grafická unie, Praha 1945,

23 Srv. pozn 16 této kapitoly.

24 Srv. pozn. 18 této kapitoly

25 Srv:

Do výroby muselo odejít 77 500 československých úředníků, www.nezapomeňte.cz/zobraz/,

Heumos, P., „Vyhrňme si rukávy...!“ Dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968, cit. vyd.,

Charvát, F., Sociální struktura socialistické společnosti a její vývoj v Československu, Academia, Praha 1980, str.179-188,

Kaplan, K., Československo v letech 1948-1953, 1953-1966, 1967-1969, cit. vyd.,

Kaplan, K., Proměny české společnosti 1948-1960, Ústav soudobých dějin AV ČR, Praha 2007,

Kalinová, L., Společenské proměny v čase socialistického experimentu: K sociálním dějinám v letech 1945-1969, cit. vyd.,

Katrňák, T., Odsouzení k manuální práci, SLON, Praha 2004,

Machonin, P. a kol., Československá společnost, Praha 1969,

Machonin, P. a kol., Sociální struktura socialistické společnosti (sociologické problémy socialistické společnosti), Svoboda, Praha 1966, str.405-412, 436-546,

Průcha, V. a kol., Hospodářské a sociální dějiny Československa, 2.díl, cit. vyd. str. 327-351,

Reiman, M., Národnostní otázka v prvních 100 dnech po Stalinově smrti. Pražské sociálně vědní studie. Teritoriální řada, TER-03, 2006, www.fsv.cuni.cz/FSV-537-version-031_Reiman.pdf

Slavík, J., Národnostní politika v SSSR, Česká grafická unie, Praha 1945,

26 Bláha, L., Československo 1945-48. Byrokratická revoluce a kontrarevoluce a kontrarevoluce, <http://sop.revoluce.info/>,

Bělonožník, Z., Role vzdělávacího systému při reprodukci vrstvy inteligence v SSSR (20-80. léta), <http://www.paidagogogos.net/issues/2007/2/1/articles.html>,

Katrňák, T., Odsouzení k manuální práci, cit. vyd.,

Machonin, P. a kol., Sociální struktura socialistické společnosti (sociologické problémy socialistické společnosti), Svoboda, Praha 1966, str.436-546,

Simonová, N., Proměny v mezigeneračním přenosu dosaženého vzdělávání v ČR v historické perspektivě, Sociologický časopis 2009/2, str. 291-313,

Simonová, N., Vzdělanostní nerovnosti a vzdělanostní mobilita v období socialismu. In: Matějů, P., Strakova, J. (eds), Nerovná šance na vzdělání. Vzdělanostní nerovnost v České republice., Academia, Praha 2007.

Vliv VTR na obsah práce a zajišťování požadavků na přípravu dělnických kádřů, Praha 1983,

27 Viz pozn. 13. Dále Ransdorf, M., Nové čtení Marxe, cit. vyd., zejm. kap.V,

28 Brutenc, K., N., Současné národně osvobozené revoluce, Svoboda, Praha 1977, zejm. str. 17-63, 137-185, 298-308

Srv. Gombár, E., Revolučně demokratické strany na Blízkém východě, Praha 1966,

29 Dvořák, A., 21.století- přelomová etapa světového vývoje společnosti, , www.kscm.cz/Nasi_lide/Politika_KSCM/Odborné_zázemí/CSTS/ Diskuse

Dvořák, A., Vztah národního a internacionálního v politice komunistické strany,

www.kscm.cz/Nasi_lide/Politika_KSCM/Odborné_zázemí/CSTS/ Diskuse

Heller, J., K pracím profesora Aloise Dvořáka, , www.kscm.cz/Nasi_lide/Politika_KSCM/Odborné_zázemí/CSTS/ Diskuse

30 Marx, K., Engels, B., Německá ideologie, cit. vyd., str. 48.

31 Srv. kap. XII. této práce.

Srv. též Heller, J., Samosprávný socialismus – perspektiva lidstva. In: Socialismus pro 21. století, cit. vydání, str.99-110,

Hába, Z., Zaměstnanecká participace – tichá revoluce?, In: Socialismus pro 21. století, cit. vydání, str.99-110, str.120]-153,

Hospodářská demokracie v praxi. Jak funguje zaměstnanecká participace, cit. vyd.

32 Srv.:

Low Intensity Conflict and Modern Technology, red. Lt.Col. J.Dean, USAF, Air University Press, kCenter for Aerospace Doctrine, Research and Education, Maxwell Air Force Base, Alabama, červen 1986

Ransdorf, M., Čí je Topolánek? (2), Glosa 36/2007, www.ransdorf.com/deni_doma/,

Ransdorf, M., Vládě slibujeme, že ji nenecháme v klidu (projev pod Kunětickou horou), Haló Noviny, 03. 09. 2007

Toffler, A., Tofflerová, H., Válka a antiválka. Jak porozumět dnešnímu globálnímu chaosu., Dokořán a Argo, Praha 2002,

Slačálek, O., Dvorská, A., cit.dílo.

33 Srv.:

Blake, D., Analýza finančních trhů, Grada, Praha 1995,

Jílek, J., Finanční krize, Grada, Praha, 2 000,

Jílek, J., Finanční rizika, Grada, Praha 2 000

Korten, D., C., cit.dílo, kap.IV,

Krugman, P., Zdaňte spekulanty. Bez váhání., HN.ihned.cz 3.12.2009,

Sedlák, J., cit.dílo,

Soros, G., Nové paradigma pro finanční trhy, Evr. liter. klub – ELK, Praha 2009,

Tyleček, J., Hon na čarodějnice se rozběhl naplno, Finance. cz 27.4.2010.

34 Tento nemarxistický pojem neumožňuje rozlišit, kdo z této kategorie občanů patří k buržoasii - tj. jestli realizuje zisk a akumuluje- a kdo patří k maloburžoasii – realizuje v podstatě jen hodnotu své pracovní síly – zde by byla nutná politicko-ekonomická analýza a o ní opřená statistika.

35 Charakteristika revoluční situace nejkoncentrovaněji viz Lenin, V., I., Krach II. internacionály, Spisy sv. 21. SNPL, Praha 1957, str. 212.

36 Srv. Wallerstein, I., Úpadek americké moci. USA v chaotickém světě. SLON, Praha 2005.